

LAKATOS ISTVÁN
SICULIA

Lakatos István

SICULIA

Fordította,
az utószót és a jegyzeteket írta
Pap Levente

Kétnyelvű kiadás

Vasiliana '98

Iași, 2017

A kutatást az MTA Domus Hungarica támogatta
Lektorálta/Referent: Lázár István

Latin text and Hungarian translation
© Pap Levente 2017

A borítón Lakatos István pecsétje és kézírása

Borítóterv: Sípos Szabolcs

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LAKATOS, ISTVÁN

Siculia / Lakatos István ; trad., ed. crit. și coment. de Pap Levente. -
Iași : Vasiliana '98, 2017

Conține bibliografie

ISBN 978-973-116-537-0

I. Pap, Levente (ed. șt.)

94

Editura **Vasiliana '98** – acreditată CNCS

Tel: 0332421250

e-mail: vasi98iasi@gmail.com

www.vasiliana98.ro

Redactor: Florentin Busuioc

Apărut 2017

Iași – România

Tartalom

Siculia	6
Székelýföld	7
Jegyzetszótár	99
Utószó	149
Kéziratok	177
Bibliográfia	179
Függelék	195

Omnia Ad Maiorem Dei Gloriam

SICULIA delineata et descripta accuratius, quam hactenus, nunc a d. Lucem data d. edicataque Anno Christi 1702. Admodum Reverendissimo Patri Andreae Lenczovicz e Societate Jesu, Residentiae Udvarhelyensis Superiori Patri multum venerando ab Admodum Reverendissimo Patre STEPHANO de Oppido Udvarhely, Parocho Kozmasiensi, die 30. Octobris.

Cum tabula Hunniae et Siculiae.

Venerunt de terra longinqua. (Isa. 39. v. 3.)

Et induxit eos in montem sanctificationis, montem, quem acquisivit dextera eius,

et eiecit a facie eorum gentes et sorte divisit eis terram in funiculo distributionis,

et habitare fecit in tabernaculis eorum. (Ps. 77. v. 54.)

Siculia

§ 1-mus.

Siculi quasi Scytuli militare genus forte et validum a natura, gens Hunnorum antiquorum Asiae Scythicae, e Sickely¹

¹ ŷ=ii

Mindent Isten nagyobb dicsőségére!

SZÉKELYFÖLD pontosabban körülhatárolva és leírva mint eddig, melyet most Krisztus 1702. esztendejének október 30-án Hunnia és Székelyföld térképével együtt, közreadott és főtisztelendő jezsuita Lenczovicz Andrásnak, az udvarhelyi rendház ngyon tisztelt főnökének ajánlott, az Udvarhely városából származó főtisztelendő Lakatos István, kozmási plébános.

Távoli országból jöttek. (Iz. 39. 3.)

Elvezette őket szent földjére, a hegyekre, amelyeket jobbjára szerzett.

Szemük láttára elűzte a pogányokat, és nekik adta földjüket örökségül;

a pogányok sátrába Izrael törzseit telepítette. (Zsolt. 77. 54)

Székelyföld

I. szakasz

A székelyek, mint a szkíták, természetüknél fogva bátor és erős katonanemzet, az ázsiai Szkítia ősi hunjainak a népe, leszállván az északi Székely hegyekből, Jugóriában csatlakoz-

montibus descendentes septentrionalibus, in Jugoria associati reliquis Hunnis, nimirum Albis et Nigris. Hunnia enim antiqua Asiae trifariam dividebatur: in Albam, quae ad Maris Caspÿ partem septentrionalem per longum extendebatur, ab oriente habens Sogdianam, ab occidente vero Albaniam et Circassiam; hodie Astracan ea regio vocatur. Et Nigram, quae ad fluvÿ Tanais partem orientalem iacebat; ac Septentrionalem ad Juhra et Sickelÿ montes in Jugoria, cuius in medio perlabitur maximus et nominatissimus fluvius Obij, qui postea ad Mare septemtrionale prope Novam Zemblam exoneratur. Duce Atilla rege Hunnorum et Medorum subsidio utriusque transientes fluvium Tanaim venerunt in Europam A.C. 373. et contra Imperium Romanum gravissima bella peregerunt; post mortem vero monarchae huius Hunnorum partes Aladarÿ, filÿ Atillae exduccissa Germaniae nati secuti militarunt, quo obeunte et Chaba, altero Atillae filio in Hunniam Asiae redeunte, A.C. 467. quaerentes sibi regionem aliquam capessendam, 22 millia circiter subducibus Emmenar et Uzindur venerunt primo in terram Cegléd nominatam, inter fluvios Körös et Maros sitam, fertilissimam adeo, ut ex siligine purum ibi nasceretur triticum. Sed la cessiti a Gentibus circumcirca existentibus, nec ibi subsistere valentes, deletis eorum 7 millibus ab Ostrogothis et Gepidis, transierunt inde in Transylvaniam per montes Abruchbanya et Toroczko ac ad montes orientales Transylvaniae, qui sunt ad similitudinem mon-

tak a többi hunhoz, nevezetesen a fehér és a fekete hunokhoz. Ugyanis a régi ázsiai Hunország három részre oszlott: Fehér-Hunországra, mely a Kaszpi-tenger északi oldalán hosszban terül el, keleten Sogdiana, nyugaton pedig Albania és Circassia a szomszédja. Ma azt a vidéket Astracannak hívják. Másrészt pedig Fekete-Hunországra, mely a Dón folyó keleti oldalán terült el, valamint Észak-hunországra egészen a Jugóriában lévő Juhra és Sickingen hegyekig, melyek között végigfolyik a hatalmas és igen nevezetes Ob folyó, amely aztán Novaja Zemlajanál az Északi Tengerbe ömlik.

Attilának a hunok és a médek királyának vezetésével 373-ban, átúszva a Dón folyó mindkét ágát Európába jöttek és igen súlyos harcokat vívtak a Római Birodalom ellen. Ennek a vezérnek a halála után, a hunok egy része Aladárt, Attilának germán hercegnőtől született fiát követve harcoltak. Miután ez meghalt és Csaba, Attila másik fia, 467-ben visszatért az ázsiai Hunországba keresve, hogy valamely területet maguknak megszerezzenek, közel 22 ezren Emmenar és Uzindur vezetésével először a Körös és Maros folyók között elhelyezkedő Ceglédnek nevezett földre érkeztek, amely olyannyira termékeny volt, hogy itt a tiszta őszi búzából rendszeres búza termett. Azonban mivel a környékbeli népek háborgatták őket, nem tudtak ott sokáig fennmaradni, miután pedig az osztrogótok és a gepidák közülük hétézret elpusztítottak, onnan az Abrudbánya és Torockó hegyeken keresztül átmentek Erdélybe annak keleti hegyeiig, melyek hasonlatosak szkítiai-ázsiaiak Sikelinek nevezett hegyeihez,

tium Scythico-Asiaticorum Sikeli dictorum, unde exierant in Europam, cum omni familia consederunt A.C. 462., divisi in 7 districtus seu comitatus, quos Sedes ipsi vocant, eo quod perpetuam ibi sedem et habitationem sibi fixerint, nempe Udvarhely Szek, Sepsi Szek, Kezdi Szek, Orbai Szek, Czik Szek, Maros Szek, Arannyas Szek; et haec ultima per modum vigiliae relicta ad fluvium Arannyas, ut cum necessarium fuerit, a montibus orientalibus effusi se suasque tutare, defendere et conservare contra omnes adversarios quam optime possint. Et in ea regione tanquam optima terrarum Transylvaniae portione ob copiosas metallorum diversas venas, fluviorum egregiorum fontes, sylvarum copiam ac animalium, ferarum, volucrum, piscium, graminum alicubi lacte manantium, radicum salubrium, lapidum et aliarum rerum insigne penuarium ad hoc tempus permanserunt.

Unde et sese Szekhely seu Szekely cognominarunt, quos iam Latino idiomate Siculos seu Scythulos vocamus, qui inter cetera memoriae digna nondum Scythicis literis obliti, eisdem non papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum instar aliquando utuntur, proprium habentes characterem; quas literas etiam hic placuit subijcere, quarum notae principales 34 esse cognoscuntur et in 9 vocales, 9 consonantes 25, ut infra patebit.

ahonnan kijöttek Európába, 462-ben pedig letelepedtek összes nemzetségükkel, hét kerületre vagy megyére osztva magukat, amelyeket ők maguk székeknek neveztek, mivelhogy ott a lakítottak ki a llandó székhelyet és a kóhelyet, vagyis Udvarhelyszék, Sepsiszek, Kézdiszek, Orbaiszek, Csíkszek, Marosszék, A ranyosszék. És u többit őrsegül hagyták a z Aranyos folyó mellett, hogy ha majd szükség lesz rá, a keleti hegyekből lezúdulva magukat és javaikat a lehető legjobban tudják biztosítani, megvédeni és megőrizni, minden ellenséggel szemben. Azon a vidéken, mint Erdély földjei közül a legjobb részen, a bőséges és változatos fém-erek, a kiváló folyók forrásai, az erdők és élőlények bősége, a vadállatok, madarak, halak, tejtől dagadó füvek, gyógyító gyökerek, és más javak kiváló tárháza miatt mind a mai napig megmaradtak. Ezért magukat is székhelynek vagy székelynek nevezték, akiket latin nyelven már Siculusoknak vagy Scythulusoknak hívunk. Ezek, több említésre méltó dolog között, még nem felejtették el a szkíta betűket, azokat nem papír segítségével, hanem sajátos alakjuk miatt művészien, mint az adónál szokás, pálcákra róva, néha még használják. Ezeket a betűket jónak láttuk ide is beilleszteni, ezek között – mint ismeretes – 34 főjegy van, köztük 9 magánhangzó, 25 mássalhangzó, amint alább is ki fog tűnni.

A székeliek vagy a régi hunok ábécéje, akik jobbról balra írtak. Írásjegyük 34 van.¹

¹ Az itt következő rész hasonmás példányát a függelékben közöljük (1, 2, 3. kép).

§ secundus.

Sedium Siculicalium supra praefatarum prima ab initio hucusque fuit Udvarhely Szek, ab oppido huius nominis sic denominata, et hoc oppidum ex eo, quod ibidem fuerit frequentior totius nationis Siculicae conventus, ubi suos tractatus ac consilia peragebant, inde Udvarhely, hoc est locus aulae, sive aulicus nobilium conventus et congregatio. Unde habet et de facto insigne totius Siculicae nationis antiquum, nempe brachium ferro munitum tenens ensen, in quo corona, cor et caput ursi, designans nationis fortitudinem et generositatem; eoque et de facto in suis immunitatibus, privilegijs et quibuscumque iuribus et confirmationibus suis legitime utitur. Insigne totius Siculicae nationis nunc Sol et Luna exponitur in Tabula Regni, postquam scilicet deletum fuisset antiquum ob rebellionem intestinam in saeculo 15. A.C. 1437. factam, ubi et vestimenti soliti privationem, nimirum cordarum, collarium et nodorum amissionem in vestimentis passi sunt et de facto ipsi privati manent, qui scilicet rebellionem illam tincti fuerant.

Sedes haec primaria duas habet filiales: Keresztur Szek et Bardocz Szek, quae et vulgo Vargyas videke, sicut Sedes Kezdi, Sepsi, Orbai, quae simul nominatim Tres Sedes nuncupantur, habet sedem filialem Erdő Videke dictam, alias Miklos vár Szek. Et Czik Sedes duas filiales: Gyergyó

II. szakasz

A fentebb már említett székely székek között, már a kezdetektől egészen mostanig, az első Udvarhelyszék volt. Az ilyen nevű városról nevezteték így el, ez a város pedig onnan kapta a nevét, hogy többször ott tartották az egész székely nemzet gyűléseit, ahol megbeszéléseiket és tanácskozásait lebonyolították, innen Udvarhely, vagyis a gyűlés helye, vagyis a nemesek udvari gyűlése és összefüggése. Ezért is az övé a székely nemzet egészének ősi címere, nevezetesen a kardot tartó, vassal vértezett kéz, a kardban a nemzet bátorságát és nemességét jelölő korona, szív és medvefej. Ezt használja törvényesen saját mentességeiben, kiváltságaiában, mindenféle jogi eljárásban és megerősítésben. Az egész székely nemzet címereként most a Hold és a Nap van feltüntetve a királyság térképén, miután ugyanis a régít, belső lázadás miatt a XV. században, 1437-ben megsemmisítették, amikor elvesztették az övé, a gallér használatát ruházatukban és ezektől megfosztva is maradtak azok, akik érintettek voltak abban a lázadásban.

Ennek a főszekeknek volt két alszéke, Keresztúrszék és Bardóczszék, amelyet a köznyelvben Vargyas vidékének is neveznek, úgy mint a hogyan a Kézdi-, a Sepső- és az Orbaiszéknek, melyeket együtt, névszerint Háromszéknek neveznek, az alszéke Erdővidéke vagyis Miklósvárszék. Csíknak is van a lszéke: Kászón és Gyergyó. Éppen ezért, mikor harcolniuk kellett, a harcban is és a táborban is a fejedelem után közvetlenül az első helyet foglalja el az, aki az

et Kaszon. Quapropter cum illis militare necessarium fuerit, primariam habet stationem in bello et castris, immediate post Principem, qui et comes eorum perpetuus, ad latus dextrum Maros et Aranyos, ad sinistrum Tres Sedes, post Czík, Gyergyó et Kaszon progrediuntur, congressum, assaultum, impetum conflictumque facientes etiam castra metantes pro temporis et opportunitate et necessitate. Czík ex eo denominata, quod cum eam terram pars populi Siculici occupare vellet, transeuntes montem seu Alpes Mitacz, penes fluvium Aluta consederunt, ubi victum sibi quaerentes, lampetras, quod Hungarice czík sonat, primum apprehenderunt, unde terram eam cognominaverunt; et conflictu inito cum antiquis terrae populis illisque devictis et deletis ita acerrime, ut et de facto aliquot extent colliculi ex occisorum corporibus positi ad fluvium Alutam et sic terram occupatam possidere coeperunt.

Siculia tota non admodum ampla provincia est, sed cum montibus et vallibus sit plena, sic populo eoque Siculico solo copiosissima adeo, ut etiamsi iniuria temporum et bellorum proteratur vix non ad extremum, post decem annorum pacem et quietem illico, ut compertum est, restaretur, ac ideo numero pagos plurimos in eisque populum copiosissimum. Longitudo eius 20 milliarium ab oriente ad occidentem, ciciter latitudo 10 milliarium a septemtrione ad meridiem. Territoria sua stricta habet, ut segetes suas sepibus defendere cogantur, alias omnium rerum di-

ők örökös ispánjuk. Jobb felől Maros és Aranyos, bal felől Háromszék, majd Csík, Gyergyó és Kászon következnek, a párbajt, a rohamozást, a csatát és a összecsapást ők végzik, tábornok is ők vernek a megfelelő időben és a helyzetnek megfelelően. Csík onnan kapta a nevét, hogy mikor azt a területet a székely nép egy része el akarta foglalni, átvonulva a Mitács hegyen, vagy másként havasokon, letelepedtek az Olt folyó közelében, ahol élelmet keresve maguknak, először lampertákat fogtak, a mi meggyarul csíknak hangzik, erről nevezték el azt a földet, és harcba szálltak annak a földnek ősi lakóival és azokat legyőzték és olyannyira megsemmisítették, hogy még mindig megvannak az Olt folyó mellett a megöltek testéből összerakott dombocskák; és az így elfoglalt földet elkezdték birtokba venni.

Az egész Székelyföld nem valami nagy kiterjedésű tartomány, azonban annyira tele van hegyekkel és völgyekkel, és ott olyannyira termékeny a föld és a székely nép is, hogy ha az idők és háborúk viszontagságai teljességgel nem teszik tönkre, tíz év béke és nyugalom után azon nyomban, amint a tapasztalat igazolja, helyreáll, ezért számos falu van, azokban pedig bőséggel van lakosság. Hossza hozzávetőlegesen 20 mérföld kelettől nyugatig, szélessége 10 mérföld északról délig. Saját területük szűkös, úgyhogy arra kényszerülnek, hogy kerítéssel védjék saját vetéseiket, egyebekben mindenben gazdagok. Hegyeik és havasaik páratlanok, azokban gyógyító folyók forrásai vannak, amelyek részben Moldvába folynak le, ti. a Tazló, a Tatros, az Úz, az Ojtoz, részben pedig

ves. Montes et alpes insignes habet; fontes salubrium fluminum in ea, quae partim in Moldaviam decurrunt, scilicet Tazlo, Tatros, Uz, Ojtoz, partim in Transylvaniam, ut Marusius, Aluta, uterque Küköllő, Homorod, partim intra se solummodo, ut Feketeügy, Kaszon, Barot, Vargyas, Férnyiko, Nyarad. Montes et Alpes sunt: Hargita, Kelemen, Tarkő, Naskalac, Szephavas, Balványos, Szellő, Saj, Aklos, Nemere, Oitoz, Osdola, Bozza, Mitacz, Barot. Sylvas habet abundatissimas et in eis arbores omnis generis. Campos non multos i deoque planicies nullibi ultra duo milliaria longa et lata eaque solum in Gyergyó et Háromszek. Hic solum longa septem miliarium, ubi et vallis Laborvölgy nominatissima ad Szent Ivan defluit.

Terram hanc Siculicae nationis ante adventum eorum possidebant primum Getae, Daci, postea Gotthi et mixta natio ex Getis, Dacis Gotthisque: Gepidae dicti eo, quod Getarum fuerint pedes. Deinde Romanorum posterius Valachi, dicti Saliari et Alutani, et quidem Saliari ex eo, quod tractus salsorum montium ingentium ibi sint, unde et alij salem copiose distrahunt et ipsi ad nutum eo utuntur. Alutani autem a fluvio Aluta, in cuius tractu per longum habitabant, sed hos omnes deleverunt aut excluderunt. Daci utebantur lingua barbara, ita et Moesi ad latera meridionalia Danubij et eiusdem ostia olim incolae, quam Graeco-Geticam libet nuncupare, iuxta illud Ovidij ad Pontum exulis:

Erdélybe, mint például a Maros, az Olt, mindkét Küküllő, a Homoród, részben pedig csak magába, mint a Feketeügy, a Kászon, a Barót, a Vargyas, a Fehérnyikó, a Nyárad. Hegyek és havasok: Hargita, Kelemen, Tarkő, Naskalat, Széphavas, Bálványos, Szellő, Saj, Aklos, Nemere, Ojtoz, Ozsdola, Bodza, Mitács, Barót. Sűrű erdei vannak és a zokban mindenféle fajta fa. Mezője nem sok van, éppen ezért sehol sincs két mérföldnél hosszabb és szélesebb síkság, azok is csak Gyergyóban és Háromszéken. Itt van egyedül egy kb. hét mérföld hosszú földdarab, ahol az igen neves Laborvölgy is húzódik egészen Szentivánig.

Ezt a székely nemzet földjét az ők bejövetelük előtt először géták, dákok, aztán gótok, gétákból és dákokból és gótokból kevert nép, a gepidák, akiket azért neveztek így, mivelhogy a gétáknak a gyalogosaik voltak. Azután a rómaiak utódai az oláhok, akiket Sóhegyieknek és Oltmentieknek neveztek onnan, hogy a hatalmas sóhegyek vonulata van ott, és onnan hordják szét bőséggel mások is a sót, és ők maguk is szabadon használják. Az Oltmentiek pedig az Oltról kapták a nevüket, amelynek medre mentén hosszan laktak, ezeket azonban vagy megsemmisítették, vagy kiűzték onnan. A dákok barbár nyelven beszéltek, a mint a Duna déli oldalánál és annak torkolatánál elterülő Moesia egykori lakói, akiket görög-gétáknak nevezhetünk, a Pontushoz száműzött Ovidius szerint:

Graecaque cum Getico mixta loquela sono est.

Et tam pura sine mixtionibus cum alijs gentibus haec natio Siculica sola permansit, ut licet proximos et vicinos habeat magna ex parte Saxones et eorum pagos, ac aliqua ex parte Valachos, ad orientem quidem Moldavos et aliqua ex parte Transalpinos, qui omnes Valachi Romanorum posterius, tamen nunquam cum ijs ad evidentiam commixti sint in religione, matrimonio et moribus. Valchi inter eos solummodo pastoriciū agunt, quorum pagi et Saxonum separatim manentes extra eos. Armeni, qui non pridem ad has terras venerunt marcaturae praesertim gratia, pro incolis reputantur alienigenis.

§tertius.

Natio Siculica omnis nobilitatis ordine et dignitate primipilatus iuxta morem Romanorum semper gaudebat; primipili vulgo Lofő Szekely nominati, quorum cura est, ut ipsi primi vexillo equites prodeant in bello, primi confligant cum hoste, primi sanguinem fundant ad morem Romanorum ideoque et bona eorum immobilia non possunt pretio vendi, nec ab alienari; nec subditi olim inter eos ulli, nunc pauci atque ad hanc ignominiam successu temporis ob vitam scelestam, ocium, pauperiem et quod

*Graecaque cum Getico mixta loquela sono est.*² (Tristia V. II. 67.)

Csak a székely nemzet maradt tiszta hosszú időn át más népekkel való keveredés nélkül, jóllehet nagyobb részt közel esnek hozzá és szomszédjaik a szászok és településeik, másik oldalt pedig az oláhok, keleten pedig a m oldvaiak és bizonyos részen a ha vasalföldiek, ezek az oláhok mindannyian a rómaiak utódai. Nyilvánosan azonban ezekkel sohasem vegyültek vallásban, házasságban és erkölcsökben. Az oláhok csak pásztorkodással foglalkoznak közöttük, ezeknek és a szászoknak a felvai tőlük elkülönülve vannak. Az örményeket, akik nem régen érkeztek erre a vidékre elsősorban kereskedés céljából, idegeneknek tekintik.

III. szakasz

A székely nemzet egésze mindig is élvezte a nemesség rendjét és a római szokás szerint a primipilatus méltóságát. A primipilusokat a nép nyelvén lófőszékelynek nevezték. Az ő feladatuk volt, hogy ők maguk, mint lovasok zászló alatt elsőként vonuljanak a harcba, elsőként ütközzenek meg az ellenséggel, római szokás szerint elsőként öntsák vérüket. Éppen ezért a gyónukat nem szabad pénzért eladni, sem pedig elidegeníteni. Egykoron egy sem volt közülük szolgáskorban, most is kevesen vannak, és ebbe a szerecséltlen helyzetbe is csak néhányan keveredtek közülük bűnös élet-

² „S persze, görög szó sincs, csak geta hang fecserész” (ford. Cseh Zoltán).

subtraxerint se quidam illorum a bello, solummodo aliqui eorum devoluti sunt.

Hi tanquam generosi leunculi egressi et obviam facti Hunnis, dictis Hungaris, in tertio eorum sub 7 ducibus seu capitaneis egressu circa A.C. 744., ubi Almus ex posteris Csaba eis ducatum praestabat, eos tanquam primipili insignes deduxerunt in terram Pannoniae, quocirca et ab eis suis solitis privilegijs et nobilitatibus confirmati A.C. 749., ut suo iure et consuetudine usibusque solitis ab initio semper observatis inter sese perpetuo uterentur, quo iure perpetuis semper abinde temporibus et a regibus et a principibus dotati, confirmati et conservati ad haec usque tempore permanserunt vitamque suam instituerunt.

Dixi: in 3-tio egressu Hunnorum; communiter enim plurimorum opinione per 3 vices egressi sunt Hunni e Scythia Asiatica: 1. sub Balamber rege Hunnorum, fratre scilicet Mendeguz seu Bendekuz, qui edoctus a Baudate nobili Scythia terrae Europae fertilitatem, postquam scilicet venando cervam subsecutus transiens casu per Tanaim fluvium A.C. 264. illam exploratus fuisset, collecta magna multitudine Hunnorum, primus egressus est e Scythia Asiae per Tanaim fluvium A.C. 270. et terribiles agens pugnas cum Alanis, Gotthis et Dacis, victis illis ac eorum regibus et primum Taurica Gersoneso occupata omnem populum a Tanai fluvio usque ad Tibiscum et Danubium, qui Ister tunc cognominabatur, ab ostio scilicet eius usque

módjuk, a tétlenség, a nyomor miatt, vagy mert kivonták magukat a háborúból.

Ők mint nemes oroszán-fiak kivonultak és elébe mentek a magyaroknak nevezett hunoknak, azok harmadik, a hetedik vezér, vagy kapitány által vezetett kijövetelekor, 744 körül. Ekkor a Csaba utódai közül való Álmos állott az élükön, és őket, mint kiváló lófők bevezették Pannónia földjére, amiért azok 749-ben megerősítették őket korábbi kiváltságaikban és nemességükben, hogy a kezdetektől fogva mindig megtartott jogaikat és szokásaikat és jogszokásaikat maguk között örökösen használhassák. Ettől kezdve a későbbi korokban ez a jogot királyok és fejedelmek mindig is megadták nekik. Így megerősítve és megőrizve, egészen a mai napig fennmaradtak és saját életüket így rendezték be.

Korábban mondtam: a hunok harmadik kijövetelekor. Többek közös véleménye alapján három alkalommal jöttek ki a hunok az ázsiai Szkítiából:

1. Balambér, a hunok királya, t.i. Mendegúz vagy Bende-gúz testvére vezetése alatt, aki Bauda szkíta nemestől Európába fordultak termékenységéről értesült, aki ugyanis t.i. miután vadászás közben szarvast űzve véletlenül átgázolt a Don folyón 264-ben, kifürkészte azt. Miután összegyűjtötte a hunok nagy tömegét, elsőként vonult ki 270-ben az ázsiai Szkítiából a Don folyón át, és rettentő harcokat vívott az avarokkal, a gótokkal és a dákokkal, és miután legyőzte azokat és királyaikat és vezéreiket, és miután elfoglalta a Krím-félszigetet, leigázta az összes népet a Don folyótól ég-

Belgradum subiugavit et terris illis imperavit. Post hunc secutus est in regimine Mendeguz seu Bendekuz, a quo natus est Atila in Engaddi sive Enyed civitate. Atque hic morte patris Bendeguz interveniente, cum adolevisset in terra illa occupata ac observaret potentiam maximam Romanorum, cui cum illa parva multitudo occurrere non valeret, regressus est ad suos in Asiam ibique innumeram multitudinem contrahens Hunnorum ex regnis Hunnorum alborum, nigrorum et septentrionalium et Jugoria, item Massagetharum, Sogdianorum, Hircanorum ac Medorum, nempe ex 108 tribubus Undecies centena et octo millia hominum, cum eis, quibus praefectus fuerat ad dicendum ius Kadar nomine, de cuius genere erat Bendeguz pater Atilae, transiens per fluvium Tanaim ad Moeotidis paludem A.C. 373. Valente imperante in Occidente, qui erat frater Valentiniani imperatoris Orientalis, venit in Europam, ut Imperium Romanum attereret et subiugaret, quod et executus est magna ex parte. Et hic egressus Hunnorum computatur esse secundus ex Scythia Asiatica.

Tertio ingressi sunt Hunni post mortem Atilae, postquam scilicet Csaba filius Atilae A.C. 467. regressus in Asiam testamento demandavit posteris suis, ut Pannoniam susciperent rursus incolendam; quibus Almus ducatum praestans sub 7 capitaneis Arpad, Zabolcs, Gyula, Kund, Leel, Verbolcz et Urs circumeuntes Tanaim fluvium versus septentrionale latus, per Hunniam Albam, Nigram,

szen a Tiszáig és a Dunáig, amelyet akkor még Isternek neveztek, tudniillik annak a torkolatától egészen Belgrádig, és azon a területen uralkodott. Őt a hatalmon Mendegúz, vagy másként Bendekúz követte, akitől született Attila, En gadi vagyis En yed városában. Ez pedig, a pja halálát követően, amikor felcseperedett azon az elfoglalt földön és látta a rómaiak óriási hatalmát, a mellyel, csekély számú emberével nem tudott szembeszállni, visszavonult övéihez Ázsiába, ott pedig összegyűjtött megszámlálhatatlan sok hűtőt a fehér, a fekete és a északi hunok országából, Jugóriából, továbbá a massagétákból, szogdokból, hirkánokból és médekéből, nevezetesen 108 törzsből 118000 embert. Velük, akik élén egy Kádár nevű állott mint jogszolgáltató, a kinek a nemzetségéből származott Bendegúz, Attila apja, a Meotis mocsaránál átkelven a Don folyón 373-ben, amikor nyugaton Valens uralkodott, aki a keleti császárnak, Valentinianusnak volt a testvére, Európába jött, hogy a Római Birodalmat felmorzsolja és leigazza, amit nagyjából véghez is vitt. Ezt tartják a hunok ázsiai Szkítiából való második kijövetelének.

A hunok harmadszor Attila halála után jöttek ki, miután t.i. Csaba, Attila fia 467-ben visszahúzódva Ázsiába végrendeletében meghagyta utódainak, hogy Pannóniát újból foglalják el és lakják be. Ezek élén Álmos vezér állt, a hét vezér Árpád, Szabolcs, Gyula, Kund, Lehel, Vérbulcs és Örs vezetésével észak felé megkerülve a Don folyót, Fehér- és Feketehunországon, Saránián, Agarián, Sataranián,

Saraniam, Agariam, Susarianiam, Suxoniam, Russiam albam, Jassiam, ubi Jassi olim primas sedes habuerunt, pene civitates Suldariam et Rio nominata quieverunt. Deinde transeuntes Alpes in quandam provinciam, quae nunc deserta, ad fluenta Boristheni, vulgo Neper, prope montes Riphaeos aquilarum innumera multitudo irruit super castra eorum, quae devorabant pecora: volebat enim Deus, ut citius descenderent in Pannoniam. Proinde intra 3 menses per Roxolaniam, Alaniam, Tauroscythas, Basternos, Russiam Rubram seu Podoliam venerunt in Cumaniam Albam seu Moldaviam, unde et de facto inter fluvios Moldavam et Szereth antiquum oppidum a capitaneo Gyula nuncupatum visitur, quo obviam profecti fuerant residui Hunnorum ex Transsylvania, Siculi vulgo Szekely dicti, qui eos perduxerunt in terram Transylvaniae, confinia nimirum Pannoniae seu Hungariae, 210857 cum omni familia eorum, ubi defunctus est Almus dux et sepultus in Almas, ex eius nomine cognomento, ad fontem Crisÿ fluvÿ Velocis appellati in comitatu Claudipolitano, ultra arcem Egeres. Inde perrexerunt in Pannoniam ea mque inter se dividerunt A.C. 792., fugato prius rege Slavorum Svatopolo, filio Maroti Poloni, tunc imperante in Pannonia tota et Moravia. Incolae tunc erant in Transsylvania Siculi, Graeci, Macedones, Rascÿ, Bulgari, Valachi, Saxones, Zingari. Et quidem Siculi comitati aliquantulum ca-

Suxonián, Fehéroroszországon, Jászföldön át, ahol egykoron a jászok első telepei voltak, Suldaria és K iev nevű városok mellett pihenőt tartottak. Ezu tán átkelve a ha vasokon egy bizonyos tartományba, a mely ma la katlan, a Bo rhistenes, népiesen Dn yeper folyamánál, a R iphaei-hegyekhez közel megszámlálhatatlan sok sá r ontott a t áborukra, a melyek felfalták b armaikat, Isten ug yanis úgy a karta, hogy minél előbb vonuljanak le Pannoniába. Ezért aztán három hónap alatt Ro xolánián, A lánián, T aurosscythason, B asternoson, Vörösoroszországon vagy másként Podólián át megérkeztek Fehérkunországba vagy másként Moldvába, ahol valóban lehet látni a Moldva és a Szeret folyók között egy, a Gyula vezérről elnevezett várat. Erdélyből ide jöttek elébük a hunok maradékai, a s iculusok, népnyelven székelyek, a kik Erdély földjére, t. i. Pannonia vagy Magyarország szomszédságába őket bevezették. Összes családtagjaikkal együtt 210875-en voltak, amikor meghalt Álmos vezér és eltemették Almáson, amit az ő keresztnévéről neveztek így, a Sebesnek nevezett Körös forrásánál, K olozs(vár)megyében, Eg eres vá rán t úl. Innen elfoglalták Pannoniát és egymás között felosztották azt 792-ben, miután korábban már elűzték a szlávok királyát Svatoplukot, a lengyel Marotus fiát, aki akkor egész Pannoniában és Morvaországban uralkodott. Erdély lakosai abban az időben székelyek, görögök, macedónok, szerbek, bolgárok, oláhok, szászok, cigányok voltak. A székelyek kevés ide-

eteros Hunnos, ipsi redierunt in terram suam tanquam haereditariam.

Siculi urbes non habent, eo quod semper militiae studuerint et in ea se exercuerint permanserintque. Opificium inter illos modicum, quiaestus vix a liquidis; civitatis res et consuetudines raras; militare et agros colere illis perquam commune ideoque et arces perpaucae. Oppida quidem numerat, quamvis non multum insignia, nec populus multum frequentissima. Praeter Matros-Vasarhelinum, quod non tam Siculicum, quam antiquorum Dacorum et post eos Romanorum, Agropolis dictum oppidum est. Extra hoc oppidum itaque sunt oppida Siculicalia: Udvarhely, Kezdi Vasarhely, Barot, Seps Szent György, Illyefalva, Papocz, Zabola, Bereczk, Szekel Keresztur, Eted, Czik Szereda, Gyergyó Szent Miklos, Matfalva, Szegény Szereda, Kal, quae plurimum forensia dici possunt. Regalistica sunt: Udvarhely, Kezdi Vasarhely, Bereczk, Seps Szent György, Czik Szereda, Illyefalva; et privilegiata: Zetelaka et Olafalu.

§ 4-tus

Gentilitatis tenebris imbuta fuerat ab antiquo natio Siculica et permanserat in eis usque ad Sanctum Stephanum, primum regem Christianum et apostolum Hungarorum, cuius ope et industria emersit et fidem Christianam amplexa A.C. 1010. ea perseverantia, ut eam aliqua pars adhuc usque tempora inviolata observaverit;

ig kísérték a többi hűt, végül ők maguk visszatértek saját földjükre, mint örökölt tulajdonukba.

A székelyeknek nincsenek városaik, mivel hogy mindig katonáskodtak, abban edzették magukat és abban is maradtak meg. A kézművesség náluk csekély, a kereskedelem is alig foglalkozik valaki. A polgári ügyek és szokások ritkák. A katonáskodás és a földművelés nagyon is közös vonásuk, éppen ezért igen kevés városuk van. Mezővárosaik ugyan vannak, de azok sem híresek, sem pedig népesek. Kivétel Marosvásárhely, amely nem is a nyírá székely, mint a mennyire régi, a dákok, majd utánuk a rómaiak városa volt Agropolis néven. Ezen a városon kívül tehát még székely mezővárosok: Udvarhely, Kézdivásárhely, Barót, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Papóc, Zabola, Bereck, Székelykeresztúr, Etéd, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Makfalva, Szegényszereda, és Kál, melyek elsősorban városok. Királyi városok: Udvarhely, Kézdivásárhely, Bereck, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Illyefalva, és kiváltságosak: Zetelaka és Oláhfalva.

IV. szakasz

A székely kezdetben a pogányság sötéttségében leledzett és abban is maradt egészen Szent Istvánig, a magyarok első apostoli királyáig. Az ő segítségével, fáradozása révén emelkedett ki a pogányságból és ölelte magához Kr. 1010. esztendejében a keresztény hitet. Abban pedig olyan kitartók voltak, hogy egy részük mind a mai napig sértetlenül megőrizte

unde et pagos a nominibus sanctorum plerosque nominatos et de facto observat rigida. Et quidem post stabilitam fidem Christi et officia ecclesiastica distributa Siculica natio partim decanatu Brassoviensi suberat, nempe Udvarhely Szek, Czík, Gyergyó, Kaszon, Kezdi, Sepsí, Orbai Szek; unde oppidum Bereczk in ecclesiasticis sua privilegia ex decanatu Brassoviensi ostendit et de facto Maros et Aranyos Szek episcopum regularem Bistriciensem agnoscebat. Et tum diversarum religionum ordines et iam erant florebantque tam in Sicilia, quam in Transylvania, nempe Benedictini, Augustiniani, Crucigeri, Dominicani, Franciscani, Paulini, sanctimoniales. Et quidem: Benedictini in Bihar, Varadiensis diaecesis, in Bezere, Aradiensis comitatu, in Chanad, Sancti Georgy, fundata a Sancto Gerardo sub Sancto Stephano rege, in Colos-Monostor Beatae Mariae Virginis, in comitatu Colosiensi, in Egeres, filialis abbatia ad Colos-Monostor, in Győr-Monostor, diaecesis Transylvaniensis, in Széplak, Agriensis diaecesis, in Poroszló, comitatu Maramarosiensi. Augustiniani in Torda et Des. Crucigeri in Székely Keresztur, Bere Keresztur, Cziczó Keresztur et Veres Torony et Sajo Keresztur. Dominicani: Albae Juliae Beatae Mariae Virginis, Cibiny, Bistricy duo loca: unum cum philosophia et theologia, florens ante haeresim, alterum in Platea Hungarica; Claudiopoli in Veteri Civitate, datum non pridem patribus catholicis S.

azt. Innen van az is, hogy a legtöbb falut szentekről neveztek el és azt tényleg szigorúan meg is tartják. Miután pedig a ke resztény h it g yökeret v ert, és sz étosztották a z eg yházi hivatalokat, a sz ékely nemzet részben a b rassói főesperesség alá tartozott, mégpedig Udvarhelyszék, Csík, Gyergyó, Ká szon, Kézdi, Sepsi, Orbaiszék, egyházi ügyekben Bereck városa is a b rassói főesperességtől e redezteti k iváltságait, és Maros és A ranyos sz ék a besz tercei p üspököt is merték e l törvényes pü spöküknek. E gykoron t öbbféle v állásos s zerzetesrend volt és v irágzott úgy Székelyföldön, mint Erdélyben, úgymint a be ncések, az ágostonrendiek, a ke resztesek, a domonkosok, a f erencsek, a p álosok, és a pácarendek is. Éspedig: benedekrendiek Biharban a váradi egyházmegyében, Arad megyében Bizerén, Csanádon Szent György monostora, a melyet Szent G ellért a lapított Szent István idejében, továbbá Kolozsmonostoron a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, Kolo zs me gyében E geresen a kolo zsmonostori apátság filiájában, G yerőmonostoron a z Er délyi eg yházmegyében, Széplakon a z Eg ri eg yházmegyében, Poroszlón Máramaros m egyében. Ágoston-rendiek Tordán és Dése n voltak, k eresztesek S zékelykeresztúron, B erekeresztúron, Csicsókeresztúron, V erestornyon é s S ajókeresztúron. D omonkosok: Gyulafehérváron a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, Szebenben, Besztercén két helyen is, egyik filozófiával és teológiával foglalkozott, az eretnkség előtt virágozva, a má sik a ma gyar utcában volt Kolozsváron, a r égi vá rosban, amelyet nem olyan régen odaadtak a katolikus jezsuita

J., Sesburgy in superiori civitate ad portam Asser Siculis a S zekel Vasarhely vel Maros Vasarhely, datum observantibus A.C. 1446., Brassoviae ad portam Barciam. Franciscani Albae Ecclesiae, alias Feieregyhaz, in bonis dominorum Haller; Coronae ad O-Brasso; Bistricy; Claudiopoli, a Matthia I. rege fundatum; Cibiry 3 loca; Fori Siculorum alias Maros Vasarhely; Felfalu, in bonis dominorum Kendi; Hunyadiense, alias Vaida Hunyad Beatae Mariae Virginis, quod Joannes de Hunyad pro eremitis Sancti Augustini inchoaverat, sed Matthias rex absolvit et a Paulo II. pontifice obtentum de dit observantibus. Jenő, Karansebes, Kövesd, Kusal in Szilagy, diaecesis Varadiensis; Szaszvaros in Transylvania, fundatum ab Elizabeth regina A.C. 1370., Szegediense Sanctae Mariae ad Nives, in Chanadiensi diaecesi; Czik Somlyo Beatae Mariae visitantis; Sóvár seu Sóvárád; Temi; Tövis, Udvarhely; Varadiense Sancti Spiritus in comitatu Bihariensi, fundatum 1301. Paulini de Veresmart Sancti Joannis Baptistae et Sancti Sixti, fundatum per dominum Chobanka de genere Aba 1302. in comitatu Maramaros; De Kapolna prope Varadinum; De Szilagy prope Nagyfalu; De Sancto Hieronimo prope Varadinum, fundatum per nobiles de Fugi; De Kalodva Beatae Mariae Virginis in Orodiensi comitatu; De Szekelyhaza in Transylvania, fundatum 1370; De Pokafalva in Transylvania, fundatum 1416., datum postea observantibus; De Totfalu alias

atyáknak, Segesvárt a felső várban az Asser-kapunál, a székelyvásárhelyi vagy másként marosvásárhelyi székelyeknek, amelyet 1446-ban átadtak az obszerváns rendieknek, Brassóban a barcasági kapunál. Ferenc-rendiek: Alba Ecclesián, azaz Fehéregyházán a Haller urak birtokán; Brassóban Óbrassónál, Besztercén, Kolozsváron Mátyás király alapította, Szebenben három helyen, Székelyvásárhelyen, azaz Marosvásárhelyen, Felfalun a Kendi urak birtokán, Hunyadon, azaz Vajdahunyadon a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, amelyet Hunyadi János kezdett el építeni a zágonrendi remeték részére, azonban Mátyás fejezte be és II. Pál pápa engedélyével a obszervánsoknak adta. Továbbá Jenőn, Karánsebesen, Kövesden, Kusalyon, Szilágyban a Váradi egyházmegyében, Erdélyben Szászvároson, melyet Erzsébet királyné alapított 1370-ben, A szegedi Havasboldogasszony a Csanádi egyházmegyében, Csíksomlyón a Boldogságos Szűz Látogatása tiszteletére, Sóváron vagy Sóváradon, Temiben, Tövisen, Udvarhelyt, és Bihar megyében Váradon a Szent Lélek tiszteletére, 1301-ben alapították.

Pálosok Veresmarton Keresztelő Szent János és Szent Szixtusz tiszteletére, melyet Máramaros megyében az Abanemzettségéből származó Csobánka úr alapított 1302-ben, a Várad melletti Kápolnán, a Nagyfalu melletti Szilágyon, Várad mellett Szent Jeromos tiszteletére alapított kolostor, melyet a Fugyi nemesek alapítottak, Arad megyében Káldován a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, Erdélyben Székelyházán, 1370-ben alapítva, szintén Erdélyben Pókafalván 1416-ban

de Sz. Mihalyköve, prope Albam Juliam, fundatum 1334. per G oblinum ep iscopum T ransylvaniae; De Bet helen seu Bethlen in partibus Transylvaniae.

Sanctimoniales B rassoviae a d Sa nctum J oannem; Cibirÿ; Sesburgÿ in superiori civitate ad murum; Claudiopoli ad Farkas ucza, datum postea Societati. Praeterea cuiusnam fuerint ordinis, ignorat ut: Also Rakos et Haral in Siculia.

Sic ordinibus istis tanquam propugnaculis excubabat et laudes divinas die ac nocte concinebat. Praeter hos vero plebanÿs et parochÿs quam pluribus tanquam stellis effulgebat tam in Siculia, quam in Transylvania ecclesia Dei sancta unica eaque Romano-catholica in unitate fidei indesinanter usque ad diversarum haeresum lamentabilem ingressum in Transylvaniam, qui factus est post infelicissimam cladem Mohaczianam tempore Ludovici regis Hungariae statim, principatum seu vaivodatum tunc tenente Joanne Zapolai.

§ 5-tus.

Fatali p raelio a d M ohacz occ umbentibus A .C. 1526. Ludovico r ege H ungariae, ar chiepiscopis d uobus: La - dislao Zalkai Strigoniensi et Paulo Tomori Colocensi, et episcopis F rancisco C zaki Cha nadiensi, P hilippo M ore Quinqueecclesiensi, G eorgio P alinay Bos nensi, F rancisco Pereni Varadiensi, i tem N itriensi, J auriensi, Vaciensi,

alapítva, amit majd az obszervánsoknak adták át, a Gyulafehérvárhoz közeli Tótfaludon, azaz Szentmihálykövén, 1334-ben Goblinus erdélyi püspök alapította, Bethlenben, vagy Bethlenben az Erdélyi részeken.

Apácák Brassóban Szent János tiszteletére, Szegedben, Segesvárott a felső várban a fal mellett, Kolozsváron a Farkas utcában, amit majd utána a Társaságnak adtak. Aztán pedig vannak, melyekről nem lehet tudni, hogy melyik rendé voltak: Székelyföldön Alsórákoson, Haralyban.

Így ezekkel a szerzetesrendekkel mintegy védőbástyákkal védte magát és a szent dicséreteket éjjel és nappal zengette. Ezeken kívül pedig Isten egyetlen szent és római katolikus egyháza, úgy Erdélyben, mint a Székelyföldön oly sok plébániával fényeskedett, mint csillag az égen, minden megszakítás nélkül a hit egységében, egészen a különböző siralmas eretnekségek Erdélybe való beözönléséig. Ez pedig Lajos, Magyarország királya idejében, közvetlenül a mohácsi vész után történt, amikor a fejedelemséget, vagy vajdaságot Szapolyai János viselte.

V. szakasz

Az 1526-os végzetes mohácsi csatában elesetek: Lajos, Magyarország királya, két érsek, Szalkai László egri, Tomori Pál kalocsai püspökök is, Csáki Ferenc csanádi, Móré Fülöp pécsi, Palinay György boszniai, Perényi Ferenc váradi, valamint a nyitrai, a győri, a váci, a zágrábi püspök, és egész Magyarország területéről még sok más római katolikus főpap,

Zagrabiensi a lÿsque eccl esiarum pe r t otam H ungariam Romano-catholicorum praelatis, tutoribus ac gubernato-ribus, variarum haeresum monstra illico, apri et ursi in-volant in Hungariam et Transylvaniam; nam de corona altercantibus, cuinam cedere debeat, hinc Joanne Zapolai a multis electo in regem, inde Ferdinando iure sanguinis praeelecto ab alÿs, utroque interim coronato, bello decer-tatum erat: ille Turcarum po tentia u sus, barbarica gens depopulationes egit moestissimas, hic vero haereticorum copia fretus, haeresis illico ac impietas blasphemiaque in Deum et sanctos ante inaudita invaluit primum in Hun-garia, deinde i n Transylvania et sa nctam De i eccl esiam utrobique co nculcarunt, e vulserunt, d iripuerunt et v ix non ad extremum depopulati sunt miserrime.

Sic e nim be llo d istractis p raesulibus ferme o mnibus, primum C ibinÿ J oannes S urdasser, a postata m onachus conventualis Silesita, indoctus et fere idiota, sed plurimum linguosus et effrons coepit debachari primum in statum ecclesiasticum A.C. 1517. sub dio extra Cibiniensis urbis portam, Sa nctam E lizabeth d ictam, u bi effigies Christi Crucifixi la pidea ab a nnis i nde c entum a nte h onoraba-tur; a tqe t um i n eccl esia Sa nctae E lizabeth C ibiniensi in u rbe venenum Lutheri propinare, A.C. 1526. (Joanne Zapolai ad praelium contra Turcas evocato, omni clero) tanto p rogressu, u t o mnis cl erus saec ularis et r egularis eiectus Cibinio A.C. 1529. iussu magistratus senatorÿ a c

védnök és kormányzó. A különböző eretnekségek szörnyei pedig azon nyomban, vadkanok és medvék módjára, berontottak Ma gyarországra és Erdélybe. Itt ugyanis a koronáért küzdöttek, hogy kire is kellene annak szállnia, egyrészt Szapolyai Jánosra, akit sokak választottak királlyá, másrészt Ferdinándra, akit a vérségi jog alapján mások megválasztottak. Mivel pedig közben mindkettőt megkoronázták, háborúval kellett döntést hozni: előbbi a törökök erejét vette igénybe, amikor a barbár nép a leggyászosabb pusztításokat vitte végbe, ez pedig az eretnekek nagy számában bízott. *hitehagyott conventualis szerzetes*, az Isten és a szentek ellen intézett, korábban még soha nem hallott káromlások először Magyarországon, aztán Erdélyben, és Isten szent egyházát mindkét helyen lábbal tiporták, irtották, széttépték és nyomorultan majdnem teljesen elpusztították.

Így pedig, mivel a z eljárárok szinte mindannyian a háborúval voltak elfoglalva, először Székenben S urdaster János, hitehagyott sziléziai conventualis szerzetes, műveletlen és szinte tudatlan, de annál jóval nyelvesebb és szemtelenebb, először 1517-ben, a szabad ég alatt, Széken városának kapuján kívül, a Szent Erzsébetről elnevezett templomban, ahol a keresztre feszített Krisztus kőből faragott szobrát száz éven át tiszteleték, elkezdett az egyházi rend ellen lázítani. Majd a székes Szent Erzsébet templomban, a városban elkezdte cöspögtetni Luther mérgét, és 1526-ban miután Szapolyai Jánost a török elleni harcba hívták, a papság ellen olyan eredményesen lázítottak, hogy 1529-ben a székes

centumviratus Cibiniensis. Quo malo et pessimo exemplo id factum postea in caeteris civitatibus et pagis. Tum de exercitu Ferdinandi regis A.C. 1552. Bartholomaei Corvati auspicijs, cui commendata erat custodia militum auxiliarium e diversarum sectarum hominibus e Germania stipendijs conductorum, a Ferdinando submissorum, Albae Juliae etiam lutherani conciones statim in publico haberi coeperunt, tanto progressu, ut edicto Tordae promulgato, ipsis concessum fuerit ius et fas esse religionem exercendi, ita tamen, ut reliquae omnes sectae prohibitaee intelligerentur, ut et sacramentariorum.

At dum lutheranismus invaluit in Transylvania, unde declaratur ex Florimundo Remundo, illico turmatim irrepserunt etiam reliquae haereses. Postquam enim Georgius Martinusius, natione Dalmata, monachus Benedictinus, alys Paulinus, episcopus Varadiensis, tutor pupilli Stephani Zapolai, alys Sigismundi (quem Turca Joannem et nominabat), a patre Joanne Zapolai rege constitutus et administrator regni, interim et archiepiscopus Strigoniensis et cardinalis factus, interysset A.C. 1551 Vincę infra Albam Juliam, machinationibus Castaldi, Ferdinandi exercitus generalis, cuius metu serpere nimium haereses non audebant, successit ei tum in tutela pupilli, tum in administratione regni Transilvanicae summus et solus administrator Petrus Petrovicius e catholico primum lutheranus, ac deinde calvinista, postea arianus factus, qui et

városi tanács és a szászak tanácsának rendelete alapján az összes világi és szerzetes papot kiidobták Széchenyből. Ezen csapás és lehetőlegrosszabb példa nyomán ugyanezt tették a többi városban és falvakban is. Azután 1552-ben, Ferdinánd király seregéből Corvati Bertalan védelme alatt, akire rá volt bízva a Ferdinándtól kiűldött, különböző eretnokségekhez tartozó, zsoldért hárcoló németországi emberekből álló segédcsapatok felügyelete, Gyulafehérváron is nyomban elkezdtek nyilvánosan lutheránus összejöveteleket tartani, oly sikerrel, hogy a törzsi rendelet kihirdetése után engedélyt adtak nekik a jogos és törvényes vallásgyakorlásra, mégpedig úgy, hogy az összes többi székta értelemszerűen tiltva maradtak, amint a sacramentariusoké is.

Azonban mialatt a lutheranizmus megerősödött Erdélyben, amint ez nyilvánvalóvá válik Florimundus Raymundus írásából is, a zóna nyomban csapattól berontott a többi eretnokség is. Miután ugyanis a dalmát Martinuzzi György, bencés szerzetes, mások szerint pálos rendi, váradi püspök, az árva Szapolyai Istvánnak, mások szerint Zsigmondnak (akit a törökök Jánosnak is nevezték), a tyja Szapolyai János által kinevezett gyámja és a fejedelemség kormányzója, aki időközben esztergomi érsek és bíboros is lett, 1551-ben Alvincen, Gyulafehérvár alatt, Castaldo, Ferdinánd seregének vezére, fondorlatainak következtében meghalt (a tőle való félelmükben az eretnekek egyáltalán nem mertek tovább tettenkedni) őt úgy a gyermek feletti gyámságban, mint az Erdélyi Fejedelemség kormányzásában legfőbb és egyetlen

Turcae patrociniū admisit et haereses longe lateque propagari permisit et eccl esiam catholicam concidere laboravit. Ille idem, quia frequens circa principem erat, facile haereseos venenum incauto adolescentis animo instillavit adeo, ut licet vivente matre Isabella catholica, princeps nec lutheranum, nec arianum se profiteri audebat; interim tamen aula ipsius tam lutheranis et calvinistis, quam arianis pateret; et ipsa matre defuncta animi sui sensa denudaret: ubi enim valedixit ecclesiae catholicae, et si occulte cum arianis se ntiret, p rotestantium t amen, se u A ugustanae confessionis religionem simulabat. Utrumque vero Georgius Blandratus p erdidit, n atione P edemontanus I talus, qui T icini ex i nquisitorum ma nibus e lapsus G enevam, inde in Helvetiam primum et Germaniam, postea in Poloniam, ex inde i n Transylvaniam profugit, ad medicam operam a Petrovicio et a principe assumptus, qua occasione is plurimum in haeresum dilatione laboravit.

Hic p rincipis c asus a lios q uoque q uam plurimos i mpulit secumque traxit in varias religiones sectandas, unde episcopo Bistriciensi et decanatibus in haereses devolutis, pars catholica, quae remanserat in Siculia, episcopo Transylvano catholico, qui solus remanserat inter tot devolutiones temporum in feliciū, se submisit eumque et vicarium eius ad haec usque tempora supplex veneratur.

Petrus P etrovicius, p e nes q uem s umma r erum e rat, adeo fuit catholicorum hostis acerrimus, ut ecclesiastici,

kormányzóként a katolikusból lutheranus, majd kálvinista, végül a riánussá lett Petrovics Péter követte. Ő elfogadta a török pártfogását is, és megengedte, hogy az eretnokségeket széltében-hosszában terjesszék, és a zóna fádadozott, hogy a katolikus egyházat tönkretégye. Ugyancsak ő, mivel gyakran volt a fejedelem körül, könnyen becsépegett a z eretnokség mérgét a tapasztalatlan serdülő lelkébe olyannyira, hogy jöllehet katolikus a nyja, Izabella életében a fejedelem sem lutheránusnak, sem ariánusnak nem merte magát vallani, eközben azonban saját udvara nyitva állt úgy a lutheránusok, mint a kálvinisták és ariánusok számára. Anyja halála után lelke érzéseit leleplezte: midőn ugyanis búcsút intett a katolikus egyháznak, és még ha titkoltan az ariánizmussal is szimpatizált, a protestánsok, mégpedig az ágostai hitvallásúak vallását színlelte. Valójában mindkettőnek a vesztét Blandrata György okozta, egy piemonti olasz, aki Ticiniánál kicsúszva a zinkvizítorok kezéből Genfba, innen a löször Svájcba és Németországba, aztán Lengyelországba, onnan pedig Erdélybe menekült. Petrovics és a fejedelem orvosként alkalmazta, a ki ezt az alkalmat felhasználva legtöbbit az eretnokségek terjesztésén fáradozott.

A fejedelemnek ez a botlása igen sok más embert is belekergetett és magával ragadott a különböző vallások követésébe. Ezért mivel a besztercei püspök és a zespességek belesüllyedtek a z eretnokségekbe, a katolikus rész, a mely Székelyföldön maradt fenn, az erdélyi katolikus püspöknek, aki egyedül maradt meg az idők oly sok szerencsétlen forga-

metu eius tyrannidis ad Turcas plerique ac in oppida ab ipsis occupata confugere sint coacti, alj̃s alio abeuntibus; alj̃ ṽero officj̃s et dignitatibus exuti, in solitudinibus, quod reliquum illis fuit vitae, misere exegerint, quorum adhuc reliquiae et imitatores, etiam nunc peregrini quidam in montibus et capellis in Siculia degunt Deo servientes. Quod si quis contradicere aut resistere auderet, eius fronti signum inurebatur, crux nimirum pulcherrimum Jesu Christi insigne, talsutis signum: idem novacula non coronam tantum, sed cutem etiam et carnem sacerdotibus ab rasa testatur; quacruelitate multi perterriti, uxoribus ductis, religionem mutare maluerint; ex quibus remanserant forte nonnulli uxorati sacerdotes, qui priori saeculo circa A.C. 1660. exterminati defecerunt.

A.C. 1553. ingressus est Claudopolim 22. Martij̃ Franciscus Stancarus, sacrarum paginarum interpret et medicinae doctor e Regiomontana metropoli Prussiae Universitate pulsus, vir scandalosus. Hic seminare coepitarianam contra Sanctissimam Trinitatem haeresim solamque Patris personam Deum esse propugnabat; cui se aliquando opposuit Franciscus David Colosvarigena, Davidis opificis calcearj̃ filius, Claudiopopolitanus plebanus catholicus existens; attamen hic paulo post relicta religione catholica, sub Augustanae, cuius professionem simulabat, praetextu sectae suae assecclas et viros quaerens et cum Georgio Maiore, Vitebergae professore theologo per

tagában, vetette alá magát, és ő t és a z ő h elyettesét mind a mai napig alázatosan tisztelik.

Petrovics Péter, akinél a legfőbb hatalom volt, olyan ádáz ellensége volt a k atolikusoknak, hogy a z eg yházi e mberek közül sokan a tőle, a zsarnoktól való félelmükben a törökökhöz, vagy a tőlük megszállott városokba kényszerültek menekülni, mások pedig máshová mentek el. Ismét mások pedig hivataluktól és méltóságuktól megfosztva, nyomorultan, elhagyott kietlen helyeken töltötték életük hátralévő részét, ezek közül pedig, a kik még mo stanig is megmaradtak, ma is vándorként, Istennek szolgálva a hegyekben és kápolnáokban tengetik életüket a S zékelyföldön. Ha va laki is e llenmondani vagy ellenállni me részelt, a nnak hom lokára je let süttöttek, mégpedig a ke resztet, Krisztus legszebb jelvényét, a Taut, a megváltás jelét. Arra is van bizonyíték, hogy a papokról nem csak a hajkoronát nyírták le, hanem a bőrt és a húst is lenyúzták. Sokan ettől a kegyetlenségtől megrettenve megnősültek és inkább vallást is váltottak. Ezek közül elvéteve néhány nős pap is megmaradt, akik 1660 körül, mivel eltávolították őket, megszűntek létezni.

1553. március 22-én bevonult Kolozsvárra Stancarus Ferenc, a szentírás magyarázója és a z orvostudományok doktora, Poroszország fővárosának, Königsbergnek eg yeteméről elűzött bo trányos férfiú. Itt elkezdte h inteni a z a riánus eretnekséget a S zentháromság e llenében, és a zt a t anítást védelmezte, miszerint csak az Atya személye egyedül Isten. Ezzel egykoron szembeszegült a kolozsvári születésű Dávid

literas disputabat; et sacramentarium quendam praedicantem: Martinum Kalmanczai, claudum vulgo dictum, a Petrovicio Debrecino introductum, cuius erat pastor, ad disputandum provocarat et postquam disputatum fuisset per 3 dies, praesentibus plerisque Transylvaniae proceribus, partis utriusque rationes collectae ad Phillipum Melanchtonem mittuntur ad iudicandum. Proinde Franciscus David relictæ Augustana confessione Helveticam secutus est, quam tamen ipsam quoque mox repudiavit a Blandrato ad arianismum protractus et multi alij principis consiliarij: Gaspar Bekus, Gaspar Kornisius, Cristophorus Hagymasius et Joannes Gerendus, quorum hic postea sabbathariorum antesignanus et discipuli eius Gerendistae sunt appellati.

Eodem circiter tempore etiam Bernardus Ochimus Italus, monachus capucinus apostata, primum anabaptistarum religionem annuncians scilicet divitias partem esse diaboli, nec licere Christiano quidquam habere proprium, ex Italia Genevam se subtraxit, inquisitorum manus evitare volens, inde Tygaram et Basileam venit, sed utrobique eiectus in Germaniam abiit, inde in Poloniam, ex calvinista arianus antitrinitarius factus, sed inde etiam abscedere coactus in Transylvaniam venit ibique Dialogos quosdam et infinitis a theismis scitentem catholicum atheismum scripsit; unde postea divertit in Angliam. Franciscus vero David tam multos Claudiopoli ad arianam sectam pervertit, ut

Ferenc, a Dávid cipésmester fia, az akkori kolozsvári katolikus plébános. Azonban kevéssel azután ez elhagyva katolikus hitét, az ágostai vallás – melynek hitvallását színlelte – leple alatt saját szektájának követőket és férfiakat keresve, a wittenbergi egyetem teológia professzorával, Major Györggyel is vitázott levél útján. Aztán vitára hívta ki Kálmáncsai Márton sz akramentárius p rédikátort, a kit a n ép n yelvén sántának is hívtak, akit Petrovics vitt be Debrecenbe, és annak a városnak volt lelkipásztora, s miután három napon át Erdély előkelőinek jelenlétében vitáztak, mindkét fél érveit összegyűjtötték és Melanchton Fülöphöz küldték bírálatra. Ezután Dávid Ferenc elhagyva az ágostai hitvallást, a helvétek követte, majd ezt is megtagadta, és Blandrata György hatására ariánus lett, mint a fejdelem sok más tanácsosa: Bekes Gáspár, Kornis Gáspár, Hagymási Kristóf, Gerendi János, akik közül ez utóbbi aztán a szombatosok zászlóvivője lett, és tanítványait gerendistáknak hívták.

Körülbelül ugyanabban az időben az olasz Ochinus Bernát, aposztata kapucinus szerzetes, először az újrakeresztelkedők vallását hirdetve, tudniillik azt, hogy a gazdagság az ördögtől való, ezért nem is szabad a kereszténynek bármit is sajátjának tartani, az inkvizítorok kezét el akarván kerülni, alattomban Olaszországból Genfbe távozott, innen Zürichbe és Bazelbe ment, de mivel mindkét helyről kidobták, Németországba ment, innen Lengyelországba, kálvínistából antitrinitárius ariánussá válván, de innen is t akarodni kényszerülván, Erdélybe jött és itt valamiféle dialógusokat és

necesse fuerit aliquem ipsis praeficere superintendentem, quod munus ipse assumpsit Franciscus pro natione Hungarica, plebania Claudiopolitana in Gasparum Helti, contempto Lutherō, iam et iam a riano dogmate infatuatum, translata.

Cum autem A.C. 1556. Paulus Bornemisza episcopus Albae Juliae, qui solus episcopus catholicus tum fuerat in Transylvania, a M einhardo Ba lassa, militiae Transylvaniae praefecto, Alba Julia, sede episcopali in festo Sancti Georgy violenter extractus ac in Gyula episcopale castrum ductus, ad Ferdinandum regem dimissus abysset patriae taedio, quam Turcis et haereticis praedae relictum iri cernebat, illico praenominatus Petrovicius et reliqui, passim eiectis sacerdotibus, monachis et canonicis, eorum facultates idem Petrovicius fisco addixit, sic tamen, ut bonam partem ipse sibi servaret, caeteris nobilibus similiter bona ecclesiastica invadentibus et occupantibus. Claudiopoli iussu eiusdem altaria diruta, statuae confractae omniaque ecclesiastica ornamenta profanata sunt; Cibiny autem 3 monasteria exusta.

Quia vero iuxta antiquas regni leges sine ecclesiasticorum et canonicorum consensu de iys, quae ad rempublicam pertinent, nihil decerni aut fieri potest, 4 ex nobilitate ab illis electi sunt, capitulares appellati, qui cum

határtalan istentagadástól hemzsegő katekizmust írt. Innen aztán Angliába ment. Dávid Ferenc pedig Kolozsváron oly sokakat térített át az ariánus szektára, hogy szükségessé vált, hogy élükre valakit szuperintendenssé nevezzenek ki, amely tisztséget a ma gyar nemzet érdekében maga Ferenc vállalt el, miután a kolozsvári plébániát Heltai Gáspárnak adta át, akit, miután Luthert megvetette, már szintén elbolondított az ariánus tanítás.

Midőn 1556-ban Bornemissza Pál gyulafehérvári püspököt, aki abban az időben egyedüli katolikus püspök volt Erdélyben, Balassa Menyhárt, a z e rdélyi katonaság fővezére, Gyulafehérvárról, a püspöki székhelyről szent György ünnepén erőszakosan kihurcoltatta és a Gyula nevű püspöki várba vitette, onnan Ferdinánd királyhoz küldték. Szívében hazája sorsán bosszankodva távozott, hiszen helyesen látta, hogy az a törökök és a z e retnekek marthalékává fog válni. A korábban már megnevezett Petrovics és a többiek azon nyomban mindenfelé kibebrudalták a papokat, a szerzeteseket és a kanonokokat, aztán azok javait ugyanaz a Petrovics elkobozta a kincstár részére, mindezt pedig úgy tette, hogy java részét saját magának tartotta meg a többi nemeshez hasonlóan, akik az egyházi birtokokat lerohanták és elfoglalták. Szintén az ő parancsára Kolozsváron feldúlták a z oltókat, a sz obrokat összetörték és minden templomi díszet megszenteltették. Szembenben pedig három kolostort égettek fel.

Mivel pedig az ország ősi törvényei szerint az egyháziak és a kanonokok beleegyezése nélkül semmit sem lehet elha-

eadem, qua veri canonici, autoritate et potestate publicis concilijs interessent.

A.C. 1560. 10. Januarij Saxones synodum celebraverunt contra arianos, in qua Franciscum David et Gasparum Helti, Claudiopoli plebanum haereseos arianæ reos pronuntiaverunt eorumque dogma condemnaverunt. Franciscus enim David nec solummodo aiebat Christum non esse Deum, nec et iam adorandum, nisi solum Patrem, coeli et terræ Creatorem, sed et iam par peccatum habere eos, qui Christum, quam eos, qui Mariam, Petrum et Paulum invocarent. Ergo ad perpetuos Transylvanæ arcis Deva carceres condemnatus in publicis regni conventibus, A.C. 1570. ibidem inter pediculos et sorde est mortuus, postquam hæreticæ suæ fidei confessionem adversarijs suis porrexerat. Huius sequaces et nunc plurimi adsunt, Judaicam perfidiam maxime spirantes Sede Udvarehely, ad Solymos et Szt. Abraham; ad districtum Erdővideke nuncupatum circa Baioth (etsi pluries ipsius regni articulis prohibiti), ab ipso eorum authore Francisco David Davidistæ, vulgo David Ferencz vallasu – appellati. Sic et Sicilia infinitis et abominabilibus errorum atheismis imbuta fuerat, sicut et Transylvania, in qua variae hæresum arianorum, an titrinitariorum, davidistarum, sabbothariorum, gherendistarum, lutheranorum, calvinistarum,

tározni és se mmi sem történhetik meg a zokban a z ügyekben, amelyek az államra vonatkoznak, négy személyt választottak a nemesek közül, akiket káptalanbelieknek neveztek, hogy ők ugyanazzal a tekintéllyel és hatalommal, mint az igazi kanonokok vegyenek részt az országgyűléseken.

1560. január 10-én a szászok zsinatot tartottak az ariánusok ellen, amelyen Dávid Ferencet és Heltai Gáspárt, Kolozsvár plébánosát ariánus eretnokségben bűnösnek nyilvánították és tanaikat elítélték. Dávid Ferenc ugyanis nemcsak egyszerűen azt mondta, hogy Krisztus nem Isten, és egyedül csak az Atyát, az ég és föld Teremtőjét kell imádni, hanem azt is, hogy egyformán bűnösök azok is, akik Krisztushoz, és azok is, akik Máriához, Péterhez vagy Pálhoz imádkoznak. Tehát az erdélyi Déva várában töltendő életfogytig tartó börtönre ítélték az országgyűlésen. 1570-ben ugyanott téve és szenny között halt meg, miután saját eretnek hitének hitvallását átnyújtotta ellenségeinek. Követői most is sokan vannak, a zsidó hitszegés szellemével leginkább eltelve Udvarhelyszéken, Solymons és Szent Ábrahámiban, Erdővidéke nevű kerületben Barót körül (jóllehet többször is tiltotta az országgyűlés határozatokkal), ezeket alapítójukról, Dávid Ferencről dávidistáknak, népnyelven Dávid Ferenc vallásúaknak hívják. Így a Székelyföld is meg volt fertőzve a tévelygések végtelen és utálatos istentelenségeivel, ahogyan maga Erdély is, ahol az ariánusok, antitrinitáriusok, dávidisták, szombatosok, gerendisták, lutheránusok, kálvinisták, zsidók, újrakeresztelők, szakadárok

judaeorum, anabaptistarum, schismaticorum et de facto exercentur tragoediae. O Deum immortalem!

§ 6-tus.

Tantae ruinae ecclesiae succurrere volens Societas Jesu, auspicijs christianorum catholicorumque principum Stephani Bathori, postea Poloniae regis et Christophori Bathori, principum seu vayvodarum Transylvaniae, venit A.C. 1579. in Transylvaniam ac sedibus datis Claudiopoli A.C. 1572., et Albae 1579., ibi scholas aperire coeperunt, unde missis undique patribus laborarunt adeo gloriose et fructuose, ut ex ijs certatim desiderarent et expeterent civitates Maros Vasarhely, Varad, Somlyo, Torda, Fenes, Siculi et Domini Lazari dicti et Valachi Moldaviae, ex quibus P. Valentinus Ladus, sic adigente penuria prima, Societatis nondum perfunctus a domino, progressus est ad Siculos, ubi postquam plurimos pagos excoluisset confirmassetque in sede Maros, Varadinum missus plus ibi 80 instituit in tantum, ut mitti debuerint aliqui Claudiopoli a seminarijs, quibus septeni octonique pagi attributi sunt sustentandi. Proinde decretum est in comitijs regni Claudiopoli celebratis A.C. 1581. Calendis Maij, ubi et Christophori Bathori filius octennis Sigismundus Bathori in principem electus fuit, ut si qua civitas aut frequens populus desideraret catholicos sacerdotes, sit liberum eos concedere.

változatos életnevelésének tragédiái játszódtak le a valóságban. Ó, a halhatatlan Istenre!

VI. szakasz

Az egyház ilyen nagy romlásán a karván segíteni a Jézus Társaság – a keleti keresztény és katolikus erdélyi fejedelmek, Báthory István, aki később Lengyelország királya is lett, és Báthory Kristófolta a latta – 1579-ben Erdélybe jött, és miután 1572-ben székhelyet adtak nekik Kolozsváron, 1579-ben Fehérváron, s ott iskolákat kezdték alapítani, ahonnan mindenféle széküldve a z a tyákat olyan dicsőségesen és gyümölcsözően dolgoztak, hogy mintegy versenyezve óhajtották és kérték őket a következő városok: Marosvásárhely, Várad, Somlyó, Torda, Fenes, az Isten lázárainak is nevezett székelyek, és a moldvai oláhok. Közülük Ladó Bálint a tyá, mivel a sürgető szükséglet úgy hozta, még egészen egy évet sem töltve a Társaság soraiban, átment a székelyekhez. Itt, Maroszáron miután több falut kíművelt és megerősített a hitben, Váradra küldték, ahol több mint nyolcvan plébániát létesített, olyan sokat, hogy Kolozsvárról a szeminárium-ból kellett néhány személyt küldjenek, akikre hét-nyolc falu gondját bízták. Éppen ezért az 1581 május elsején Kolozsváron tartott országgyűlésen, ahol Báthory Kristófnolcéves fiát, Báthory Zsigmondot fejedelemmé választották, törvény is született, miszerint ha valamely város vagy népesebb közösség katolikus papot óhajtana, azok szabadon oda meheszenek.

Sed tam felicitatis progressum, prohi dolor! cito invidit diabolus et eius progenies haeresis; hos enim tam pio vineae Domini laboratores ab ingressu primo eorum in Transylvaniam anno 9, edicto identidem per fas et nefas pronuntiato promulgatoque eiecit e Transylvania, iam paulo ante longe lateque diffusis erroribus multiplicibus supra praefatorum arianorum, an titrinitariorum, sabbarthariorum, gerendistarum, davidistarum, lutheranorum, calvinistarum, anabaptistarum et schismaticorum, qui interveniente morte Stephani Bathori, regis Poloniae, Societatis insignis columnae, oblatum sibi tempus rati excindendae Societatis Jesu e Transylvania, illico conventum generale instituerunt in autumnum A.C. 1588. et rursum eiusdem anni ineunte Novembri Enyedini provincialis Transylvaniae conventus celebrabatur, ubi multis diebus a calvinistis et arianis acriter declamatum est, ut tandem religionis causa tracteretur et Societas e regno exturbetur. Lutherani fuerunt modestiores, quia a perte significaverunt nullo iure posse Societatem per illi sequi, si mutandum quid esset, ad catholicos ante omnes ritus transituros.

Haud indormiendum causae rati Patres adfuere Enyedini: provincialis et Claudiopolitanus rector P. Emmanuel Vega et P. Arator plurimis et nervosis rationibus se defenderunt; contra quos pertinacius per fas et nefas, postquam et a nimum Sigismundi Báthori, cum recte in principa-

Azonban a z i ly sz erencsés ke zdet előr emenetelet – óh, fájdalom – ha mar m egirigyelte a z ö rdög és a nnak szü löt- te, az eretnecség, ugyanis őket, az Űr szőlőjének oly kegyes munkásait, Erdélybe való első bejöveteletől számított ki- lencedik esztendőben, a törvényesség határán hozott és ki- hirdetett rendelettel kiűzte Erdélyből. Má r ke véssel ez előtt szélteben-hosszában so kféle t évelgyéseikkel e lterjedtek a fentebb má r e mlített a riánusok, a ntitrinitáriusok, sz omba- toso, g erendisták, d ávidisták, l utheránusok, k álvinisták, anabaptisták és szakadárok, akik Báthory István, Lengyel- ország királya, a Társaság kiváló oszlopa halálának bekövet- keztékor ú g y lá tták, hogy a lkalom k ínálkozott nekik a rra, hogy k iűzzék a j ezsuita r endet Erdélyből. A zon n yomban egyetemes gyűlést hívtak össze 1588 őszén, és m ég egyszer ugyanazon é v n ovember elején er délyi t artományi g yűlést tartottak Enyeden, a hol a k álvinisták és a z a riánusok több napon át hevesen követelték, hogy tárgyalják végre a va llá- si ü g yet és a T ársaságot ű zzék k i a z o rszágból. A l utherá- nusok visszafogottabbak voltak, mivel nyíltan kijelentették, hogy semmilyen jog alapján nem lehet a Társaságot kiűzni, és hogyha nekik valamit is kell változtatni, mindenekelőtt a katolikus szertartáshoz fognak visszatérni.

Mivel úgy gondolták az atyák, hogy az ügyet egyáltalán nem szabad félvállról venni, jelen voltak Enyeden: a provin- ciális és kolozsvári rektor Vega Emánuel atya és Szántó atya, akik sok és nyomós érvekkel védték magukat. Ezek ellené- ben azok makacsabbul jártak el törvényes és nem törvényes

tum intronizaretur et confirmaretur, ad suas partes traxissent, Joanne Geczio tunc regni gubernatore et Joanne Galfi Marschalko et Wolffgango Kovaczoszki cancellario existentibus, in pervigilio nativitatis Christi 1588. in civitate Megyes tale decretum emanatum est: ut Jesuitae intra quintum et 20 diem ex omni Transylvaniae ditione excedant, bona eorum fisco addicantur, nec post hoc cuique Transylvanorum fas sit Jesuitam quempiam apud se habere, neque iys, aut ullis omnino religiosis pateat umquam in regnum accessus. In hoc coactus est Sigismundus iurare die Sancti Stephani protomartyris, patribus ne quid moverent vetitis domicilij sui limine pedem efferentibus, quo scilicet die illud evangelium in patrum solatium legebatur: ecce ego mitto ad vos prophetas et sapientes et ex illis occidetis et crucifigetis et persequimini de civitate in civitatem.

Proinde et Deus tantum scelus et iniquum decretum non est passus inultum. Cum enim Medgyesino die Sancti Joannis apostoli iussi essent Patres Claudiopolim se referre, tanta coorta procella est, ut tectum templi eius, in quo proscriptionis decretum promulgatum erat et caminum ab domino principis et pontis Albae Juliae partem disiecerit, tum valedictione facta patrum a principe, princeps dedit abeuntibus viaticum adiecitque literas, quibus fidem faciebat dimissos ideo, quod ferre eos nobilitas religionis causa nequivisset, in

eszközökkel, ugyanis miután Báthory Zsigmond lelkét, midőn azt illően a fejedelmi trónra helyezték és megerősítették, a maguk oldalára rántották, Géczy János lévén akkor az ország kormányzója, Gálfi János a marsallja és Kovacsóczy Farkas a kancellárja, 1588-ban az Úr születésének előestéjén, Medgyes városában olyan rendeletet okádtak ki, miszerint a jezsuiták huszonöt napon belül egész Erdélyből távozzanak, javaik a kincstárra szálljanak és ezután az erdélyiek közül senkinek sem lesz szabad bármilyen jezsuitát magánál tartani, sem ők, sem pedig semmi más szerzetes soha nem léphet be az országba. Erre volt kénytelen megesküdni Zsigmond Szent István első vértanú ünnepén, megtiltva az atyáknak, hogy bármit is magukkal vigyenek, midőn átlépik lakhelyük küszöbét. Azon a napon az evangéliumból a következő részt olvasták az atyák vigasztalására: *Nos, prófétákat, bölcséket és írástudókat küldök hozzátok. Közülük némelyeket megöltök és keresztre feszíttek, másokat megostoroztok a zsinagógában és városról városra üldöztök.* (Mt. 25. 34.)

Isten azonban nem tűrte büntetlenül ezt a hatalmas vétket és ezt az igazságtalan törvényt. Midőn ugyanis János apostol ünnepnapján az Atyák parancsot kaptak, hogy Medgyesről vonuljanak vissza Kolozsvárra, olyan nagy szélvész kerekedett, hogy annak a templomnak a tetjét, a melyben a számkivetés dekretumát kihirdették, és a fejedelmi házról a kémenyt és a Gyulafehérvári hídeg y részét lerombolta. Amikor az Atyák elkészöntek a fejedelemtől, a fejedelem a távozóknak útravalót adott és írást is adott mellé, amelyben

suis muneribus alias recte se laudabiliterque gessisse. Itaque sociorum alij in Poloniam rediere, alij in Hungariam, alij in Austriam, alij in Moldaviam abiere; quae dimissio facta est A.C. 1589. 3. Januarj, et quo die praefixus fuerat socij exitus a Transylvania tota, eo Geczus (hactenus gubernator et primum haereticorum adpellendam Societatem instrumentum) dudum malevalens, animam miser exhalavit, multum gemens ac ingeminans: Vae mihi, qui Stephano regi meo datam fidem, fefelli! Aliud iustae poenitentiae signum non edidit. Sane et cancellarius tandem et caeteri religionis catholicae eversores dederunt meritas poenas, cum alij genti Bathoreae, alij Sigismundo principi nominatim moliti exitium essent. Uxor autem cancellarij, quae virum rabide incitaret, deprehensa in adulterio, vulgataque per totum regnum infamia, ac repudiata, miserrimam vitam miseriore morte mutavit.

Sigismundus tamen princeps, mortuo Geczio A.C. 1589. incipit principare (cum adhuc Rudolphus II. rex Hungarorum, Romanorum imperator superesset), qui confessarium sibi accepit P. Alphonsum Cyrilli civitque e Moldavia P. Valentinum Ladum S. J. qui in Fogaras palam, cum Societatis usitato cultu, nec admodum invisus haereticis sacerdotis catholici munia, hoc anno tractavit. Postmodum autem et ipse Sigismundus princeps etiam in Transylvaniam ad aedes veteres duci fecit

tanúsította, hogy azért lettek elbocsátva, mert vallásuk miatt a nemesség nem tudta megtűrni őket, saját hivatásukban pedig minden egyebet helyesen és dicséretre méltóan végeztek. Így az atyák egy része Lengyelországba tért vissza, mások Magyarországra, ismét mások Ausztriába, mások pedig Moldvába távoztak. Ez a z elbocsátás 1589. január 3-án történt, és amely napra ki volt tűzve a társak Erdélyből való távozása, azon a napon Géczi (addig ő volt a kormányzó és az eretnekek legfőbb segédeszköze a Társaság kiűzésében) már régóta beteg lévén, nyomorult lelkét kilehelte sokat sóhajtozva és is mételgetve: *Jaj nekem, aki István királyomnak hitet esküdtem, becsaptam őt!* Az igaz bűnbánatnak más jelét nem adta. Bizony a kancellár is és a katolikus vallás többi ellenségei is megkapták megérdemelt büntetésüket, mikor egyesek a Báthory nemzetség, mások kiváltképpen Zsigmond fejedelem halálán fáradoztak. A kancellár felesége ugyanis, aki férjét veszettül lázította, miután házasságtörésen fogták és a gyalázatnak híre ment az egész országban és megvetették, nyomorult éltét még nyomorultabb halállal cserélte fel.

Zsigmond fejedelem pedig 1589-ben, Géczi halála után kezdett el uralkodni (mivel ugyanis akkor még élt II. Rudolf Magyarország királya, római császár), ő ugyanis gyóntatójául maga mellé vette Carillo Alfonzt és behívta Moldvából Ladó Bálint SJ atyát, aki ebben az évben Fogarason nyíltan, a rendszokásos szertartásai szert t evékenykedett, úgy hogy még az eretnekek sem nézték a nyira ellenségesen a katolikus pap tevékenységét. Végül pedig maga Zsigmond

Societatem Jesu novisque bonis ac fundis auxit, accedente consensu et auctoritate comitiorum generalium sub A.C. 1596. Albae Juliae celebratorum et aliorum A.C. 1599.

Sed rursus infelici temporum revolutione facta sub Moyse Siculo principe Transylvaniae a Transylvanis constituto, anno A.C. 1603. potestate data eijciendi Societatem anno eodem 9. Julij diripiendique collegium eiusdem Societatis plebi, quod et factum est duce Mattheo Toroczko, arianorum superintendente cum Paulo Tonsorio, eiusdem sectae ministro, cum enormi erga sanctos blasphemia, statuarum confractione ac Venerabilis Sacramenti conculatione aliaque multa infidelibus et paganis digna crudelitate. Et rursus Stephanus Boczkai, princeps Transylvaniae, proprio arbitrio absque regnicularum consensu P. Joannem Argentum S. J. vice-provincialem Transylvaniae unacum socijs eiecit e Transylvania; qui et iam meritis suae iniquae factionis dedit poenas, lento ac tabifico hydrope turgentibus omnibus membris Cassoviae die Sanctorum Innocentium extinctus A.C. 1606. 13. Decembris, aetatis 50. Iterum sub principe Sigismundo Rakoczi A.C. 1607. 26. Junij proscripta Societas, sed non aliam ob causam, nisi in odium religionis, in conventu regni Claudiopolitano his verbis: De religione sic deliberavimus, ut iuxta articulos antea editos omnes in sua religione sine impedimento conserventur, sed Societatis Jesu secta di-

fejedelem Erdélybe is, a régi székhelyükre, visszahozatta a Jézus Társaságát és új javakkal és földbirtokokkal gyarapította, mivel hozzájárult ehhez az 1596-ban Gyulafehérváron és 1599-ben más helyen tartott országgyűlések beleegyezése és jóváhagyása.

Azonban újból feltámadtak a sz erencsétlen idők, midőn Székely Mózes erdélyi fejedelem alatt, akit az erdélyiek választottak fejedelmükké, 1603-ban felhatalmazást adtak a népnek, hogy ugyanazon év július 9-én kiűzzék a Társaságot és szétrombolják ugyanazon Társaság kollégiumát, ami az entek iránt sz erfeletten nagy káromlások, sz obrok szétzúzása, a tiszteletreméltó Oltáriszentség lábbal taposása és még sok más hitetlenekhez és pogányokhoz méltó istenkáromlások közepette meg is történt Toroczkai Mátnak, a ariánusok szuperintendensének, valamint Borbély Pálnak, ugyanazon szekta szolgájának a vezetésével. Bocskai István, Erdély fejedelme saját döntése alapján és az országlakók beleegyezése nélkül pedig ismét Argenti János SJ atyát, Erdély viceprovinciálisát a társaival együtt kiűzte Erdélyből. Meg is kapta a tettehez méltó büntetését: miután lassú és emésztő vízkórságtól feldagadtak összes végtagjai, 1606. december 13-án, Aprószentek ünnepén, 50 éves korában meghalt Kassán. Rákóczi Zsigmond fejedelem alatt 1607. június 26-án, semmi más okból, csak a vallás iránti gyűlöletből, újból kitiltották a Társaságot a kolozsvári országgyűlésen ezekkel a szavakkal: *A vallásügyben úgy határoztunk, hogy a korábban már kiadott cikkelyek alapján mindenki megmaradjon a*

tione illustrissimi principis excedat; cui articulo tamen ibidem solenniter catholicus status contradixit et scripto etiam confirmavit. Ac postmodum Georgius Rakoczi senior, princeps Transylvaniae A.C. 1644. die. 17. Februarij in praesidio Kalló emanato manifestò suo articulo diomate Hungarico publicato scripsit: ideo Jesuitas et Transylvania proscriptos, quia ordo Jesuitarum omni conatu intendit in destructionem religionis evangelicae, id est lutheranae simul et calvinianae.

§ 7-mus.

Udvarhelinum oppidum primarium totius Scythiae (ut supra dixi) a radicibus nominatissimi montis Hargita duobus distans miliaribus, iacet ad fluvium Maiorem Küküllő, aere et fontibus salubribus insigne, partim in plano, partim indeclivitate montium inter montes Szarkakő (unde fluviolus Vargapatak vulgo per medium oppidi defluit), et Buduara, ubi antiquorum paganorum arcis ruinatae vestigia aliquantum et modo conspiciuntur; e regione huius capella nominis Jesu, passim etiam Jesus haza appellata, quae devotionibus publicis quotannis in festo Corporis Christi cum ingenti confluxu tum catholicorum, tum haereticorum, privatis autem dominicis et festis summo matutino tempore. Singulariter insignis ab annis antiquis apparet et floret; ibidem et vena quaedam salis et proficuus fons infirmis, in quo sanantur plurimi. Territo-

saját vallásában mindenféle akadály nélkül, a jezsuita szekta azonban távozzon a felséges fejedelem országából. Ezt a cikelyt a K atolikus Státus ott nyomban, a ke llő formaságok megtartásával, ellenezte és azt írásban meg is erősítette. Végül 1644 február 17-én az idősebb Rákóczi György, Erdély fejedelme, a kállói erődítményben keltezett és magyar nyelven közreadott kiáltványában ezt írta: a jezsuitákat az ért száműzték Erdélyből, mert a jezsuita rend mindent megtett az evangélikus, vagyis a lutheránus, és úgyszintén a kálvinista vallás tönkretételére.

VII. szakasz

Udvarhely városa első az összes székely városok között (amint már korábban mondottam), a n evezetes H argita hegy lábától két mérföldnyire, a Nagyküklüllő mellett fekszik, levegőjéről és gyógyforrásairól híres, részben síkságon, részben a hegyek oldalában terül el, a Szarkakő és Budvára nevű hegyek között (előbbiből eredő Varga patak a város közepén hosszan folyik), ez utóbbin a régi pogányok várának nyomai még valamelyest most is látszanak. Ez en a részen van a Jézus nevére elnevezett kápolna, a melyet leginkább Jézus házának is hívják, ahová Úrnapján évente úgy a katolikusok, mint az eretnekek hatalmas tömegben sereglenek össze nyilvános istentiszteletre, vásár- és ünnepnapokon pedig korahajnalban egyéni ájtatosságra. Szintén ott ősidők óta tör a felszínre és virul egy bizonyos óser és a betegek számára gyógyító forrás, amelyben sokan gyógyulnak meg.

rium oppidi huius angustum valde; sylvas paucas habet, tria querceta, quorum unum non pridem desolatum agros continet; insuper ligna fere omnis generis, sed plerumque humilia; a gros potiori ex parte steriles in declivitatibus montium, modicum pinguiore in plano, ad tractum fluvii praenominati Küküllő; circumquaque habet pagos frequentissimos in proxima vicinitate, qui efficiunt forum tam hebdomadale, quam nundinas opulentissimas.

Oppidum ipsum cum pomeriis et hortis finetisque circumquaque cum duobus molendinis, quorum unum ad patres, alterum ad arcem spectant, ab initio angustum et modicum fuit, postea auctum ex tribus pagis circa illud olim ex istentibus: nempe ex pago Sancti Emerici infra Szarkakő sito, iam Puszta appellato, ubi et pomeria et locus capelle eiusdem et iam nunc visuntur, in quo dum processio paschalis a plebe peragitur, semper subsistitur et tanquam in loco sacro antiquo preces devote effunduntur; item ex pago Janosfalva, qui erat in Nagyvölgy supra capellam superius memoratam nominis Jesu; praeterea ex pago Cibrefalva trans fluvium Küküllő supra Boldogaszonyfalva, ubi nunc horti quidam conspiciuntur. Et ex his duobus pagis ampliata oppidi platea Botos uca; ex pago Sancti Emerici sub eodem nomine alia platea. Insuper habet plateas videlicet Füz uca infra montem Sancti Nicolai; Varga uca coniuncta plateae Sancti Emerici penes fluvium Vargapatak; Darabant uca versus Bethlenfal-

Ennek a városnak a gyönyörű szőlőskertje a területén, kevésebb erdője van, három tölgyes, a melynek egyikét nem régen irtották ki, ezen szántóföldek vannak. Ezenkívül szinte mindenféle fája van, de többnyire a lacsonyak; a hegyek oldalain fekvő földek részben terméketlenek, a síkságon lévők, a korábban már említett Küküllő völgyében kissé kövérebbek. Köröskörül, közvetlen szomszédságában népes falvak övezik. Ezek igen gazdag heti és havi vásárokat egyaránt rendeznek.

Kezdetben maga a város a körülötte lévő gyümölcsösökkel, zöldséges kertekkel, rétekkel, két malmával, amelyik közül az egyik az atyáké, a másik a városé, szőlőskert és kocsma volt. Később gyarapodott a hajdan körülötte lévő három faluval, tudniillik a Szarkakő alatt elterülő Szentimre faluval, amit ma már Pusztának hívnak, ahol gyümölcsösökertjei és kápolnájának egykori helye még most is látszanak; itt mindig a nép a húsvéti körmenetet végzi, mindig megállnak és mint régi szent helyen buzgón árasztják imáikat; másrészt János-falvával, amely a korábban említett Jézus neve kápolnája felett, a Nagy-völgyben volt; azonkívül a Küküllő folyón túl, Boldogasszonyfalva fölött elhelyezkedő Ciberefalvával, ahol ma néhány kertet lehet látni. Ebből a két faluból nőtt ki a város Botos utcája, Szentimre faluból pedig ugyanazon név alatt egy másik utca. Ezenkívül még van a Fűz utca a Szent Miklós hegy alatt, a Szent Imre utcához kapcsolódó Varga utca a Varga patak mellett, Darabont utca Bethlenfalva felé, Vár utca, Piac utca a város közepén, Új utca a Küküllő irányába, Malom utca a Botos utca végében. Háza alacsonyok,

va; Vár ucza; Piacz ucza in medio oppidi; Uy ucza, tendens ad fluvium Küküllő; Malom ucza ad finem plateae Botos ucza. Do mos habet humiles, paucas ex muro, ut plurimum ex ligno, tectas quidem plerumque scandulis; una sublimior adforet nobilis cuiusdam, duarum contignationum, quamvis adeo desolata, ut vix aliquando habitetur.

Oppidum hoc gens Siculica incolit, linguae solius Hungaricae gnara; advenae etiam se illico conformant. Ab initio conversionis gentis a paganismo, quod erat A.C. 1010. Sancti Stephani regis et apostoli Hungariae industria et opera semper catholica fuit usque ad A.C.1600. Primum haeresis calviniana ad initium prioris saeculi coepit gliscere et augeri tum advenarum occasione, tum persecutionibus catholicorum, quas saepe per longa tempora patiebantur. Ubi hoc notandum inter caetera, quod cum unus catholicorum metu persecutionum calvinistis adhaesit, eorum ritum et nomen secutus dogmaque iniquissimum, oculorum suorum visu privatus est, Deo sic castigante, usque dum vixit. Oppidani opifices sunt, ut plurimum, pauciores agricolae, alij mercatores. Et hi omnes in duplici differentia notantur: alij enim nobilitari se ut primipilari dignitate gaudent, qui armis inserviunt regno, ut caeteri Siculi nobiles sub vexillo, et fundum et domos habentes nobilitares; alij cives sunt, qui aliqua onera arcis coguntur supportare, interim tamen regalistae sunt et tenentur in congregationibus regni in ordine suo comparere.

kevés van kőből, a legtöbb fából van, a tetők nagyobb részt zsindelyből vannak. Ennek ott egy válmivel nagyobb is, kétemeletes, egy bizonyos nemesnek a háza, de annyira el van hanyagolva, hogy alig lakik benne néha valaki.

Ebben a városban csak magyarul tudó székelyek laknak, a jövevények is nyomban hozzájuk idomulnak. A pogányságból a kereszténységre való megtérés óta – ez 1010 körül történt Szent István Magyarországra a postoli irányának a buzgólkodása és fáradozása következtében – ez a nemzet mindig katolikus volt egészen 1600-ig. Először a múlt század elején a kalvinista eretnecség kezdett elharapódzni és növekedni egyrészt a betelepülések, másrészt a katolikusok üldözése nyomán, amit gyakran hosszú ideig kellett elszenvedniük. Itt többek között azt is meg kell jegyezni, hogy ha valaki a katolikusok közül az üldözésektől való félelmében a kalvinistákhoz csatlakozott, a szokásait és nevét, valamint nagyon ferde hittételeit követte, elvesztette szemé világát, ez volt Isten büntetése egészen addig, amíg élt. A városlakók általában mind kézművesek, kevesebben földművesek, ismét má sok kereskedő. Mindezek két különböző részre oszlanak: egy részük nemesi vagy primipilusi méltóságnak örvendenek, ezek azok, akik fegyverrel szolgálják az országot, zászló alá beosztva, mint a többi székely nemes is, és nemesi földbirtokaik és házaik vannak; a másik rész polgárok, akiknek a város valamennyi terhét el kell viselniük, közben pedig regalisták is, és kötelesek az országgyűléseken saját rendjük szerint megjelenni.

Jura celebrantur in hoc oppido tum civica, tum nobilium eorumque congregationes fiunt pro temporis commoditate et causarum necessitate utrobique tam generales, quam particulares.

Forum et iam celebratur singulare in medio oppidi; aliud hebdomadale, aliud nundinarum et hoc ter in anno: unum ad festum Corporis Christi, aliud ad festum Sancti Francisci Seraphici, tertium in media quadragesima; hebdomadale quolibet die Martis per annum. Utriusque opulentissimum fere omnium rerum, scilicet carnium, lignorum, salium, iumentorum, tritici aliorumque leguminum, piscium, volucrum, fructuum variorum pro temporis ratione, panum, tortarum, mercium et aliarum rerum necessariarum pro sustentatione et commoditate vitae humanae, tam ex partibus Saxonicalibus, quam Siculicalibus eo advectarum. Fori proventus partim cedit civibus, partim vero ad arcem confertur. Educilia libera habent oppidani a festo Sancti Michaelis ad mensem Martium, de caetero pro arce solum curantur et conservantur, ecclesiasticarum personarum vel parochiarum iure et libertate permanente. Interim quotidie esculenta et minores merces, insuper pisces, volucres, casei et suo tempore poma, pirae, persica, uvae, nuges, tortae, cereasae, menses aliaque id genus in foro pro quotidiano usu necessaria inveniunda sunt.

Ebben a városban létezik úgy polgári, mint nemesi jogszolgáltatás, ezek alkalmas időben és a helyzetnek megfelelően mindkét fajta, úgy általános, mint magánygyűléseket tartanak.

A város közepén híres vásárt is tartanak, az egyik a heti, a másik az országos vásár, ez pedig háromszor van egy évben: az egyik Űrnapjakor, a másik a szeráfi Szent Ferenc ünnepén, a harmadik a Nagyböjt közepén, a heti pedig egész évben minden kedden. Majdnem mindenben igen gazdag mindkettő, húsból, fából, sóból, állatokban, gabonában és másfajta hüvelyesekben, halakban, szárnyasokban, különböző idényjellegű gyümölcsökben, kenyérben, pogácsákban, portékákban és más, az emberi élet kényelmének fenntartásához szükséges dolgokban, ezeket úgy a szász vidékről, mint a Székelyföldről szállítják oda. A piac jövedelme részben a polgároké, részben pedig a várost illeti. A városlakóknak szabad borkimérési joguk van szent Mihály ünnepétől egészen márciusig, máskor csak a város részére gondoskodnak és tartálékolnak úgy, hogy közben az egyházi személyek vagy plébániák joga kiváltságuknál fogva biztosítva van. Eközben a mindennapi élelmiszerek és kisebb árucikkek, továbbá még halak, szárnyasok, sajt-félék, az időszaknak megfelelően alma, körte, barack, szőlő, dió, pogácsa, cseresznye, meggy és más effajta árucikk, és minden, ami a mindennapi élethez szükséges, a piacon megtalálható.

Ecclesiae in hoc oppido 3 conspicuntur: vel maxime prima et antiquissima earum parochialis, Sancto Nicolao sacra, in monte eiusdem Sancti Nicolai sita supra oppidum cum scholis parochialibus, catholica; olim humilior, iam in flore meliore semper frequentata cum summa devotione; aliquando etiam potentiose occupata fuerat ab haereticis, haereticorum principum fretis autoritate, non per portam, cuius claves aedituus catholicus apud se tenebat, sed per fenestras ingressum sibi violenter aperientes et destructis altaribus, exportatis ignique traditis in monte, possessa aliquantulum, sed postmodum restituta.

Secunda ecclesia haereticorum istorum clavinianorum occasione aedificata in medio fori, id initium praecedentis saeculi circiter, sub hac conditione, ut templum Sancti Nicolai, quod inique ab ipsis fuerat occupatum et possessum aliquantulum, restitueretur catholicis, primis vero possessoribus; ac haec ipsa nova tam a catholicis, quam ab haereticis erecta, maneat haereticis calvinianis; quod et factum eamque ab eo tempore possident. Tempore enim illo, quo privati erant catholici propria ecclesia, sacra sua faciebant in foro sub tentorio opificum, aliquando autem ad filiales ecclesias cogebantur exire ad suas devotiones peragendas, quia ipse parochus non ad matrem ecclesiam in oppido, sed in filiali Bethlenfalva residebat: unde succurrere cogebatur omnibus ad omnem partem.

Ebben a városban három templomot lehet látni: közülük első és legrégebbi a Szent Miklósnak szentelt, Szent Miklós hegyén elhelyezkedő katolikus plébániatemplom, a város fölött a plébániai iskolával együtt. Egykoron jelentéktlenebb volt, v irágkorában a zonban n agy á hítattal folytonosan látogatták. Egyszer az eretnekek, bízva az eretnek fejedelmek hatalmában, erőszakkal el is foglalták, nem a főbejáraton, amelynek kulcsát a katolikus egyházfi magánál tartotta, hanem az erőszakkal kinyitott ablakokon át behatoltak, az oltárokat lerombolták, kihordták és a h egyen tűzbe vetették, majd egy ideig birtokolták, de végül visszaszolgáltatták.

A második templom a kálvinista eretnekek számára kedvező alkalommal épült érdekében épült a főter közepén, a múlt század eleje körül, azzal a feltétellel, hogy a szent Miklós templomot, amelyet ők korábban elfoglaltak és egy ideig birtokoltak, visszaszolgáltadják az első igaz tulajdonosoknak, a katolikusoknak. Ezt az újat pedig úgy a katolikusok, mint az eretnekek együtt építették, hogy maradjon a kálvinista eretnekeknek. Ez így is történt, és azt azóta ők birtokolják. Abban az időben ugyanis, amikor a katolikusok meg voltak fosztva saját templomuktól, a szent cselekményeket a piactéren az iparosok sátrá alatt végezték, néha pedig a rra kényszerültek, hogy a leányegyházaikhoz menjenek ki ajtatosságaik végzésére, mivel magának a plébánosnak sem bent a városban, az anyaegyházban, hanem a bet hlenfalvi leányegyháznál volt az állandó lakhelye. Innen kényszerült mindenfelé mindenkinek segítségére lenni.

Haec ecclesia cum turri sua et caemeterio stat et de facto, cum campanis duabus utcumque magnis et sonoris aptibus, ac domo parochiali scholaque secundum illorum ritum academica, pastore, qui et archidiaconus eiusdem religionis, ceterisque ministris, habentibus proventum suum tum ab oppidanis eiusdem religionis, tum vel maxime a principe acatholico.

Olim monasterium etiam erat ad partem septentrionalem oppidi, sat elegans et amplum, ordinis Sancti Francisci, cuius templum meridiem respiciens, in superliminali portae eius meridionalis et de facto imago Beatae Virginis picta conspicitur et cellulae monasterii ad partem orientalem, septentrionalem atque occidentalem.

Nunc arx esse conspicitur, munita propugnaculis et vallis circumquaque sat firmissimis et elegantibus cum turri et maioribus aedificiis, anno A.C. 1595. ac principum iuri et fisco erepta cum hac infelicitate tamen, ut quicumque possederit extra principes, ipsa familia brevi tempore deficiat, ut iam notatum est ipsa experientia, siquidem hae ibi familiae defecerunt; non ab antiquo valde tempore: Kornisiorum de Homorod Szent Pal; Kementiorum Balthasaris, et proxime Szent Paliorum de Novaj. Olim et eiulationes spectraque audiebantur ibi, praesertim ad sacristiam templi. Provisores acatholici exportari

Ez a templom tornyával és temetőjével még ma is áll, van két nagy, zengő harangja, plébániai lakja, az ők vallási gyakorlatuk sz erint sz ervezett ma gasabb i skolája, lelkipásztora, aki ugyanannak a vallásnak az esperese is, más szolgáló személyzete, aki jövedelmét egyrészt az ugyanazon vallású városlakóktól, másrészt, vagyis a n agyobbrészt a k atolikus fejedelemtől kapja.

Régen a vá ros északi részén ferencrendi kolostor is v olt, eléggé szép és t ágas, a t emploma délre nézett, a déli kapuja fölötti részen a Boldogságos Szűz festett képét lehet látni, a kolostor cellái pedig a keleti, északi és a nyugati részen vannak.

Most ott elővédekkel és eléggé szilárd sáncokkal megerősített várat lehet látni, és ekörül igen ékes tornyok, valamint nagyobb épületek is vannak. 1595-ben elkobozták a fejedelmek és a k incstár javára, ez a zsal a sz erencsétlenséggel járt együtt, hogy bárki is b irtokolta a f ejedelmeken kívül, a z a család rövid időn belül kihalt, amint már magából a tapasztalatból is is mert, o tt ug yanis a n em távoli múltban a k övetkező c saládok ha ltak k i: a h omoródszentpáli Kornisok, Kemény Boldizsár családja, és legutóbb a novaji Szentpáliak családja. Régebben jajgatásokat és kísértetek hangját is lehetett hallani ott, különösen a templom sekrestyéjénél. A nem katolikus várispánok durva kegyeletsértő módon erőszakkal kihordatták a szerzetesek csontjait és az épület szentélyének köveit, szerfelett gyalázatos módon az utcák kátyúinak kitömésére használták, abban a szerencsétlenségben volt részük,

curantes² ossa religiosorum et lapides aedificy sanctuariy
 nimium i gnominiose a d l utum p latearum i mplendum,
 experti hoc infortunium, ut fily equites coram transeun-
 tes subito ceciderunt impingentesque se in eosdem lapides
 morte r epentina o bierint. A rx i psa u num m olendinum
 habet, p aucas t erras e t fineta p omariaque; sub ditos v ix
 aliquos s ecundum p aupertatem an tiquorum r eligioso-
 rum. Praeter istas tres ecclesias nunc non pridem erecta a
 quodam Graeco capella una ad usum Valachorum in fine
 plateae Botos ucza.

Ecclesia s upramemorata Sa ncti N icolai p raecedenti-
 bus saeculis parochos observabat, sed cum tanta penuria,
 ut a liquando a dministraretur pe r p arochos saec ulares,
 aliquando per monachos missionarios, aliquando per li-
 centiatos, quandoque et h is omnibus privata manebat et
 gemebat sub u nico ludimagistro. Habet filiales ecclesias
 duas: prima ad Bethlenfalva cum tempello ab antiquo; al-
 tera ad Kadiczfalva, similiter cum cappella eiusdem pagi,
 non pridem a parochia Szent Tamasiensi avulsa. Huc per
 ordinem et a d alias et iam ecclesias ci rcumquaque a c a d
 dominos p rimarios r egni i n v icinitate ex istentes ex cur-
 rendum patribus saepe ad animarum salutem et in medys
 haereticorum gementium solamen non exiguum, ac ideo
 primum A.C. 1651. Societas Jesu in Patre Matthia Sambar

² Lakatos kéziratában később, a sor főlé lett beszurva, erdetileg ez
 volt: exportantes ossa

hogy az azok előtt elhaladó lovagló fiaik hirtelen leestek és beleütvé magukat azokba a kövekbe, azon nyomban elhaláloztak. Magának a várnak csak egy malma van, kevés földje és gyümölcsöse; alattvalója is alig van néhány a régi szerzetesek szegénysége szerint. E három templomon kívül most, nem is olyan régen egy bizonyos görög a Botos utca végében, kápolnát épített az oláhok részére.

A fentebb említett Szent Miklós templomnál a korábbi századokban plébánosok szolgáltak, de olyan nagy volt hiány, hogy olykor világi papok, máskor misszionárius szerzetesek, ismét máskor licenciátusok szolgáltak, és mikor mindezekről is megfosztva maradt, az egyetlen iskolamester alatt nyögött. Két leányegyháza van: az egyik Bethlenfalván, kis templommal rendelkezik ősidők óta, a másik Kadicsfalván, hasonló módon a helység kápolnájával, melyet nem is olyan régen a szenttamási plébániától szakítottak el. Előírás szerint ide és körbe más egyházközségekhez, valamint a községben lakó főurakhoz a zarátyának gyakran ki kellett sietniük a lelkek megmentésére, az eretnekek között sínylőddők nem kis vigasztalására. Ezért először 1651-ben a Jézus Társaság Sámbar Mátyás atya, első jezsuita misszionárius személyében, saját gondja és felügyelete alá vette, ettől fogva egyre inkább, annál ragyogóbban virágzik úgy a jámborságban, mint az épületekben, vagy az iskolai ifjúságban, vagy akár a kiváló fegyelemben és rendben. Virágozzon is és maradjon is fenn mindörök-

primo missionario S. J. a ssumpsit eam sub suam curam ac tutelam, a quo tempore, quo ulterius, eo splendidius, tum devotionibus, tum aedificijs, tum iuventute scholari et disciplina eximia ordineque floret, floreat et perducat in saecula saeculorum ad maiorem Dei gloriam et animarum salutem solatiumque singulare.

Hic bonus pater e Societate Jesu statim persequutionem passus, cum et patriarcham restaurare coepisset et templi nitorem curasset et sacramentorum frequentiam et scholarum promotionem intendisset, egregie sudando in catholica religione promovenda ac evertenda haeretica pravitate; ob zelum suum singularem, quem ostendebat, quando disputationes etiam publicas cum haeretico praedicante Calvino, simul et archidiacono eiusdem in templo gloriose sustinuisset, manifeste confundens haeticorum insanos errores extra ecclesiam Dei catholico Romanam aberrantes, vagantes, quo viso catholici confirmabantur et haeretici convertebantur plurimum: accusatus est coram regno, ubi iuridice comparens et nullis dignis convictus fuisset rationibus, hoc solum edicto principis pronuntiato: Volumus, ut exeat e Transylvania; interim plurimis post eum substitutis persecutoribus, nisi excederet e Transylvania, abire coactus est A.C. 1654. Sed tunc receptus per humanitatem a Caroliana familia, Carolini locoque ei penes civitatem assignato occasionem item convertendi haeticos nactus aliquot annis ibidem (ibidem) cum So-

kön örökké Isten nagyobb dicsőségére és a lelkek üdvére és különös vigasztalására.

Ez a jó jezsuita atya nyomban üldözést szenvedett, midőn nekifogott a plébániát helyreállítani, a templom fényének emeléséről gondoskodott és a szentségek gyakori vételén, valamint az iskolaügyének előmozdításán fáradozott, kiemelkedő erőfeszítéssel a katolikus hit terjesztésén és az eretnek hamisságok megdöntésében. Példátlan hitbuzgó-sága nyilvánult meg midőn a templomban dicsőségesen nyilvános vitákba szállt az eretnek kálvinista prédikátorral, valamint annak főesperesével, világosan megcáfolva a római katolikus egyházon kívül tévelygő eretnekek örült tévedéseit. Ezt látván a katolikusok megerősödtek és az eretnekek többnyire megérttek. Bevádolták a fejedelem előtt, a hol a törvény előírása szerint meg is jelent, a hol minden a lapos érv nélkül elítélték, a fejedelmi rendelet csak ennyit mondott: *Akarjuk, hogy távozzék Erdélyből!* Közben pedig több üldözőt is küldtek a nyomába, a arra az esetre, ha nem távozna Erdélyből, 1654-ben kénytelen volt elmenni. Azonban a Károlyi család emberségből befogadta őt, kijelölve számára egy helyet a város mellett, ahol lehetőség nyílt az eretnekek megtérítésére, és néhány évig kiemelkedő munkát végzett a Társasággal együtt. Végül pedig Patakon is a Rákóczi családnál Millei atyával együtt, akit szintén ugyanaz a család üzetett ki Erdélyből,

cietate singulariter laboravit. Postmodum etiam Patakini Rakoczianae familiae cum Patre Millei, qui etiam ab eadem familia, exesse iussus erat a Transylvania, capellanus aulicus effectus est, ubi singulariter etiam in vinea Domini laborando vitam adhuc traducebat A.C. 1663.

Post Matthiam Sambar successor in parochia Udvarheliensi P. Georgius Boczani S. J. obijt ibidem in peste A.C. 1661. Et ipse persecutionem passus, sed tolerabilem. Ac post eum P. Benedictus Török alias Gyergyai S. J. ex comitys Fogarasienibus aeger redux, paulo post obijt A.C. 1666. Hi duo quiescunt in ecclesia Udvarheliensi Sancti Nicolai ad maius altare.

Haec eadem ecclesia a Sancto Nicolao tribus altaribus fabrefactis et deauratis gaudet. Ex altaribus illis unum ad latus meridionale privilegium congregationis Christi Crucifixi agonizantis, quae nunc floret ecclesia continuo per decursum anni singulari hominum multitudine et concursu et iam exterorum ab A.C. 1695. in cuius Album se primus inscripsit tanquam patronus summus Leopoldus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae etc. rex cum sua familia. Gaudet insuper duplici choro, lapideo scilicet et ligneo. Cathedra plane magnifica et paramentis altarium sat splendidis et vexillis deauratis; existente ad latus maioris altaris altariolo fabrefacto et deaurato, spectante ad capellam nominis Jesu. Huic ecclesiae coniuncta capella cum fornice Sancto

végül pedig udvari káplán lett, ahol egészen 1663-ig élte az életét az Úr szőlőjében dolgozva.

Sámbár Mátyás után az udvarhelyi plébánián Buczáni György jezsuita atya következett, aki 1661-ben pestisben elhunyt. Ő is szenvedett üldözéseket, de azok tűrhetőbbek voltak. Utána pedig Török vagy más néven Gyergyai Benedek SJ a tya, aki a fogarasi gyűlésről betegen tért haza, kevéssel azután 1666-ban elhunyt. Ők ketten az udvarhelyi Szent Miklós templomban pihennek a nagyobb oltár alatt.

Ugyanebben a Szent Miklósról nevezett templomban három művesen elkészített és aranyozott oltár ékeskedik. Az oltárok közül egyik, a déli oldalon lévő, a Keresztrefeszített Haldokló Krisztusról nevezett kongregáció kiváltságos oltára. Ez a templom 1695 óta egész évben virágzik az emberek sokasága és a kívülről jövők látogatása révén is, amikor is Lipót felséges római császár, Magyarország és Németország stb. királya mint legfőbb kegyúr, családjával együtt elsőként írta be magát a templom Albumába. Efölött még két kőrussal is büszkélkedik, egy kőből és egy fából valóval. Szószéke különösen csodás, az oltárok felszerelése meglehetősen ragyogó, a zászlók aranyozottak. Van a nagy oltár oldalánál egy kis, művesen elkészített és aranyozott oltár, amely a Jézus neve kápolna felé néz. Ezzel a templommal boltív köti össze a Xavéri Szent Ferencnek szentelt kápolnát, és ott is az oltár eléggé díszes és gazdag, Xavéri Szent

Francisco Xaverio dicata ibique altare sat elegans et dives Sancti Francisci Xaverii fabricatum deauratumque, ad quod et vota facta quorundam piorum hominum et beneficia recepta. Ibidem et confessionale egregium. Haec omnia coemeterio lapideo circumdata cum turri, quam Societas Jesu elevavit et spectabiliorem reddidit cum 4 turriculis, campanis maioribus duabus et minore uno. Horologio item sonoro ac in summitate templi minor una campana ad elevationem disposita. Scholae lapideae pro classibus usque ad syntaxim inclusive; in eis insuper seminarium studiorum.

Ad aream scholarum ante turrim stat columna lapidea Beatae Virginis Mariae dicata, in cuius summitate eiusdem statua lapidea cum stellulis, sat elegans, picta deaurataque, quotidianis devotionibus studiosorum aliorumque exornata. Domus parochialis nunc partim ex muro, partim ex ligno cum contignationibus duabus. Ibidem et convictus nobilium, extra cuius aream stat columna alia lapidea cum cruce, prospectum habens ad introitum templi calvinistarum. Circa hanc domum hortuli hinc inde, pomeria gratiosa et foenile singulare post templum, ac infra villam oeconomicam ad fluviolum oppidi. Hodie in anno 2 dimidi saeculi Societati Jesu in oppido Udvarhely ipsa Societas singulariter floret in Reverendis Patribus Andrea Lenczovicz, qui et superior, Andrea Menyhert, qui et scholarum praefectus et Congregationis Agoniae praeses, magistro Adam Uyheli, qui seminarium

Ferenc tiszteletére készítették és aranyozták, ehhez fűződik egy pár vallásos ember fogadalma és e lnyert jótéteménye. Ugyanott pompás gyóntatószék is van. Mindezeket toronnyal ellátott, kőből készült cinterem veszi körül, amelyet a jezsuiták emeltek és négy kis toronnyal, két nagy haranggal és egy kisebbel még ékeesebbé tettek. Van hangjelzésű toronyórája is, a templom legtetején pedig egy kis harang van elhelyezve, hogy az Úrfelmutatást jelezze. Iskolája kőből épült az egyes osztályok részére, a negyedik osztállyal bezárólag. Azokban ezeken túl még tanulmányi szeminárium is van.

Az iskola udvarának szomszédságában a torony előtt egy, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt kő oszlop, amelynek tetején látható egy eléggé szép, festett és aranyozott szobra, amelyet a diákok és mások mindennapi imái ékesítettek fel. Ugyanott van a nemesek bentlakása, ennek a területén kívül áll egy másik kőoszlop keresztel, homlokzata a kálvinista templom bejárata felé néz. E ház körül, erre is, arra is kis kertek vannak, tetszetős gyümölcsösök, és a templom mögött kitűnő kaszáló van, lejjebb a város patakja mellett pedig a major. Ma, a jezsuiták félévszázadának második évében, Udvarhely városában maga a Társaság példátlanul virágzik Lenczovicz András, aki házfőnök is, Menyhért András, aki az iskola prefektusa és a Kínsvéd Kongregációjának elöljárója is, Újhelyi Ádám mester, aki a szeminárium prefektusa és az iskola főtanára is,

praefectus et scholarum magister maior, omnes Societatis Jesu. Hi habent et magistrum minorem parvae scholae saecularem et praeterea familiam satis copiosam tum intra, tum extra sat gratiose cum optima commoditate.

§ 8-vus

Cum haec annoto, Societas Jesu laborat egregie in vinea Domini cum ingenti fructu animarum et in Sicilia et in Transylvania, scilicet Claudiopoli, Albae Juliae, Udvarhelini, Cibinÿ, Brassoviae, Fogaras, ubique in veste propria religiosa.

Franciscani sunt in 4 locis, nempe: Cziki Somlyo, Mikha-za, Szárhegy, Esztelnek. Conventuales Sancti Francisci Seraphici in Kezdi Vasarhely. Paulini in Tövis, Illyefalva Siciliae, Torda.

Pro eximia Siciliae gloria est et iam, quod episcopos ex suo gremio, modico licet tempore, intra 60 circiter annos, 6 numeraverit, licet extra patriam, primum videlicet Illustrissimum Fratrem Stephanum Csiki, ordinis Sancti Francisci episcopum Samandriensem, A.C. 1607. Illustrissimum ac reverendissimum Gregorium Szent Tamasi, Transylvaniae episcopum et praepositum Czornensem. Illustrissimum ac reverendissimum Joannem Palfalvai, episcopum Varadiensem et praepositum Scepusiensem. Illustrissimum ac reverendissimum Franciscum Szent György, episcopum Transylvaniae et praepositum

vezetése mellett, akik valamennyien jezsuiták. Van világi tanító is az alsó tagozat számára és ezenkívül megfelelően bőséges személyzet, úgy bent, mint kint eléggé szépen, a legnagyobb kényelemben.

VIII. szakasz

Midőn ezeket lejegyezem, a jezsuita társaság kitűnően dolgozik az Úr szőlőjében, hatalmas lelki haszonnal úgy Erdélyben, mint Székelyföldön, tudniillik Kolozsváron, Gyulafehérváron, Udvarhelyen, Széchenyiben, Brassóban, Fogarason, mindenhol saját szerzetes ruhájukban.

Ferencesek négy helyen vannak, mégpedig Csíksomlyón, Mikházán, Székelyvároson, és Székelyvároson. Szeráfi Szent Ferenc konventuálisai Kézdivásárhelyen vannak. Pálosrendiek Tövisen, a székelyföldi Illyefalván és Tordán.

Székelyföld nagy dicsőségére szolgál az is, hogy meglehetősen rövid időn belül, körülbelül 60 év alatt, körülbelül hat püspököt is tartanak számon. Az első – jöhet hazájukon kívül – nagyméltóságú Císi Ferenc ferences testvér, Szendrő püspöke 1607-ben, nagyméltóságú és tisztelendő Szenttamási György Erdély püspöke és csornai prépost, nagyméltóságú és tisztelendő Pálfalvi János úr váradi püspök és szepesi prépost, nagyméltóságú és főttisztelendő Székelygyörgy Ferenc erdélyi püspök és az esztergomi főke általánosan győprépostja, főttisztelendő Damokos Kázmér ferencrendi csornai püspök és Erdély apostoli helynöke, és még a csíkszentgyörgyi Illyés András

maiores capituli Strigoniensis; Reverendissimum Casimirum Dalmatini Sancti Francisci, episcopum Coronensem et vicarium apostolicum Transylvaniae, ac Illustrissimum ac reverendissimum Dominum Andream Illyes de Czik Sz. György, episcopum Transylvaniae, praepositum Cibiniensem et Sancti Stephani protomartyris de Castro Strigoniensi, abbatem Beatae Mariae Virginis de Pilisio, ecclesiae metropolitanae Strigonensis canonicum ac Sacrae Caesareae Regiaeque maiestatis consiliarium, qui et nunc in vivis est, quem et vidit et persuas ecclesias Siculia gloriose deduxit, accepta ab eodem episcopali benedictione et confirmationis sacramento, portatilibus aliquot recentior consecratis et alijs spiritualibus in persona consolationibus communicatis. Insuper pro gloria Siculiae est, quod inter tot temporum varietates iam a 60 et amplius annis episcopi Transylvaniae reverendissimum vicarium generalem in spiritualibus per totum regnum Transylvaniae tanquam episcopi vicegerentem continue residentem habeat et alat: unde tanquam persona episcopalis ecclesiae romano-catholicae necessitatibus prospiciens universas ecclesias Romano-catholicas sapienter, prudenter et feliciter tuetur, curat et gubernat glorioso incremento adeo, ut sub moderno reverendissimo domino Bartholomeo Szebelebi, illustrissimi episcopi Transylvaniae vicario generali in spiritualibus per totum regnum Transylvaniae et celatissimo principe Transylva-

Erdély püspöke, szebeni és Szent István első vértanúról nevezett esztergomvári püspök, a Boldogságos Szűzről nevezett pilisi kolostor apátja, esztergomi főszékesegyházi kanonok és szent császári és királyi őfelségének tanácsosa, aki ma is az élők közt van, és akit Székelyföld látott is és templomain dicsőségesen végig is vezetett, miközben megkapta tőle a püspöki áldást és a bérmálás szentségét, nemrég néhány hordozható oltárt szentelt fel és más lelki vigasztalásokban is részesítette személyesen. E fölött még az is Székelyföld dicsőségére van, hogy az idők oly sok forgatagában már több mint 60 éve az erdélyi püspök lelki gondozásban főtisztelendő általános helynökét a z e g ész erdélyi fejedelemség területén mint a püspök helyettesét, aki a hivatalát viseli és folytonosan itt tartózkodik, megőrzi és fenntartja. Ezért mint püspöki személy a római katolikus egyház gondjairól gondoskodva az összes római katolikus egyházközséget bölcsen, okosan és szerencsésen védi, gondozza, és dicsőséges gyarapodással kormányozza olyannyira, hogy a jelenlegi, főtisztelendő Szebelédi Bertalan úr, a nagyméltóságú Erdély püspökének a lelki gondozásban, a z e g ész erdélyi fejedelemség területén, általános helynöke a lett és felséges idősb Apati Mihály, békésen uralkodó Erdély fejedelme a lett, aki mondogatni szokta: *mit ártana, ha Istent úgy tisztelnők, mint ahogyan szent István király és Magyarország a postola tisztelete, a római katolikus vallás cillaga felragyogni és Erdélyre Székelyfölddel együtt egyre inkább elkezdett ragyogni.*

niae Michaelis Apafi seniore pacifice, qui dicere solebat: quid noceret Deum colere, uti Sanctus Stephanus rex et apostolus Hungariae coluit, religionis Romano-catholicae radī illucescere ac Transylvaniam una cum Siculia illustrare plurimum coeperunt, in quo indigenae quidem non multum plaudere ausi, quia sub calvinisticis integro prope saeculo constanter succedentibus sibi principibus plurimum vigeat ubivis in oppidis Transylvaniae pagisque calvinismus, radicabatque in Saxonum civitatibus lutheranismus; Claudiopoli vero et in Siculia arianismus, per alienigenas tamen sancta romano-catholica ecclesia non mediocriter est adausta.

Sub A.C. 1670 Armeni e Moldavia colonias duxerunt in Transylvaniam ac eorum plurimi in Gyergyó Sancti Nicolai, in Czik Szepviz, praeterea ad Görögy per pagos Petele, Felfalu, Babos, Remete, terris nimirum Siculicis, ac Bistriçiae cum episcopo Minas caeteroque clero sedem fixerunt et libertatem impetrarunt a regno citro ultroque comeandi mercaturae causa. Contributio ab Armenis regia exigebatur, ideoque iudex unus omnibus a Regno praeficiebatur ex gremio Armenorum, qui eadem facultate gauderet, qua iudex partiae intra Armeniam, subordinatus tamen erat Siculicalium Sedium supremo regio iudici.

Solliciti quoque Armeni de habendo religionis in Transylvania exercitio, requisiverunt reverendissimum dominum ecclesiae Romano-catholicae per Transylvani-

Ezzel az őslakosok nagyon nem mertek dicsekedni, mert majdnem egy teljes századon keresztül folyamatosan egymást követő kálvinista fejedelmek alatt Erdély városaiban és falvaiban mindenfelé leginkább a kálvinizmus virágzott, a szászok városaiban pedig a lutheranizmus vert gyökeret, Kolozsváron pedig és Székelyföldön az ariánizmus, az idegenek által azonban a szent római katolikus egyház nem kis mértékben gyarapodott.

Az 1670-es év folyamán az örmények Moldovából telephelyeket létesítettek Erdélyben és közülnk legtöbben Székelyföldön Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, ezenkívül Görgényben Petele, Felfalu, Babos, Remetefalvakban, amelyek kiváltképpen székely területek, továbbá Besztercén Minas püspökkel és a klerus többi tagjaival együtt felállították székhelyüket, és a fejedelemségtől kieszközölték a kiváltságot, hogy ideoda járhassanak kereskedés céljából. Az örményektől is megkövetelték a királyi adót, éppen ezért a fejedelemség az örmények köréből egy bírót állított, aki ugyanazoknak a jogoknak örvendett, mint egy bíró hazájában, Örményországban. Azonban mégis alá van vetve a székely székek főkirálybírójának.

Az örmények gondoskodtak arról is, hogy gyakorolhassák vallásukat Erdélyben, megkeresték a római katolikus egyház főtisztelendő erdélyi püspöki helynökét, hogy adjon át nekik egy kápolnát Gyergyószentmiklóson és egy másikat Csíkszéken, Szépvízen, hogy a szent cselekményeket megfelelő módon tudják ünnepelni, maguk mellett bi-

am vicarium episcopalem pro concedenda sibi capella in Gyergyó ad Sanctum Nicolaum at altera in Szepvitz Sedis Czik, ut convenienter divina celebrare possent, contestati Sancto Romano-catholicae ecclesiae se se unitos assueveruntque ab hac unione nunquam se recessuros. Facto ergo contractu ambae capellae Armenis ad usum sacrum sunt concessae. Latebant nihilominus quidam haeretico-schismatici errores in animis Armenorum, nec erat, qui eos proderet; sed A.C. 1684. Roma rediit Oxendius Virziraski, ex ipsamet Armena Moldaviensi diocesi natus, eorumque antecederent erroribus imbutus, qui interea relictis parentibus per annos 14 ab A.C. 1670 Romae, in Collegio Urbano de propaganda fide studijs vacavit, ac erroribus in palatio sacro officij eiuratis, consecratus sacerdos titulo missionarij apostolici a Sancta Congregatione cardinalium, rebus propaganda fidei praepositorum, missus est ad hanc eandem diocesim.

Hic Oxendius seu Auxentius errores Armenorum fidei in lucem dedit, quamobrem concessas ipsis capellas ipse obtinuit, et in ipsius ritu Armeno suae missionis munere fungebatur catholico adeo, ut eius labore 60 familiae intra 4 annos proiecitis erroribus ad obedientiam apostolicae sedis sese converterent, quin et ipsum Minas episcopum induxit, ut fidei professionem Leopoli, coram eminentissimo cardinale Pallavicino, archiepiscopo Warsawiae emitteret, quod et praestitit at absolutus rediit in Transylvaniam, ac

zonyságul azt hozva fel, hogy ők egyesültek a szent római katolikus egyházzal, és megerősítették, hogy ők soha sem fognak visszahátrálni az uniótól. Miután tehát megkötötték a sz erződést, mindkét kápolnát átadták az örményeknek szent használatra. Továbbra is la p pangott azonban az örmények lelkében valami szakadár-eretnek tévedés, és nem volt, aki azokat felfedje. Azonban 1670-ben visszatért Rómából, magából a Moldvai Örmény püspökségből származó, korábban az ők tévelygéseikkel átítatott Viriziraski Oxendius, a ki e közben elhagyva szüleit 1670-től 14 éven keresztül Rómában a H itterjesztési K ongregációhoz tartozó Collegium Urbanumban a tanulmányoknak szentelte magát és miután a S zent H ivatal épületében tévedéseit megtagadta, pappá szentelték, és mint apostoli misszionáriust a H itterjesztési Kongregáció, a h itterjesztés élén levő bíborosok szent kongregációja visszaküldte ugyanabba az egyházmegyébe.

Itt Oxendius, vagy másként Auxentius fényt derített az örmények hitének a tévedéseire, a miért a nekik átengedett kápolnákat ő maga kapta meg és azokban örmény szertartás szerint végezte saját kiküldetésének katolikus szolgálatát úgy, hogy fáradtságos munkája révén négy éven belül 60 család, miután elvetették tévedéseiket, ők maguk az apostoli szék engedelmességéhez tértek vissza. Sőt maga Minas püspököt is rávette, hogy Lembergben, főméltóságú Pallavicini bíboros, Varsó érseke előtt tegye le hitvallását, amit az meg is tett és feloldozottan tért vissza Erdélybe és szenderedett el

in Domino obdormivit. Clerus eius ac diaecesanus populus quoque unanimi consensus Sanctae Matris Ecclesiae Romanae unionem expetierunt atque ideo archipresbiterum Reverendissimum Patrem Aeliam sacerdotem Armenum cum 8 personis legaverunt Leopolum, ubi nomine totius diaecesis iurarunt unioni et obedienti Summi pontificis Romani. Absoluti omnes rogarunt sibi episcopum consacrari praefatum Oxendium, quod et factum est, cuius pia opera Deus singulariter promovet ad ecclesiae suae incrementum, cum et Bistriciae et alibi sacra sua munia episcopalia publice aliquoties obivit obitque cum necessitas fuerit et congruum laudabiliter cum plurimorum consolatione tum Armenorum, tum aliorum.

§9-nus

Accipe memorabilia et notatu dignissima, quibus singulariter gaudet Siculia adeo, ut fere extra alias regiones dives nimium censi possit: Mons Hargita et alij circumiacentes montes producant auri argentique glebas, argenti, auri, aeris, plumbi, ferri venas; herbas lacte manantes et radices exquisitas: zinziber, dauciam, angelicam, glycirizam, enulam seu nectaream herbam, madragoram, euphrosiam, pimpinellam, centauriam, narcissum, lilium convallium, fungum cervinum seu coridalem; arbores iuniperos, lentiscos, pinos, tamariscos, taxos, salices, salices ameriscas, abietes, larices, cornu, lauros, fraxinos, populos

az Urban. Az ő papjai és egyházmegyéjének a népe is egyhangúlag kérték az egyesülést a római katolikus anyaszent-egyházzal, és ezért főtisztelendő Illés atyát, esperest, örmény papot, még nyolc sz eméllyel együtt elküldték Lembergbe, ahol a z egész egyházmegye névében egyseget és engedelmességet esküdtek a római pápának. Mindannyian, akiket feloldoztak, kérték, hogy a korábban már említett Oxendiust szenteljék püspökké az ők részükre. Ez meg is történt, és az ő kegyes munkáját Isten különös módon segítette egyházának a gyarapítására, amikor Besztercén és máshol is szent püspöki tevékenységét nyilvánosan végezte és végzi, amikor csak szükség van rá, egybehangzó vélemény alapján dicséretes módon, többek, úgy örmények, mint mások vigasztalására.

IX. szakasz

Tudd meg a zokat a z említésre és megismerésre leghelmúltabb dolgokat, a melyeknek Székelyföld különösképpen örvend, olyannyira, hogy más vidékekhez képest majdnem a leggazdagabbnak mondható: a Hargita és a körülötte fekvő hegyek a rany és ezüst rögöket hoznak a felszínre, továbbá ezüst, arany, réz, ólom, és vas ereket, tejtől dagadó füveket és keresett gyökereket: gyömbért, sárgarépat, a nyálgyökeret, édesgyökér, örménygyökér, vagy nektár-füvet, nadrágulyát, orvosi szemvidítót, árnizst, ezerjófüvet, nárciszt, völgyi lilomot, szarvasgombát vagy keletikét, boróka fenyőt, gyantafát, erdei fenyőt, átnafát, tisza fát, fűzfát, a merikai fűzet, fenyőt,

albas et nigras, viburnum, tiliās, rhamnos alnos, corilos, fagos, sambucos, quercus, pomos, pyros, prunos, cerasos, merasos, sicomoros, nuces. Fructus sylvestres et hortenses: po ma, p yra, pe rsica, p runa, ce rasa, m erasa, co rnu, avellanas, labruscas, alna, mora, nuces; fructus sylvestres vulgo kokojza, havasi megy, leanyfüge, malna seu manna et alia id genus. Nutriunt uros seu tauros sylvestres, oves, equos generosos, martes, lyntes, rupicapras, ursos, lupos, vulpes, lepores, apros, erinaceos, hermelles, glires, castores, canes, porcos, bubulos, boves, vaccas, capras; aquilas, vultures, nisos, falcones, milvos, perdices, phasianos, attagines, cothurnices, ardeas, ciconias, urugallos, sturnos, gallinas, picos, corvos, passerēs, hirundines, capellas, accipitres, ragulos, phicedulas, philomelas, gracculos.

2. Torrentes et fluvj habent pisces aeras maiores et minores, piscinarias et auratas, soleas, †rhencas†, fundulos, lampetras, lucios, carpionos, balenas, barbos, salmones, barbatas, alburnos, murenas, characes, rhombos, testudines, anguillas, cancros nigros et rubros etc.

3. Non procul a via regia ex Olafalu in Czik aqua salubris sulphurea contra varj generis morbos, externos et internos: pussulas, apostemata, febres. (Similiter in Czik territorio S z. K iraly, S z. I mre, T usnad) ibidem puteus sulphureus siccus, supra quem volucres a volare volentes concidunt.

vörösfenyőt, s omfát, b abérfát, k őrisfát, fe hér é s fe kete n yár-
fát, bangitát (labdarózsa), hársot, bengét, égerfát, mogyorófát,
bükkfát, b odzafát, töl gyfát, a lmafát, kör tefát, s zilvafát, c se-
resznyefát, meggyet, szedert, fügét (egres), diófát; erdei és ker-
ti gyümölcsöket: almát, körtét, barackot, szilvát, cseresznyét,
meggyet, somot, mogyorót, rókaszőlőt, égert, szedret és diót;
erdei gyümölcsöket mint népiesen kokozát, havasi meggyet,
leányfügét, má lnát, va gy má nnát és má s i lyenféleket. Táp-
lálékkal látják el a bölényeket vagy erdei bikákat, a juhokat,
fajtszta lovakat, nyesteket, hiúzokat, zergéket, medvéket, far-
kasokat, rókákat, nyulakat, vaddisznókat, sündisznókat, me-
nyéteket, pockokat, hódokat, kutyákat, disznókat, ökröket, te-
heneket, kecskéket; sasokat, héjákat, karvalyokat, sólymokat,
kányákat, foglyokat, fácánokat, császármadarakat, seregélye-
ket, fürjeket, gólyákat, fajdkakasokat, tyúkokat, harkályokat,
hollókat, v erebeket, f ecskéket, b íbiceket, ö lyveket, s árgafejű
királykákat, légykapókat, fülemüléket és csókákat.

2. Sebes patakjaiban és folyóiban kisebb és nagyobb pikke-
lyes halak vannak, továbbá galóca és pisztráng, sólyahal, sü-
gér, ponty, kövibalacska, csíkhál, csuka, ponty, tokfélék, már-
na, lazac, szakállas hal, harcsa, fehér keszeg, menyhal, kárász,
rhombosz, teknősbéka, angolna, fekete és vörös rák stb.

3. A z O láchfaluból C síkba v ezető o rszágúttól n em m esse-
kénés gyógyító v íz található különböző külső és belső betegség
ellen: o rbánc, f ekélyek, és lá z. U gyanúgy, m int C sík t erületén
Szentkirályon, Szentimrén, Tusnádon, itt is van egy kiszáradt ké-
nes kút, amely fölött a madarak, ha át akarnak repülni, leesnek.

4. Acidulae ad fluvium Homorod, ad claustrum Czikiense in Somlyo, ad pagum Verebes et Szent Marton Inferioris Czik, in Polyan Sedis Kezdi.

5. Lacus Sanctae Annae supra montes Tusnad summae profunditatis, montibus circumdatus, cuius nullus effluxus. I bidem prope lapides communes aedificijs et celaturis apti; parum subtiliores lapides ad Kezdi Szent Lelek et Lemheny. Item ad pagum Herman in latere externo montis Mitacz rufi coloris lapides aedificijs et celaturis apti.

6. Ad montem Aklos [reper]iuntur metalla pro sclopiis.

7. Ad arcem antiquam Balvanyos territorij Toriensis eruitur sulphur; item ad Gimes.

8. In territorio Lemheny et Esztelnek argentum vivum.

9. Ad Gimes et fluvium Ojtoz finduntur cotes.

10. Nuces aquaticae ad lacum Homorod Szent Pal Sedis Udvarhely, item ad Gernyeszeg, ad Fogaras et Besztercze.

11. In territorio Almas Sedis Udvarhely sunt cavernae subterraneae mirabiles, per longum et latum instar plurimorum cubiculorum protensae, ubi stillantes aquae in lapidem indurescunt.

12. Ferrifodinae in Gyergyoad Tapolcza, in Czikad Madaras, in Sede Bardocz filiali Sedis Udvarhely; ibidem ad Herman pagum.

4. Sa vanyú v izek a H omoród m entén, a C síksomlyói kolostornál, Alcsíkon Verebesen és Szentmártonban, Kézdiszéken Polyánban találhatóak.

5. A tusnádi hegyek fölött havasokkal körülvéve van a nagyon mély Szent Anna tó, amelynek nincsen semmilyen kifolyása. Ugyanott a közelben közönséges kövek vannak, melyek alkalmasak az építkezésre és a durva faragásra. Ezeknél finomabb kövek vannak Kézdiszentléleknél és Lemhénynél. Ugyanúgy Hermán közelében a Mitács hegység külső oldalán építkezésre és faragásra alkalmas vörös kövek vannak.

6. Az A klos hegynél a fegyvergyártáshoz használt ércet lehet találni.

7. A t orja területén található régi Bálványos várnál ként bányásznak, úgyszintén Gyimesben.

8. Lemhény és Esztelnek területén ezüstöt.

9. Gyimesben és az Ojtóz folyónál pattintják a fenőkövet.

10. Vízi diók a tónál Udvarhelyszéken Homródszentpálon valamint Gernyeszegen, Fogarason és Besztercén.

11. Az udvarhelyszéki Almás területén csodálatos földalatti barlangok vannak, úgy terülnek el széltekében és hosszában mint megannyi szoba, ahol a vízcseppek kővé keményednek.

12. Ércbányák Gergyóban Taploczán, Csíkban Madarason, Udvarhely leányszékén Bardóczon és színtén ott Hermán faluban.

13. Salisfodinae ad Homorod Szent Pál, ad Paraid, ad Sofalva, ubi ingentes montes conspiciuntur ex sale in Sede Udvarhely; ibidem creta in copia.

14. Officinae vitriariae ad Miklosvara in Erdő Videke.

15. Mons glandifer insignis nomine Bekecz in Sede Maros.

16. In montibus Kelemen ad Gyergyó nascuntur uri seu tauri sylvestres.

17. Calces eruuntur in Karacsonfalva Sedis Udvarhely, Szent Tamás, Tusnad, Szepviz. Szent Mihály in Czík, Szaárhegy in Gyergyó.

Denique Scythia homines generat ingenio veloces ad omnia accommodatissimos, praesertim, si in bonum ordinem redigantur, natura fortes et validos, robustos, et plerumque altos, laboriosos, in moribus severiores; et in divisione agrorum caeteris Hungaris videntur esse dissimiles, summae libertatis amantes, quibus ius consuetudinarium et usus quidem antiquus innatus est, quo sua tuentur, augent et defendunt mordicus, de quibus et Verböczi legislator Hungarorum sic loquitur in Tripartito suo, pars III. tit. 4.: Sunt praeterea Transylvanis in partibus Scituli nobiles privilegiati, a Scythico populo in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos corrupto quodam vocabulo Scythos appellamus, dissimiliter legem et consuetudine gaudentes, rerum bellicarum expertissimi, qui per tribus et generationes atque lineas generationum

13. S óbányák v annak H omoródszentpálon, P arajdon, Sófalfán, ahol, Udvarhelyszéken, hatalmas só hegyeket lehet látni. Ugyanott bőven van mészkő is.

14. Üvegkészítő műhelyek Miklósváron, Erdővidéken.

15. Bekecs nevű kiváló makktermő hegy, Marosszéken.

16. A Gyergyó melletti Kelemen hegyekben élnek a bölények, vagy erdei bikák.

17. Meszet bányásznak az udvarhelyszéki Karácsonfalfán, Szenttamáson, Tusnádon, C síkban Sz épvízen, Sz entmihályon, Gyergyóban Szárhegyen.

Végül pedig Székelyföld éles eszű embereket szül, a kik mindenhez a le hető le gjobban a lkalmazkodnak, k ülönösen, ha jó irányba terelik őket; természetüknél fogva bátrak és erősek, jól megtermettek és többnyire magasak, munkakedvelők, e rkölcseikben szigorúak; a f öld e losztásában is különböznek a többi magyartól, a teljes szabadságot szeretik, velük együtt születik a szokásjog és az ősi szokás, amivel s aját ja vaikat v édik, g yarapítják é s f oggal-körömmel védik azt. Ezekről Werbőczy a magyar törvényhozó így beszél a Tripartituma III. részének 4. cikkelyében: A erdélyi részeken ezenkívül még élnek a kiváltságos nemes scitulok, akiket a sz kíta nép első bejövetele a lkalmával plántált, és akiket mi romlott szóhasználattal siculusoknak nevezünk. Teljesen különböző törvénynek és szokásnak örvendenek, a harci dolgokban igen jártasak, akik – régi szokás szerint – törzsek, nemzetségek és n emzetségi v onal szeri nt osz tják fel egymás közt a z örökséget és v iselik a t isztségeket.

(antiquorum more) haereditates ac officia inter sese partuntur et dividunt. Horum homagia 20 et 5 fl. compensantur, emenda vero linguae ad 12 fl. et 50 den. in eorum medio taxatur. Capitalis autem sententia contra Scytulum coram eorum comite lata ad 24 marcas, totidem florenos valentes se extendit haereditatesque convictus et sententiatus ipse non amittit, sed ad haeredes fratresque eius derivantur. Caput etiam demptis casibus notae infidelitatis et causis criminalibus salvum praeservabit; in sede vero ipsorum iudiciaria quaelibet marca 50 denarÿs deponi et persolvi consuevit. Item in quavis causa statim post latam et pronuntiatam sententiam comes et vice-comes eorum portionem suam iudiciariam (si etiam cum adversa parte convictus concordaret) exigendi habet auctoritatem. Item causae in facto Haereditatum ultra valorem 3 florenorum inter eos suscitatae (servatis appellationibus solitis) in curiam regiam pro evidentiore discussione transmitti solent. Reliqua autem iura horum regnorum atque nobilium municipalia, quia in eorum duntaxat medio valent et inter se nota sunt, ampliori declaratione non egent.

Vestibus Siculi utuntur, plebei praesertim, suo labore comparatis. In aedificÿs ligneis culti, supellectili gaudent vario; extra alias nationes gloriantur in armentis, bobus, ovibus, equis et familia multa. In convivÿs esculenta varia et multa administrant Potus eis cerevisia et crematum; cum haberi potest, etiam vinum. Cerimoniae illis variae,

Ezeknél a vérdíjat 25 forinttal egyenlítik ki, a rá galomért pedig 12 forint 50 dénárt fizetnek körükben. Ispánjuk előtt a Scytulus ellen hozott fejvesztési ítélet 24 márkára, vagy ugyanannyi forintra terjed, és örökségeit, habár pert vesztett és elítélték, nem veszíti el, hanem az örökösökre és a testvérekre száll. Fejét is megmentheti, kivéve a kiderült hűtlenség esetén és gyilkossági ügyekben. Törvényszékeiken minden márkát 50 dénár értékben kell letenni és megfizetni. Továbbá bármilyen ügyben nyomban miután meghozták és kihirdették az ítéletet, az ispánoknak és az alispánoknak jogukban áll a maguk bírói részét – még ha a másik féllel kibékülne is – követelni. Úgyszintén a közük felmerülő három forintnál nagyobb értékű örökösödési ügyekben – megtartva a szokásos fellebbezéseket – egyértelműbb megtárgyalás érdekében átszokták küldeni a királyi bíróságra. Ennek az országrésznek a többi jogi ügyét és emeseinek a városi jogát, mivel azok körükben érvényesek és közöttük ismertek, nincs szükség bővebben kifejteni.

A székelyek, különösen a közrendűek, saját maguk által készített ruhát viselnek. Faházakban laknak, különböző házi felszereléseik vannak; más népeknél sokkal inkább büszkélkednek állataikkal, ökreikkel, juhukkal, lovaikkal és sok szolgájukkal. Lakomáikon sok és változatos ételfogyasztanak, italuk a sör és a pálinka; mikor szerét ejthetik, a bor is. Sokféle szokásuk van, különösen a házasságkötéshez és a temetéshez kapcsolódóan, ilyenkor semmi költséget nem sajnálnak és mereven ragaszkodnak azok megtartásához. A

in n uptialibus et f unebralibus p raesertim; t unc n ullo sumptui parcunt et rigidi illarum observatores. In iuribus celebrandis p romptissimi et g loriosissimi. Pr ocuratores sagacissimi et optimi, etiamsi nec literam norit. Cum alienigenis humanissimi sunt; libenter gratis hospitantur; in rebus spiritualibus et devotionibus utcumque frequentes, licet cum magna simplicitate. Unum ab antiquo observatum s emper p raetendentes, l ibenter s equuntur, e tiamsi non condignum sit. Terrae portionem parvulam habent, ita ut sepibus se et sua conservare debeant. Homines autem in abundantia adeo, ut etiamsi aliquando iniuria bellorum minuantur, p auco t empore i n p ace et q uiete ex istentes plenum numerum efficiunt. Agrestes, ut plurimum, sunt etiam bene possessionati. Spectabiles inter illos pauci, in bello ex peditissimi et a udacissimi. Capitaneos et d uces eorum, quocumque declinaverint, sine tergiversatione et consideratione o mnes sequuntur i ntrepidi. Haec t amen, quae sunt meliora tenenda et quae sunt vitiosa corrigenda et melius disponenda, ut maior et maior perfectio haberi possit, per quam citius et nationis gloria crescat, et regnum Dei, omnibus ubi sola requies et p e rfectio summa, omnibus fiat accipiendum et possidendum.

Domini est gubernare linguam.

Ps. 71. v. 11. et 17.

Omnes gentes servient ei et magnificabunt eum.

jogszolgáltatásban igen kézségesek és igen kérkedők. Igen élesesű és kiváló ügyvédek, még akkor is, ha nem ismerik a bétűt. A zidegenekkel igen embérségesek, szívesen adnak szállást ingyen; vallási ügyekben és ájtatosságaikban buzgók, bármi történjen is, igaz elég egyszerűséggel. Egyvalamit, amit régóta megtartanak, mindig megtartják, szívesen követik még akkor is, ha nem is megfelelő. Csak kisdarab földet birtokolnak, úgyhogy mind magukat, mind pedig földjeiket kelettel kell megvédeniük. Embereid pedig van bőven annyira, hogyha még olykor a háborúk kegyetlensége miatt le is csökken az, békében és nyugalomban élve rövid idő alatt teljes lesz létszámuk. A földművesek, mint általában, meglehetősen vagyonosak is. Szemrevaló kevés van köztük, a harcban igen jártasak és nagyon bátrak. Kapitányaikat és vezéreiket, bármerre is fordulnának, vonakodás és gondolkodás nélkül, mindannyian rendületlenül követik. Ezen tulajdonságok közül, amelyek jobbak, meg kell tartani, és a melyek hibásak, azokat ki kell javítani és jobbá kell tenni, hogy mind nagyobb és nagyobb tökéletességre juthassunk el, hogy általa nemzetünk dicsősége is gyorsabban növekedjen, és Isten országát, ahol csak egyedül van nyugalom és a legnagyobb tökéletesség, mindenki elérhesse és birtokolhassa.

Isten dolga, hogy a nyelvet igazgassa.

Péld. 16.1.

Minden nemzet neki fog szolgálni és őt fogja magasztalni.

Zsolt. 71. 11. 17.

Jegyzetszótár

Aba – Árpád-kori némezetség, melynek névadója Aba Sámuel (990–1044) magyar király volt. Területeik Gyöngyös környékén, valamint Mátra-alján és a Hernád völgyében voltak.

Abrudbánya – Abrudbánya (ro. *Abrud*) már a római korban igen híres bányásztelepülés a Nyugati-érchegységben.

Agarbia – India középső részén fekvő, muszlimok által lakott terület.

Ágostai hitvallás – *Confessio Augustana* az evangélikus egyház egyik legfontosabb hitvallási irodalma, melyet 1530. június 25-én olvastak fel az augsburgi püspöki palota kápolnájában.

ágostonrendiek – Szent Ágoston (354–430) hippói püspök és nyugati egyházatya által alapított szerzetesrend. Magyarországon II. József feloszlatta a rendet és utána sem sikerült hosszabb időre visszaállítani azt.

Agrópolisz – Marosvásárhely (ro. *Târgu Mureș*) latin neve. Már az őskorban lakott település volt, azonban a mai város elődjének tekintett településforma a 11. században jelent meg. Első írásos említése 1323-ból származik. A székelyek fővárosának is tartották.

Aklós – A Csíki-havasokban található Aklos-bérc (1164 m).

Aladár – Attila, hun vezér Krímhilda germán fejedelemasszonytól született fia, aki a hatalomért harcba szállt testvére, Csaba ellen. Végül a nyugati seregek hathatós támogatása mellett győzedelmeskedett.

Alánia – A hatsonló nevű (*alánok*) ókori nép szállásterülete, amely a Fekete-tengertől egészen a zarátkóig terjedt. A 4–5. században a zarátkók végigvonultak Európán egészen Észak-Afrikaig.

Alcsík – A Csíki-medence déli részének a neve (az északi rész neve *Felcsík*), ugyanakkor Csíkszék fiúszéke is volt.

Almás – Homoródalmás (ro. *Merești*) településről 1332-ben van az első írásos emlék, a falutól délre fekvő Vargyas-patak völgyében számos barlang található.

Kalotaszeg, Alszeg nevű tájegységén található Álmás-patak nevében azonosítható a Lakatos által megjelölt Álmos-nyugvóhely. Hídmás (ro. *Hida*) nevű települést 1298-ban említik oklevelek *Almas* néven. Azonban nevét inkább az itt már történelmi hagyományokra visszatekintő alma termesztésről kaphatta.

Álmos – Álmos vezér (819? – 895?), a magyarok vezére volt a honfoglalás előestéjén.

Alsórákos – Alsórákos (ro. *Racoș*) középkori település. Egy középkori kolostor romjaira Sükösd György várat épített 1624-ben.

Alvinc – Gyulafehérvártól délre fekvő település (ro. *Vințu de Jos*), 1546-tól Martinuzzi Fráter György birtoka volt. A bíboros az alvinci kastélyában lett Castaldo gyilkosainak áldozata.

Anabaptisták – A felnőtt keresztség mellett kardoskodó vallási mozgalom. Az *újrakeresztelő* elnevezést inkább ellenségeik ragasztották rájuk, hiszen nem a felnőttkori újra-keresztelés mellett, hanem a gyermekkori keresztség ellen kardoskodtak.

Antitrinitárius – A Szentháromság (Atya, Fiú, Szentlélek) egységét tagadó vallási irányzat. Már a korakeresztény korban voltak követői, a reformáció idején újraéled a tanítás (M. Servet és követői hirdették a tanokat). Az Erdélyi Fejedelemség idejében Dávid Ferenc nevéhez köthető a tanítás terjesztése. Az általa alapított vallás, az unitáriusok mindmáig őrzik a tanítást.

Apafi Mihály – I. Apafi Mihály (1661–1690) régi erdélyi nemesi családból származó fejedelem, aki habár török segítséggel került uralomra, igyekezett nyugat fele is jó kapcsolatot kiépíteni, hogy megtartsa a Fejedelemség viszonylagos függetlenségét. Ez sajnos nem sikerült neki, mivel sem a Porta, sem a nyugati hatalmak nem támogatták ezt.

Arad – Már 1132-ben említett Maros-parti település. Ma megyeszékhely Romániában (ro. *Arad*)

Aranyos folyó – A Bihar-hegységben eredő folyó Székelykocsárd (ro. *Războieni*) fölött a Marosba ömlik.

Aranyosszék – A székelyszékek egyike, területileg nem csatlakozott a többi székhez, székhelye Felvinc (ro. *Unirea*) volt. Valószínűleg Kézdiszékéről érkező székelyek települtek be ide. Területe jelenleg két romániai megyében fekszik: Fehér (ro. *Alba*) és Kolozs (ro. *Cluj*)

Argentijános – Giovanni Argenti SJ (1561–1629) Modenából származó misszionárius szerzetes, a ki megírta Erdély törté-

ténetét és a m edgyesi, majd a k olozsvári országgyűléseken (1607) védte a jezsuitákat és a katolikusokat.

Ar iá nus – A z arianizmus a 4. században virágzó eretnek mozgalom, melynek vezetője Arius presbiter volt. Eretnek tanításuk lényege abban állt, hogy Krisztus nem egy lényegűnek (*homouszion*) tekintették a z A tyával, ha nem csak ha sonló lényűnek (*homiouszion*). A 323-as niceai zsinaton elítélték a tanítást. A z u nitáriusokat nevezi így Lakatos tanításaik hasonlatossága miatt.

Ár pá d – A honfoglalás idején a magyar törzsszövetség fejedelme volt (890–907), ő vezette a magyarokat az Etelközből a Kárpát-medencébe. Tőle származnak a magyar királyságot vezető uralkodók egészen 1301-ig.

Asser-ka pu – va lószínű Segesvár lerombolt kapuinak, tornyai-
nak egyike (Aranyművesek-tornya).

Astr a ca nn – A sztrahán (ru. *Астрахань*) Oroszország európai részén, a Volga deltájának közvetlen szomszédságában fekvő város. Sorra volt a K azár kaganátus, majd a z A rany Horda székhelye is.

At il la – A z európai hunok leghíresebb királya volt (443/444–453), hatalmas birodalma nyugaton Közép-Európáig, míg északra a Balti-tengerig terjedt. Az európai történelem legendás alakja, aki végigdúlta egész Európát, sőt III. Valentinianus (425–455) Nyugat-Római császárt is elűzte ravennai trónjáról. Rómát is fenyegette, amit végül nem támadott meg.

Bal a mbér – A z európai hunok első vezére (362–383).

Bal a ssa M enyhárt – M enyhárt vagy Menyhért néven (1511–1568) szereplő főkapitány saját érdekeinek megfelelően, hol a

Habsburgok, hol pedig Szapolyai pártjára ált. Vallási nézeteit is ugyanez az oportunizmus jellemezte.

Bá l v á n y o s – A Torja-patak völgyében fekvő kénes barlangjáról, valamint az Apor család által épített váráról is híres fürdőtelepülés (ro. *Băile Bălványos*).

Bauda – A v itatott h itelességű C síki sz ékely k rónika a sz ékely nemzet fővezérei, a rabonbánok közt tartja számon.

Bar cas á g i ka pu – Brassó városának a 14. században épült, Kolostor vagy Vám-kapu néven is ismert erődítmény kapuja.

Bar d ó c z s z é k – U dvarhelyszék k ilenc fa luból (Bardóc, Bibarcfalva, Er dőfüle, K isbacon, Ma gyarhermány, O lasztelek, Székelyszáldobos és Vargyas) álló fiúszéke, első említése I. Rákóczi György fejedelem idejéből való.

Bar ó t – Ma Er dővidék központja (ro. *Baraolt*). A város területén egykoron római *castrum* állott, az első írásos emlék 1224-ből származik, továbbá az egykori Miklósvárszék székhelye is volt. Barót-patak a H argita-hegység déli vonulatából eredő folyóvíz. A Baróti-hegység a Keleti-Kárpátok közép magas hegyvonulata.

Bast er nos – A basztarnák ókori germán (vagy kelta, vagy szkíta) nép, akik elsőik között vándoroltak a Balti-tengertől egészen a Fekete-tengerig. A Denyeszter és Prut közötti szálláshelyükről több hullámban telepedtek be a dákok földjére.

Báth or y Ist vá n – Erdély fejedelme (1571,1575–1586) és Lengyelország királya (1576–1586). Humanista műveltségű államférfi volt (Páduában tanult), hatalmas vagyonnal rendelkezett. Katolikus hite mellett mindvégig kitartott, külpolitikában pedig igyekezett mind a törökkel, mind pedig a Habsburgokkal jó

viszonyt ápolni. Egy Lengyelországból, Magyarországból és Erdélyből álló államszövetséget szeretett volna létrehozni, korai halála miatt ezt már azonban nem tudta tető alá hozni. A jezsuiták erdélyi betelepítését, a *missio Transylvanicá*t nagy erővel támogatta.

Báthory Kristóf – Báthory István bátyja, aki erdélyi vajdaként (1576–1581) igazgatta a Fejedelemséget István lengyel királlyá való kinevezésétől egészen haláláig

Báthory Zsigmond – Báthory Kristóf fia, aki a tizenöt éves háború zűrzavaraiban több alkalommal is feladta, majd újra megszerezte a fejedelmi hatalmat (1588-tól), míg végül 1602-ben véglegesen lemondott és távozott Erdélyből. Hírhedt házassága Habsburg Máriá Krisztiána osztrák főhercegnővel több pletykára adott okot.

Bekes – A Bekes-hegy (ro. *Bechei*) a Görgényi-havasok Nyárád völgyétől a Kis-Küküllő völgyéig terjedő része.

Bekes Gáspár – Bekes Gáspár (1520–1579) Petrovics Péter apódjá, majd trónkövetelő Báthory István ellenében. Végül kibékült Báthoryval, akivel a továbbiakban jó viszonyt ápolt.

bencések – Szent Benedek (480–547) által alapított szerzetesrend a nyugati szerzetesség első képviselői voltak. Fontos szerepük volt a tudomány, a kultúra művelésében, átörökítésében a középkor évszázadaiban. A kolozsmonostori (1061–1095) apátságot Erdélyben a legrégebbi bencés kolostorként tartjuk számon.

Bendegúz – Attila hun király apja volt.

Bereck – Háromszéken, Kovászna megyében található település (ro. *Brețcu*) a római kortól kezdődően fontos határ menti település volt az Ojtozi-szoros bejáratánál.

Berekeresztúr – Már a 14. században ismert, Maros megyében fekvő kis település (ro. *Bâra*).

Beszterce – A Beszterce folyó partján elhelyezkedő város (ro. *Bistrița* de. *Bi stritz*), a z erdélyi szász váragyike. Mátyás idejében a humanista műveltség egyik központja volt Erdélyben. A reformáció időszakában a lutheri tanok honosodtak meg az itt lakó százszok körében.

Bethlenfalva – Székelyudvarhelytől északra fekvő ma már a várossal összefolult falu. A z Erdélyi Fejedelemség korában a székelyudvarhelyi katolikusok idejártak templomba, míg végül ki nem egyeztek a reformátusokkal a templombirtoklás fölött. Ennek eredményeként a későbbiekben Székelyudvarhely leányegyházaként tartották számon.

Bihar – Bihar vármegye és megye névadó települése (ro. *Biharia*), 1061-től püspöki székhely is volt.

Bizerce – Arad megyében található település (ro. *Frumușeni*, de. *Schöndorf*), amelynek bencés kolostorát már 1183-ban említik források. Pár évvel korábban elkezdett ásatások nyomán értékes leletek kerültek felszínre a kolostor maradványaiból.

Blandrata György – A zolasz Giorgio Blandrata (1515–1588) orvos és reformátor. Dávid Ferenc mellett a z erdélyi unitarianizmus jeles képviselője. Élete végén orvosként tevékenykedett, hatalmas vagyonra tett szert, majd állítólag visszatért a katolikus hitre.

Bocskai István – Kiváló magyar hadvezér, Erdély fejedelme (1605–1606), az erdélyi reformáció fontos támogatója volt. A gyurgyevői csata fővezeként győzelemre vezette a keresztény seregeket a török ellen. Később azonban az ország függetlensége érdekében kiegyezett a törökkel. Ő telepítette le a hajdúkat a mai Hajdúság területére, ugyanakkor az ő nevéhez köthető a 1596-os *véres farsang*, amikor a községek felkelését véresen megtorolta.

Buczáni György – Székelyudvarhely, valószínűleg jezsuita, plébánosa 1657 és 1658 között.

Bodza – A Kárpátkanyarban, Kovászna és Buzău megyék határán elhelyezkedő hegység. A legmagasabb pontja a Pintelő-hegység (*Masivul Penteleu*) 1772 m.

Boldogasszonyfalva – Felsőboldogfalva (ro. *Felicești*) Székelyudvarhelytől alig 4 km-re fekvő település. Nevét a középkorban a Boldogság Szűznek szentelt templomáról kapta.

bolgárok – Máig tisztázatlan eredetű nép. A ma leginkább elfogadott nézet szerint három nép: a bolgártörökök, a trákok és a dunai szlávok összeolvadása nyomán jött létre a 6-9. század között. Ma külön országuk van a Balkánon.

Borbély Pál – Göczi Nádor Pál unitárius prédikátor, aki Toroczkai Máté szuperintendenssel együtt tüzelte a népet a jezsuiták ellen.

Borhístenes – A Dnyeper folyó ókori megnevezése.

Bornemissza Pál – Abstemius Pál néven is ismert erdélyi és nyitrai püspök. 1553-ban I. Ferdinánd nevezte ki Erdély püspökévé, majd János Zsigmond visszatérésekor (1556) távozott (egyések szerint kiűzték) az országból.

Brassó – A z egykor népes erdélyi szász közösség fontos városa (ro. *Braşov*, de. *Kronstadt*), a z erdélyi lutheránus r eformáció központja volt, o lyan v ezéregyéniségek, m int J ohannes Honterus neve fémjelzi a mozgalmat.

Budvár a – Székelyudvarhely közvetlen szomszédságában elhelyezkedő Budvár csúcsra (625 m) a 11–12. században épített vár. A legenda szerint Attila hun király öccse Buda építette a várat.

Castaldo – Giovanni Battista Castaldo (1493–1563) I. Ferdinánd magyar király szolgálatában álló zsoldosvezér. A király utasítására ő szervezte meg Martinuzzi Fráter György meggyilkolását.

Cegléd – Pest megyéhez tartozó Árpád-kori település. Szkíták is laktak ezen a településen.

Ciberefalva – Már 1620-ban Székelyudvarhellyel összeolvad kis település.

Circassia – Cserkesz név latinosított változata; a Fekete-tenger észak-keleti partjánál elterülő vidék neve.

Carillo Alfons – Befolyásos jezsuita (1553–1618), Báthory Zsigmond gyóntatója és politikai tanácsadója is egyben. A törökbarátság helyett a Habsburg szövetséget támogatta.

Collegium Urbanum – V II. Orbán pápa által, elsősorban a missziós munka segítésére, 1627-ben létrehozott egyetem. Hogy küldetését a lehető legjobban betölthesse az egyetem, a Hittérjesztési Kongregáció felügyelete alatt működött.

Conventualis – A ferences rendnek az az ága, amely a Szent Ferenc regulája szerinti szegénységet nem a legszigorúbb módon

értelmezte. A z i rányzat els ő képv iselője C ortonai I llés v olt. Az ellenpárt, az obszervánsok, Szent A ntallal az élen, a sz e-
génységi fogadalom szig orú bet artása mellett kardoskodott. A két i rányzat k özött á llandó f eszültség v olt. A k onstanci
zsinat (1414–1418) mindkét irányzatot hivatalosan elismerte,
igaz ez még nem vetett véget a viszályoknak.

Corvat i Bert al a n – Chorvatus (Horváth) Bertalan, a váradi ér-
sek hadi parancsnoka. Több alkalommal is jeleskedett a török
elleni harcban. Végül János király önkényesen kivégeztette.

Corona – G örögországban t alálható cí mzetes p üspöki sz ék,
földrajzilag

Csa ba – A ttila hun király fia, a székelylek legendás vezére.

Csá ki Fer enc – Igazi nevén Csaholy Ferenc humanista művelt-
ségű csanádi püspök (1514–1526).

Csa ná d – A jtony l everése u tán C sanád k apta m eg a k orábbi
Marosvárat, amelyet később róla is neveztek el. Itt volt a Szent
István által alapított csanádi egyházmegyének a székhelye is,
első püspöke pedig Szent Gellért volt.

Csicsóker eszt ú r – B eszterce-Naszód m egyei tel epülés (ro.
Cristeştii Cic eului), a mely má r a z 1 560-as é vektől a T orma
család birtoka volt. Basta seregei 1602-ben feldúlták a falut.

Csí ki Fer enc – I gazából Szentadrásy Ist ván ferences szerzetes,
aki korábban Karánsebesen teljesített papi feladatot. Miután
innen távoznia kellett 1606 és 1610 között szendrői püspöki
címmel újra Erdélyben működött, mint apostoli kormányzó.

Csík – Csíkszék, vagy Csíkvármegye

Csikkozmas – A z a lcsiki medence egyik legrégebbi települése (ro. *Cozmeni*). Árpád-kori templomát a törökök feldúlták, de 1670-re már újjáépítette a helyi közösség. Thökoly seregei itt állomásozva 1690-ben fosztogatták a falut, majd 1695-ben a korábban Thökoly kíséretében itt megforduló tatárok tértek vissza újból feldúlva a falut.

Csiksomlyó – Csíkszeredával egybenőt b úcsújáró hely (ro. *Șumuleu Cui*), az erdélyi ferencesek szellemi központja. Templomában található a több mint 400 éves csodatévő Mária-szobor. A kolostor a székelyföldi oktatás és művelődés központja volt hosszú évszázadokon át.

Csikszék – A történelmi Székelyföld Csíki-medencében elhelyezkedő közigazgatási egységeinek egyike.

Csikszépvíz – Hargita megyében található település (ro. *Frumoasa*), a hová I. Apafi Mihály fejedelem engedélyével 1669-ben örmények is betelepültek.

Csikszék – Csíkszék, Csíkvármegye és ma Hargita megye székhelye (ro. *Miercurea Ciuc*). Első írásos említése 1558-ból származik. A reformáció közvetlen hatása csekély volt a városban. Szellemi fejlődését a közvetlen szomszédságában található ferences kolostornak is köszönheti.

Csobánka – Csobánkák az Aba nemzetségből származó nemesek. 1304-ben átadták veresmarti birtokukat a pálos rendnek.

Dákok – Kr. e. az első évezred tájékán kialakult ókori népcsoport. Fő szállásterületük Erdélyben volt, de a Fekete-tengertől egészen Kievig vannak a dáklakosságra utaló leletek. Burebista (*Boirebisztasz*) vezérnek sikerült egyesítenie a különböző dáktörzseket. Traianus római császár 105-ben meghódította a

dákokat és *Dacia provincia* néven római tartományt hozott létre. Az ókori történetírás is megjegyzi a *Decebal* vezetésével védekező dákok hősie helytállását. 270-ben a folyamatos gót támadás miatt a rómaiak kénytelenek voltak kiűriteni a provinciát. A dáko-római kontinuitás elmélet szerint a románok a dákok és rómaiak késői leszármazottai

Da mocos Kázmér – Ferenc szerzetes, püspök, Erdély apostoli helynöke (1668–1677). Az Erdélyi Fejedelemség ideje alatt – a lehetőségekhez mérten – kivállón teljesítette a püspöki feladatokat. Visszaállította a katolikus egyház megnyirbált tekintélyét.

Dávid Ferenc – Franz Hertel (1520–1579) néven született vallásalapító. Katolikus plébánosból lett lutheránus majd református püspök. Később a trinitáriánus prédikátor, a kinek fontos szerepe volt az 1568-as tordai országgyűlés vallásszabadságot biztosító határozatának elfogadásában. A sors finto-ra, hogy éppen a vallási türelmetlenség áldozata lett 1579-ben a dévai várbörtönben.

Debrecen – A kálvinista Rómaként is ismert magyar nagyváros, Hajdú-Bihar megye székhelye. Török Bálint, a város véduralma alatt jelent meg a reformáció városban. Olyan jeles püspök, mint Méliusz Juhász Péter áldásos tevékenységének köszönhetően a 16. század közepére a város lakossága a kálvini reformot követte. A korban szinte egyedülálló protestáns iskolahálózatot hozott létre, a melyko mely helyet követelt magának a magyar művelődésben és tudományos életben (a Debreceni Református Kollégium és a Debreceni Egyetem).

Dénár – A magyar királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben is használt római eredetű, általában ezüstből készült pénzegység.

Dés – K olozs m egyében t alálható vá ros (ro. *Dej*), a k özépkorban a só bányászat eg yik k özpontja v olt. A 1 2. sz ázadban ágostonrendi szerzetesek telepedtek itt, ma ferencesek kolos-tora található a városban.

Dnyeper – Or oszország k özépső r észén a V aldaj-hegységben eredő folyó, a Fekete-tengerbe ömlik. Lásd *Boristhenes*.

Domonkosok – III. Honoriusz pápa által 1216-ban jóváhagyott prédikáló és kolduló szerzetesrend. Alapítójuk Szent Domonkos apát volt, aki komoly hangsúlyt fektetett a szerzetesek oktatására, művelésére. Soraikból kerültek ki a t örténelemben igen ellentmondásos tevékenységet folytató inkvizítorok is.

Don – A K özéporosz-hátság északi részén eredő folyó, amely az Azovi-tengerbe ömlik. Ókori neve gr. *Tanaisz*.

Eger es – Mezősegi település (ro. *Aghireș*). A ma má r rendkívül romos Egeres vára a K olozsmonostori apátság, majd a Bocskaiak birtokában is volt.

Egri eg yhá zmegye – Szent Ist ván á ltal a lapított magyarországi római katolikus főegyházmegye.

Enga di – Középkori krónikákban Attila születési helyeként megjelölt nehezen beazonítható település. Ilyen nevű település a Holt-tenger nyugati partjánál található. Lakatos leegyszerűsíti a dilemmát, Nagyenyeddel azonosítja ezt a helynevet.

Enyed – Nagyenyed a reformációban fontos szerepet játszó dél-erdélyi vá ros (ro. *Aiud*). Bethlen Gábor által alapított református kollégiuma a t udomány és a z oktatás jeles központja napjainkig. Olyan jeles személyiségek oktattak itt, mint Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc vagy Bod Péter.

Er délyi egyházmegye – A legkeletibb Szent István által alapított római katolikus egyházmegye. Székhelye Gyulafehérváron van.

Erdővidék – Erdély keleti részén található, a Bárcsági medencéhez tartozó történelmi tájegység. A tájegység központi székhelye Barót városa.

Emmenzár – Elendzád vagy Emendzár, Attila hun király fia.

Észak Hunor szág – Kr.e. I. században két részre szakadó nagy Hun Birodalom északi fele. Kezdetben kínai vezetés alatt éltek, majd 220 után kivívták függetlenségüket.

Esztelnek – Kovászna megyei település (ro. *Estelnic*), ahol 1681-ben Nagy Mózes plébános iskolát alapított, amit később Kézdivásárhelyre helyeztek át.

Etéd – Székelykeresztúrtól északra fekvő község (ro. *Atid*).

Fehér-Hunor szág – A fehér hunok, más néven heftaliták, Közép-Ázsia és Észak-India területén létrehozott ókori és középkori birodalma. A birodalom felbomlása után egy csoportjuk az avarokhoz csatlakozva a Kárpát-medencébe jött.

Fehéregyháza – Maros megyei falu (ro. *Albești*), a középkorban ferences kolostora volt, a melyet – miután a falu protestáns hitre tért – 1556-ban lebontottak.

Fehér-Kunor szág – Kunország a kun törzsszövetség szállásterülete az Ural folyótól az Al-Dunáig. A Dnyepertől nyugatra eső részt Fehér-Kunországnak (Cumaniának) nevezték.

Fehér-Nyikó – A Hagita megyei Nyikó feje nevű hegyből eredő Nyikó-patak alsó folyásának a neve.

Fehér or oszor sz ág – Kelet-európai ország, melyet már a kora-középkorban szlávok laktak.

Fekete H unor sz ág – A z É szak-Kínában é s K özép-Ázsiában lakó h unok eg yik á gát sz okták fekete jelzővel i lletni, h ogy pontosan m iben k ülönböztek a kel eti é s a n yugati h unok, mindmáig tisztázatlan.

Fekete üg y – A B erecki hegységből eredő, a Felső-Háromszéki-medencén át folyó és az Oltba ömlő folyó.

Felf al u – Ma rosfalfalu (ro. *Suseni*) Szászrégen közelében fekvő Maros megyei falu. A faluban ferences kolostor volt a középkorban.

Fenes – A z Ompoly völgyében található falu (ro. *Fenes*), a hová már IV. László idején román családokat telepítettek be.

Fer diná nd – I. F erdinánd (1503–1564) ma gyar é s c seh k irály, német király, német-római császár. Ferdinánd volt az újkori Magyarország els ő H absburg u ralkodója. S zapolyai J ános-sal küzdött a t rónért, majd a t örökkel is p róbált egyezkedni hatalma megtartása érdekében. A n yírbátori eg yezmény értelmében megkapta az erdélyi területeket, azonban Castaldo vezette katonái visszaélése, valamint az adópolitikája és a hivatali kinevezések miatt az erdélyiek végül elkergették (1556).

fer encések – A ssisi Szent Ferenc (1182–1209) által alapított és III. I nce pá pa á ltal j óváhagyott r ómai k atolikus sz erzetes-rend. Ma gyarországon 1 224-ben j elentek m eg E sztergom-ban, Erdélyben 1268-ban telepedtek meg, különösen a sz ász városokban (Beszterce, Nagyszeben, Szászsebes), de Maros-vásárhelyen is m egvetette lábát a r end (1316). Legismertebb székelyföldi kolostoruk Csíksomlyón (1442) létesült és évszá-

zadokon át Székelyföld vallási és kulturális életének meghatározó központja volt.

Florimundus Raymundus – Bordeaux-i szerzetes, aki a pápaság védelmében és a reformáció, különösen a kálvini reformáció ellen írta *Adversus Haereseos* című művét

Fogarás – Szeben megyében található város (ro. *Făgăraș*). Fogaras várát Kán László idejében építették, majd Mátyás uralkodásától kezdődően a tulajdonos meglehetősen gyakran változott. Lorántffy Zsuzsanna 1657-ben román nyelvű iskolát alapított, és az 1691-ben itt tartott erdélyi országgyűlésen hirdették ki a *Diploma Leopoldinumot*.

Forint – Magyarország hivatalos pénzneme. Nevét Firenze városáról kapta, a minek pénzneméről I. Károly magyar király mintázta az 1325-ben veretett aranyforintot.

Fugyi – A Szóárd Árpád-kori nemzetségből származó nemesi család. 1325 körül ők alapították Fugyivásárhely Szent Jeromosról nevezett pálos kolostorát

Gálfi János – Erdélyi tanácsos, az ifjú Báthory Zsigmond nevelője, aki azzal hálálta meg munkáját, hogy Huszt várában lefejeztette őt 1593-ban.

Géczi János – Várad várkapitány, aki a Báthoriak idejében Erdély kormányzója is volt (1585).

Genf – Francia határ közelében fekvő má sodik legnagyobb svájci város. A reformáció hamar kedvező fogadtatásra talált a város polgárai körében, és csakhamar a kálvini reformáció központja lett.

Gepidák – Germán eredetű vándor népcsoport.

Gerendi János – Erdélyi főúr, Rákóczi Zsigmond apósa. Az erdélyi szombatos vallás egyik a lapítójaként tartják számon, habár tanait valószínűleg nem ő, hanem udvari papja, Bogáti Fazekas Miklós dolgozta ki.

German – Nyelvi közösség, amely Skandinávia déli területeiről kiindulva Kr. e. I századtól egészen a III. századig benépesítette Közép és Kelet-Európa nagyobb részét.

Gernyeszeg – Maros megyei község (ro. *Gornești*). Rendre volt a Szécsényiek, Erdélyiek és Telekiek birtoka is.

Géták – Az Al-Duna környékén élő törzsek. A antik szerzők szerint a dákokkal rokon nép volt.

Göblinus – Alfred fia Göbl (1325–1386) nagycsúri szász családból származó erdélyi és milkovi római katolikus püspök.

Görgény – Görgényi-havasok a Keleti-Kárpátok egyik hegysége Hargita és Maros megye határán. Legmagasabb pontja Mező-havas 1777 m.

Gyergyai Benedek – Más néven Török Benedek SJ a székelvudvarhelyi Szent Miklós plébánia plébánosa, aki 1666-ban hunyt el.

Gyergyó – A Görgényi és a Gergyói havasok, valamint a Hargita hegység lejtőit által közrezárt székelvöldi medence.

Gyergyószentmiklós – A Gyergyói-medence legrégibbi és legnagyobb települése, városa (ro. *Gheorgheni*), a z e gykori Gyergyószék székhelye. 1637-ben a székelv lakosság mellé jelentős számú örmény telepes érkezett.

Gyimes – A Tatros felső folyása mellett elterülő Gyimes völgye, a gyimesi csángók által lakott terület. Moldva és Erdély közötti határvidék, ide emeltetett egy nagyobb vámházat, várat Bethlen Gábor 1626-ban.

Gyula – A k azár mintára létrehozott magyar kettős fejedelemség elsősorban hadügyekkel foglalkozó egyik vezetője.

Gyulafehérvár – Régi római város (lat. *Apulum*; ro. *Alba Iulia*), az erdélyi gyula, majd az Erdélyi Fejedelemség székhelye volt.

Hagymási Kristóf – Belső-szolnoki főispán, Izabella királyné alatt az erdélyi sereg egyik vezére, Dés és Désakna birtokosa.

Haller – Németországból a 15. században Magyarországra települt von Hallerstein család magyar ága. A család több tagja jelentős szerepet vállalt az erdélyi politikai és vallási életben. Elsősorban a katolicizmus lelkenünk támogatója (Haller István), de a református oldalon is találunk neves Hallerokat (Haller Gábor).

Haraly – Kovászna megye kis települése (ro. *Harale*), a középkorban domonkos kolostor (?) volt a faluban. Egyes feltételezések szerint templomosok, majd johanniták birtokolták a falu területét.

Hargita – A Hargita-hegység a Keleti-Kárpátok jelentős vulkanikus hegyvonulata, legmagasabb pontja a Madarasi Hargita, 1801m.

Havasalföldi – Románia történelmi tartományainak egyike (lat. *Valchia*; ro. *Țara Românească*). A már korábban létező kenézségeket a valószínűen kun származású Basarab egyesítette

a 14. században. A magyar királysággal – nem mindig felhőtlen – vazallusi viszonyban volt

Heltai Gáspár – Nagydisznódi (ro. *Cisnădie*) születésű humanista (1510–1574) lelkész, nyomdász és irodalmár. Katolikusból lett lutheránus majd végül unitárius vallásra tért át 1596-ben. Kolozsváron élt és tevékenykedett egészen haláláig. Több magyar latin és egy pár német nyelvű munka köthető a nevéhez.

Hermán – Magyarhermány (ro. *Hercuian*) Kovászna megyei település a Hargita lábánál, Kisbacon közelében.

Hirkának – A Kaszpi-tenger déli partvidékén élő ókori nép. Az ókorban különösen te metkezési szokásaik különlegessége miatt kerültek az érdeklődés középpontjába.

Hit terjesztési kongregáció – A katolikus hit terjesztését felügyelő Római Kúria (lat. *Congregatio de Propaganda Fide*). XV. Gergely pápa (újra) alapította 1622-ben az indiai és távolkeleti, valamint a z eu rópai protestáns régiók misszióinak a felügyeletére.

Homoród – A Kis- és a Nagy-Homoród összefolyásából keletkező és az Oltba ömlő folyó.

Homoródszentpál – A Nagy-Homoród völgyében elhelyezkedő falu (ro. *Sânpaul*) A település már a római korban híres volt sóbányáiról. A 15. századtól kezdődően a Kornis család itt lakott, udvarházat, majd kastélyt is építve.

Hunország – A nagy kiterjedésű hun birodalom megnevezése. Lásd *Fehér- és Fekete-Hunország*.

Hunyadi János – Kiváló hadvezér, Magyarország kormányzója, erdélyi vajda, egyik leggazdagabb földesúr (1407–1456). Az ő tulajdona volt a Hunyadi vár, gyermekei közül Mátyás híres magyar király lesz.

Illyefalva – A z Illyefalvi patak völgyében fekvő hárszéli település (ro. *Ilieni*). A 16.–17. században Sepsiszék második legnagyobb települése volt.

Ispán – A középkorban a király által a vármegye élére kinevezett személyt jelölte. De ispán vezette a királyi udvartartást, a

pénzügyeket, és így nevezték az egyes kiváltságos népcsoportok vezetőit is, köztük a székelyek ispánját.

Ister – A Du na alsó folyásának az ógörög megnevezése.

Iza bel I a – J agelló Izabella magyar királyné (ur. 1539–1559) és Erdély k ormányzója (1556–1559). Di nasztikus há zasságra lépett a ná la jóval öregebb Szapolyai János magyar királlyal és erdélyi fejedelemmel, akitől egy g gyermeke született János Zsigmond.

Já nos-fal va – V alószínűleg a z 1517-ben Székelyudvarhelyhez csatolt Gy áros-falva le het. Ja klovszky (1942: 8) *Dancsfalvát* olvas, de bizonytalan ő is.

Já szf öl d – Lakatos leírásában az indoiráni eredetű jazigok szállásterületét jelöli, amely a ma i Moldva és Ukrajna területén volt.

Jen ő – Feltehetően Köröskisjenőről (ro. *Ineu de Criș*) tesz említést a szerző, azonban arról, hogy itt domonkos szerzetes kolostor létezett volna, nem tud a szakirodalom.

Jézu s Tá r sas ág – Ismertebb nevén a jezsuita rend, amelyet Loyolai Szent Ignác (1491–1556) alapított. A katolikus megújulásban kulcsfontosságú szerepük volt, a tridenti zsinat munkáit is jelentősen befolyásolták. Szorgalmazták a klérus magasabb szintű o ktatását, e nnek é rdekében isk olákat, eg yetemeket hoztak létre. Szellemi és missziós tevékenységük eredményeként megtorpant a reformáció térhódítása.

Jugór ia – A z ugor népek szállásterülete a Jugorföld. Az Ob torlatától egészen a l igetes sztyeppe határig, va lamint a z Ob vonalától az Urál-hegység európai lejtőiiig terjedő terület.

Juhr a – A z *Ob* folyó megnevezése.

Kádár – A k özépkori krónikák feljegyzései szerint a hunoknál a bírót nevezték így, mivel az első, aki magas rangú tisztséget betöltötte a Torda-nembeli Kádár volt.

Kál – S zékelykál (ro. *Caluseri*) Marosvásárhely közelében fekvő település.

Káldova – Valószínűleg az Arad megyei Kladováról (ro. *Cladova*), ahol a pálosok már 14. században kolostort alapítottak Sárlos Boldogasszony tiszteletére. A szerzetes-közösség az 1540-es években felbomlott.

Kálló – Nagykálló Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei városa. Már a 14. században mezővárosi ranggal rendelkezett, 1603-ban Bocskai István hajdúkat telepített ide. Az 1645-ös linzi békében I. Rákóczi György erdélyi fejedelem kapta meg a kállói várat, amit élete végig birtokolt is. Az 1644. febr. 17-én kiadott kállói kiáltványában III. Ferdinánd önkényeskedéseit sorolja fel, többek között azt, hogy jezsuiták a protestánsok elnyomására minden módon törekednek

Kálmáncsai Márton – Kálmáncsehi Sánta Márton (149?–1557) katolikus pap, majd református lelkész. Volt debreceni plébános, majd református püspök is, azonban radikális újító törekvéseit elvetették és őt magát is üldözték hitfelei.

Kálvinista – Kalvin János által alapított protestáns keresztény vallás. Kalvin 1536-ban adta ki *A keresztény vallás tanítása* című művét, amelyben világos rendszerbe foglalta a reformáció tanait. Magyar nyelvterületen reformátusoknak nevezik a hitkövetőit. Az Erdélyi Fejedelemség vallási toleranciája a reformátusokra is kiterjedt, aminek következtében

nagyjából hábo rítatlanul v égezhettek va llási te vékenységüket. Nemcsak vallási, hanem művelődési szempontból is fontos volt a református iskolarendszer kialakulása Erdélyben.

Kápol na – Nagyváradtól északra, a Csörgő patak forrása fölött lévő magaslat neve. Az itt lévő kolostorról kaphatta a nevét.

Kapuci nus – A kapucinus rend a ferences rend obszerváns reformjának eredményeként jött létre. Önállóágát 1619-ben nyerte el, tagjai mindenben vissza a kartak térni a Szent Ferenc féle teljes szegénység eszméjéhez. Jellemzőes ruhadarabjuk a csuklya, ahonnan nevüket is kapták

Karácsonfalva – Homoródkarácsonyfalva (ro. *Crăciunel*) 13. században épült unitárius templomáról híres Hargita megyei falu. Szintén a unitárius templomhoz, pontosabban a annak románkori elődjéhez köthető az egyik legrégebbi székely rovásírásos emlék.

Karánsebes – A 15. században alakult bánági város (ro. *Caransebeș*) Mindig erős román közösséggel rendelkezett a város. Az Erdélyi Fejedelemség idejében a vallási missziók célpontja volt több felekezet részről is, melynek eredményeként itt született meg az Ószövetségi szentírás első részleges román nyelvű fordítása

Károlyi család – A Kaplony nemzetségéből származó nagykárolyi gróf Károlyi család az ősi magyar főnemesi családok egyike. Birtokaik közé tartozott Kaplony és Nagykároly is.

Kászon – Hargita megyéhez tartozó székelyföldi történeti-néprajzi táj. Nevét a vidéken átfolyó Kászon-patakról kapta. Az egykori fiúszéket, Kászont öt falu alkotta: Kászonaltíz, Kászonfeltíz, Kászonjakabfalva, Kászonimpér, Kászonújfalva.

Kaszpi-tenger – Bolygónk legnagyobb tava (371 000 km²)
Oroszország és Irán határán.

Katolikus Státus – Az Erdélyi Római Katolikus Státus világiakból és egyháziakból álló egyházi önkormányzat. A püspök és paphiánnyal küzdő erdélyi katolikusság érdekében a katolikus nemesi családok hivatalos fórumokon együttesen próbáltak fellépni. Ezt a szervezetet nevezték kezdetben státusnak. A szervezet napjainkban is működik.

Kelemen – A Keleti-Kárpátok legmagasabb (Pietrosz csúcs 2102 m) vulkanikus hegysége a Kelemen-havasok.

Kemény Boldizsár – II. Boldizsár, I. Boldizsárnak a fia, Kolozsvármegye főispánja, Udvarhelyszék főkapitánya, 1657-ben Lengyelországban hunyt el.

Kendi urak – A Kendi család, akik közül többen aktívan részt vettek az Erdélyi Fejedelemség politikai életében, 1628-ban férfiágon kihalt, leányágon a Hallerek lettek utódaik. Birtokaik Közép-Erdélyben voltak.

Keresztesek – A keresztlovagok a középkori egyházvallási harcosai (német, templomos, ispótlányos). A római egyház a szeldzsuk török hatalom alól szerette volna Jeruzsálemet felszabadítani, ennek érdekében hadjáratot hirdetett. A harcosok a ruhájukon a kereszt jelét viselték, innen kapták nevüket. Bár nem érték el teljes sikert a Szentföldön, mégis ott maradtak egy ideig az arándokok biztonsága és egészségi segítségnyújtás biztosítására. Miután 12. században kiszorultak onnan, Európa különböző részein próbálták megvetni lábukat, így kerültek Kelet-Európába is.

Kézdiszék – A székszékek egyike, amelyet 1562 óta, miután egyesült a sepsői és orbai székekkel, Háromszék néven ismerünk.

Kézdiszentlélek – Kézdivásárhely közelben elhelyezkedő székelőfaló (ro. *Sânzieni*).

Kézdivásárhely – A történelmi Kézdiszék székhelye, Kovászna megye második legnagyobb városa. A konventuális ferenceseknek, a minoritáknak a város Kanta nevű részén 1696-ban konventjük volt.

Kiev – Ukrajna fővárosa, a Dnyeper közelsége következtében már a középkor elején nagyszámú lakossággal rendelkezett. Rendre volt kazár, litván, lengyel, orosz, szovjet uralom alatt, míg függetlenedett a modernkori Ukrán államképződmény.

Kolozsvár megye – A Szent István alapította erdélyi vármegyék egyike, amely egyben határispánság is volt.

Kolozsmonostor – A középkori Kolozsvár szomszédságában elhelyezkedő faló Erdély egyik legfontosabb vallási és szellemi központja, hiteles helye volt az itt alapított bencés apátság (11. sz.) révén. A kolostor nem az erdélyi püspöknek, hanem közvetlenül az esztergomi érseknek volt alárendelve. Báthory István a jezsuitáknak adta át monostort (1579). Ma Kolozsvár Monostor nevű negyede.

Königsberg – A balti-tengeri kikötővárost teuton lovagok építették a korábban általuk lerombolt Twangste vár helyébe. A 16. századtól a Porosz Hercegség, majd Kelet-Poroszország fővárosa is volt. 1544-ben alapították a város evangélikus egyetemet, az Albetrinát, amely népszerű volt a magyar protestáns

peregrinus diákok körében. Ma Kalinyingrád, a hasonló nevű balti orosz exklávé központja.

Kornis Gáspár – Göncz-ruszkai báró Kornis Gáspár (1641–1683.) marosszéki főkapitány, barokk író.

Kornisok – A középnemes ruszkai Kornis család erdélyi ága, akik komoly politikai befolyással és hatalmas vagyonnal rendelkeztek Erdélyben. Az Erdélyi Fejedelemségben a Habsburg-párti nemesség legjelentősebb képviselői voltak (Kornis Gáspár, Kornis Zsigmond)

Körös – A Körösök néven ismert folyók (Fehér, Fekete, Sebes, Hármás) Erdélyben erednek (ro. *Criș*), majd Magyarországra területén a Tiszába ömlenek.

Kovacsóczy Farkas – Kovacsóczy Farkas (1540–1594) erdélyi kancellár, Báthory István bizalmasa, aki a páduai egyetemen tanult, itt írta a nevéhez köthető *De laudibus illustrissimi Stephani Bator ei de Somlío* című művét. 1594-ben Báthory Boldizsárral együtt Zsigmond páraancsára bebörtönözték, majd kivégezték.

Kövesd – Bihar megyében található partiumi falu (ro. *Cuieșd*). Az Árpád-kori település nevét már 1283-ban említi oklevél.

Krim-félsziget – A Fekete- és az Azovi-tenger között elhelyezkedő félsziget. A terület volt görögök (gr. *Kersonészosz*) rómaiak, kazárok, kunok, tatárok birtokában. Ma orosz fennhatóság alatt van.

Küküllő – Nagy- és Kis-Küküllő egyesülése révén létrejövő erdélyi folyó. Nagy-Küküllő a Görgényi-havasokból ered és Udvarhelyszék legjelentősebb folyója

Kund – A h onfoglaló magyarok hét vezérének egyike. További névváltozatai: Könd, Kund, Kend, Kende, Kurszán.

Kusa l y – Szilágy megyei település (ro. *Coșeu*), ahol 1420–1480 körül ferences kolostort alapítottak.

La bor völ gy – A háromszéki Szentivánlaborfalva mellett húzó-dó völgy.

La dó B áli nt – Erdélyi jezsuita atya (1546–1615), híres hitszónok. Miután 1588-ban kiűzték a jezsuitákat, Moldvába majd Havasalföldre ment, s innen tért vissza Fogarasra. 1609 és 1613 között egyedüli jezsuitaként tevékenykedett Erdélyben.

Lajos – II. Lajos magyar király (1506–1526) az utolsó középkori király, a tragikus kimenetelű mohácsi csatában vesztette életét.

Lehel – A k alandozó magyarok vezére, akit a sz erencsétlen kimenetelű augsburgi csata után kivégeztek. A kivégzést a magyar mondavilág külön történetben örököltette meg.

Lember g – L viv u krán vá ros, melyet Danilo, Halics fejedelme alapított a 13. században. Haliccsal együtt Lengyelországhoz kapcsolják (pl. *Lwow*)

Lemhén y – Háromszéki település (ro. *Lemnia*) Bereck irányában.

Lenczovicz A ndr ás – J ezsuita szerzetes, a sz atmári székház előjárója, székelyudvarhelyi plébános és egyben a helyi katolikus iskola igazgatója is 1711-ig.

Lipót – I. Lipót magyar király (1657–1705) továbbá német-római császár, német és cseh király. A Habsburg uralkodó nevéhez

fűződik a karlócai béke, a *Diploma Leopoldinum* (1690), és az ő ideje alatt tagozódott be Erdély a Habsburg birodalomba.

Lófőszékely – A székelyek középkori társadalmi rétegződésben közvetlenül a főszékelyek után következő rang. A cím kialakulásában Mátyás királynak volt fontos szerepe, a ki kérte, hogy a székelyek lajstromába külön vezessék be azokat, akik lóval harcolnak, és ne vezessék őket lófőnek. Ezek a harci eszközök előállításának nagyobb költségével arányosan többet kaptak a hadizsákmányból is.

Luther – Luther Márton ágoston-rendi szerzetes, reformátor, a wittenbergi egyetem tanára. A középkori egyházi tévedések megszüntetésével igazából magát a katolikus egyházat szeretne volna belülről megreformálni, azonban értő fülek hiányában ez nem sikerült neki. Albert mainzi érsek kétes gazdasági manővere, a búcsúcédulák árusítása az utolsó csepp volt Luther számára és 1517. október 31-én levelet írt az érseknek cáfolva búcsúcédulák erejét, levele később a 95 pont, vagy tétel néven vált ismertté.

Lutheranizmus – A lutheri reformkövetkeztében kialakult keresztény protestáns vallás. Erdélyben elsősorban a szászok körében volt népszerű a reform, akik már egész korán csatlakoztak az új tanításhoz.

Madaras – Csíkmadaras, székely település (ro. *Mădăraș*) a Hargita-hegység lábánál. Lakói bányászattal foglalkoztak egészen a 18. századig, majd fazekasságukról voltak híresek.

Major György – A wittenbergi egyetem tudós professzora, lutheránus teológus, Luther és Melancthon tanítványa volt (1502–1574). 1569-ben levélben cáfolta Dávid Ferenc tanítását.

macedónok – Szlávok és törökök, illírek, görögök ötvözeteként létrejött déli szláv nép, a tatárjárás után a kunok is beolvadtak a macedón nemzetbe.

Makfalva – Kis-Küküllő menti Maros megyei település (rom. *Ghindari*), annak ellenére, hogy a 14. században tűz pusztította el, már 17. században a jelentős székely települések között tartották számon.

Mármaros megye – Máramaros vármegye a Magyar Királyság északkeleti közigazgatási egysége. Ma két országhoz, Romániához és Ukrajnához tartozik az egykori vármegye területe.

Maros – A Gyergyói havasokból eredő erdélyi folyó a Kárpát-medence déli részét végigszelve Szegednél ömlik a Tiszába.

Marosköz – Az erdélyi medence északkeleti részén fekvő történelmi székely köz.

Marosvásárhely – A város már 12. század elején említik oklevelek, mint *Novum Forum Siculorum*, Székelyvásárhely. Domonkos, majd ferences szerzetesek létesítettek kolostort a városban. Tomori Pál seregeit a város mellett verték meg a felkelt székelyek, Basta seregei a gyarányúpusztítást végezték a városban. Itt választották fejedelemmé I. Apafi Mihályt. II. Rákóczi Ferencet is itt emelték a fejedelmi székbe (1707). Lásd még *Agropolis*.

Martinuzzi György – Martinuzzi Fráter György (1482–1551) pálos szerzetes, várkapitány, esztergomi érsek és bíboros, erdélyi politikai és helytartó. A z Erdélyi Fejedelemség létrejötténél bábáskodó legfontosabb államférfiként, realpolitikát folytatva a Habsburg udvar és a török porta között la vírova próbálta Erdély függetlenségét megtartani,

majd pedig a magyar királyság kebelébe visszavezetni a fejedelemséget. I. Ferdinánd politikai lépéseit nem volt képes megérteni, ezért a tőrökkel való összecsapás gyanúja miatt meggyilkoltatta Martinuzzit (1551).

Masszagéták – Az ókorban az Amu-darja és a Szir-darja között élő dahák neve volt. Római történetírók szerint az alánok az ők utódai. A középkori krónikákban a masszagéta névvel a kaukázusi hunokat illetik.

Mátyás király – I. Mátyás (ur. 1458–1490) Hunyadi János kormányzó fia, humanista magyar király. Kolozsváron született, majd a Nándorfehérvár utáni bonyodalmakból szerencsésen megmenekülve 1458. január 24-én királlyá választották. Aktív kül- és gazdasági politikájának köszönhetően virágzó királyságot hozott létre. Mátyás és udvara művészetpártolóként is jeleskedett. Több európai hírnévű művész, irodalmár, történész fordult meg udvarában (Galeotto Marzio, Janus Pannonius, Petrus Ransanus, Antonio Bonfini). Világírú könyvtárát hozott létre, a *Bibliotheca Corvinianát*.

Médek – A Kaszpi-tengertől dél-nyugatra fekvő hegyekben élő ókori indoiráni nép. Birodalmuk határa kiterjed egészen a Fekete-tenger délkeleti partjáiig.

Medgyes – A z Erdélyi szász városok egyike (ro. *Medias*; de. *Mediasch*), itt mondták ki a szászok 1545-ben a lutheri prtestantizmusához való tartozásukat.

Melanchthon Fülöp – Philipp Melanchthon (1497–1560) német teológus, reformátor. Wittenbergi tanársága idején is merkedett meg Lutherrel és csatlakozott hozzá. Luther lobbanékony természetének az ellenpontja volt. Nagy tudását a reformáció szolgálatába állította, Luther gondolataihoz, tanaihoz a lehető

legjobb megszövegezést nyújtva. Megfontoltsága és kompromisszum-készsége – amint ez lenni szokott – gyanússá és ellenszenvenessé tette mind a katolikus, mind pedig a lutheránus oldalon. Mindezek ellenére korának egyik legnépszerűbb tanára volt, Európa minden tájáról jöttek hozzá a tanulni vágyó ifjak.

Mendeg úz – Lásd *Bendegúz*.

Menyhért András – Jezsuita szerzetes Udvarhelyen, majd a komáromi bencés gimnáziumban halt meg 1710-ben.

Meotis – Lásd *Azovi-tenger*.

Mikháza – Felső-nyárádmenti falu (ro. *Călugăreni*), feltehetően a római limes részeként, katonai csaptok állomásoztak itt *Dacia Provincia* idejében. A falu első ferences kolostorát Boszniából érkező szerzetesek építették. Miután ezeket elűzték, Kájoni János építtetett új kolostort. Mai templomát 1692-ben építették.

Miklósvár – Erdővidék déli részén, az Olt jobb partján található falu (ro. *Micloșoara*). A reformáció idején a falu is áttért a protestáns hitre, azonban a Kálnoky urak, nevezetesen Kálnoky Ádám 1717-ben újból katolikus hitre térítette a falu népét.

Miklósvárszék – Erdővidéki székely fiúszék, nevét székhelyéről, Miklósvárról kapta.

Millei István – Millei István (1610-1677) Kolozsváron tevékenkedő művelt, szelíd elkűzjeszuita a tya. Reformátusból lett katolikus felnőtt korában, majd 22 évesen belépett a jezsuita rendbe. Miután távoznia kellett Erdélyből (1653), Sárospatakon a *Missio Rakociana* oszlopos tagjaként, valamint Bátho-

ry Zsófia és I. Rákóczi Ferenc lelki vezetőjeként tevékenykedett haláláig.

Minas – Minas Zilifdarean T'oxat'ec'i (1610?–1686) örmény püspök, aki híveivel 1668-ban a sorozatos pogromok elől Moldvából Erdélybe menekült.

Mit ács – A Déli–Hargita vulkáni hegyvonulatának egyik hegye Hargita és Kovászna megye határán.

Moldva – A romániai történelmi tartományok egyike (ro. *Moldova*), Erdély keleti szomszédja.

Mór é Fülöp – Humanista körökben kedvelt (*Philippus Cyranus* néven ismerték humanista körökben) Pécsi püspök és velencei követ. A mohácsi csatában esett el.

Mortus – A humanista történetírásban is szereplő Szvatopluk atyja, Maróth (lat. *Marothus*), Lakatosnál romlott formában található.

Morvaország – Csehország keleti részén található történelmi régió (sorra lakták kelták, germánok, szlávok)

Nagyfalu – Szilágynagyfalu (ro. *Nușfalău*), Árpád-kori település a Szilágyságban. 1413-ban a pálosok kolostort alapítottak a településen.

Nagy-Küküllő – Lásd *Küküllő*.

Nagy-völgy – Székelyudvarhely mellett húzódó kis völgy.

Naskalat – A Csíki-havasok legmagasabb hegyvonulata (1153 m) a Gyimesvölgyének nyugati részén.

Nemer e – A Keleti-Kárpátok hegyvonulata a Tatros és az Ojtoz völgye között.

Novaja Zemlja – A Jeges-tengerben található két fő szigetből (Északi, Déli) álló szigetcsoport, amely a Kara-tengert elválasztja Barents-tengertől.

Novaji Szentpáliaiak – A Pusztakamarás mellett fekvő Novaj vagy Novolyból származó család.

Nyárád – A Görgényi-havasokból eredő Erdélyi folyó, amely Nyárádtő közelében a Marosba ömlik.

Nyitrai püspökség – Feltehetően a magyar királyság legrégbbi püspöksége (9. század). Ma Szlovákiához tartozik (sk. *Nitrianska diecéza*). A mohácsi vész idejében Podmaniczky István (1480?–1530) volt a püspöke, aki azonban Lakatos állításával ellentétben nem veszett oda a csatában.

Ob – Oroszország leghosszabb folyója. Az Altaj-hegységből ered, majd északon a Kara-tengerbe ömlik.

Óbrassó – Ma Bertaalan n egyedként ismert brassói városrész. Már az Árpád-korban a Bertaalan-templom körül létrejöttek kisebb településmagokat nevezték így gyűjtőnéven.

Obszerváns – A ferences rend egyik ága. Lásd *ferencesek*.

Ochinus Bernát – Siénában született ferences majd kapucinus szerzetes reformátor (1487–1564). *Dialógusában* megfogalmazott tanításai miatt az inkvizíció látókörébe került, ezért jobbnak látták, hogy elmeneküljön. Genfben Calvin t árságában tartózkodott, majd több országba megfordulva végül Lengyelországban halt meg.

Ojtoz – A Kéleleti-Kárpátokban Erdélyt Moldovával összekötő Ojtozi-szoros völgyében lezaladó patak.

Oláhfalva – Székelyudvarhely és Csíkszereda közötti két falu, Kápolnásfalva és Szentegyházasfalva által korábban alkotott község (1876-ig). Az erdélyi fejedelmek közül többen is kiváltságokban részesítették (a Báthoriak, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György)

oláhok – A középkori latin szövegekben általában a románok megnevezésére használt kifejezés, a *valachus* magyar megfelelője. Az utóbbi évtizedek kutatásai azonban rámutattak arra, hogy nemcsak a románokat, hanem minden nemzeti életmódot folytató pásztort is ezzel a névvel illették nemzeti-ségtől függetlenül.

Olta – A Nagyhagymásból Balánbánya fölött eredő folyó. Miután végigfolyik Székelyföldön (Csík és Háromszék) és Szászföldön, a Kárpátokon áttöri magát és Havasalföld érintésével a Dunába ömlik.

Orbaiszék – A történelmi székelyföldi székek egyike volt, amely később (1876) egyesült Kézdiszékkel és Sepsiszékkel Háromszék néven. Nevét a Dél-Erdélyi Szászorból betelepített székelyek hozták magukkal.

Örmények – A Káukázus és Kelet-Anatólia legrégebbi keresztény nemzete. Az Erdélyi Fejedelemség területére a gyobb számban I. Apafi Mihály fejedelem idején telepedtek be a főként kereskedelemmel foglalkozó örmények.

Örményország – Ázsiai ország, melynek régiségét jelzi az azsidó-keresztény hagyomány is, hogy az országban található Ararat-hegyen kötött ki Noé bárkája az özönvizet követő-

en. Kr. e. 6 században megalakult Örmény királyság egészen 428-ig fennállt. Ezután hol független volt, hol pedig különböző birodalmak fennhatósága alá tartozott (asszírok, görögök, rómaiak, bizánciak, arabok, mongolok, perzsák, törökök, oroszok), 1920-ban függetlenedett újra rövidre, majd a Szovjetunió bukása után újból szabad állam lett.

Örs – A honfoglaló magyarok hét vezérének egyike, akit a Sajó körül telepedett le. Nevét Kézai Simon krónikájában találjuk

Ozsdola – Kézdivásárhely közelében fekvő Háromszéki falu (rozsdula).

Osztrigóta – A gótok keleti ága, akik a Kárpát-Medencében laktak. A hun birodalom alattvalói voltak, majd Theodorik (455–526) uralkodása idején Itáliára kitelepítendő nagy birodalmat hoztak létre, ez azonban Theodorik halálát követően hanyatlásnak indult.

Ovidius – Publius Ovidius Naso (Kr.e. 43–17) Augustus-kori római költő. A római elegiák költészetének képviselője, a kinek első sorban szerelmi költészete ismertebb szélesebb körben. Éppen szerelmi tárgyú költészete következtében kényszerült száműzetésbe vonulni a Fekete-tenger partján fekvő Tomisba. A Fekete-tenger partján született költeményeiben megemlékezik a dákokról és a gétákról is.

Pálfalva (a) János – Csíksíkfalvi születésű (1605–1663) erdélyi és váradi püspök.

Palina György – Boszniai püspök (1525–1526), aki folyamatosan harcolt a török ellen, elvesztette püspökségét, és végül a mohácsi csatában maga is elesett.

Pallavicini – Pietro Sforza Pallavicino (1607–1667) nagy tekintélyű itáliai bíboros. Ő írta meg a tridenti zsinat történetét.

Pálosok – Magyar alapítású férfi szerzetesrend. Alapítójuk, Boldog Özséb kanonok 1250-ben egyesítette a pilisi és Patacs-hegyi remetéket, megvetve az alapjait az új rendnek. Fehér barátokként is ismertek voltak a székelyek körében.

Pannonia – A római birodalom egyik keleti provinciája volt a Duna vonala és Noricum tartomány között. A honfoglaló magyarok ezt a részt itáliai hadjáratuk (899) során foglalták el.

Pápóc – Pápólc Kovászna megyei falu (ro. *Păpăuți*), ma Zágón községhez tartozik.

Páraid – Sóbányájáról híres Székelyföldi település (ro. *Prajd*). 1562-ig a székelyek szabadon rendelkeztek az itt kitermelt sóval, azután állami monopóliummá tette János Zsigmond.

Patak – Sárospatak észak-magyarországi város. Református kollégiuma a legrégebbi nagyhirű protestáns oktatási intézmény (1531). Várát többen birtokolták, köztük a Rákóczi család is.

Perényi Ferenc – Perényi Ferenc (1500–1526) fiatal humanista erdélyi, majd váradi püspök, aki seregei élén esett el Mohácsnál.

Petele – Maros megyei település (ro. *Petelea*). Szász jobbágyok laktak itt, majd örmények telepedtek be. A második világháború után teljesen megváltozott a falu lakosságának összetétele.

Petrovics Péter – Az első kálvinista főúr (1485–1557), Szapolyai János rokona, János Zsigmond egyik gyámja volt. Az er-

déli és magyarországi protesztantizmus vezéregyéniségeként és törökpártiként is nagy ellenfele volt a katolikus Martinuzzi György bíborosnak.

Podóli a – Ma Ukrajnában (ua. *Поділля*) található történelmi tájegység.

Pókafalva – Széchenyi megyei település (ro. *Păuca*), pálos szerzetesek telepedtek meg a faluban és építettek templomot (1416), a pálosok után ferencesek laktak rövid ideig a kolostorban.

Polyán – Ma Kézdiszentkeresztként (ro. *Poian*) ismert Kovászna megyei falu a Nemere lábánál.

Pontus – Pontus Euxinus a Fekete-tenger görög *Pontos Euxeionos* romanizált megnevezése.

Poroszló – Heves megye legkeletibb csücskében lévő Tisza-tó melléki falu. Már a 13. században volt bencés kolostora. A 16. században a Báthory család birtoka volt. Már Pázmány Péter is tévesen helyezi Máramarosba.

Poroszoszág – Németország északkeleti részén található egykori állam (1525–1934). Kezdetben a Brandenburgi Hercegség és a Német Lovagrend területein lévő Poroszhercegség uniója jelentette az államot, a 19. századra azonban jóval nagyobb területtel rendelkezett.

Prímipilatusz – A rómaiaknál a triariusok első manipulusa egy legióban, vagy élelmezési főhivatalnok. Jelen esetben lófőszékelység latin megnevezése.

Pusztaszent – Székelyudvarhely határában található dűlő neve.

Rákóczi György – I. Rákóczi György (1593–1648) Erdély fejedelme. Uralkodása alatt a fejedelemség szépen virágzott mind gazdasági, mind szellemi szempontból. Feleségével, Lórántffy Zsuzsannával mint hithű reformátusok támogatták a kálvinista egyházat és oktatást.

Rákóczi Zsigmond – Erdélyi fejedelem (1607–1608), a Rákóczi család hatalmának és vagyonának a megalapozója. Bocskai oldalán harcolt, a hol hamar kitűnt vezetői képessége, ezért a fejedelem erdélyi kormányzóvá nevezte ki őt. Bocskai halála után a végrendeletben szereplő örökös, Homonnai Drugeth Bálint helyett a rendek őt választották fejedelemmé. A hajdúk felkelése következtében képtelen volt lemondani hatalmáról.

Remete – Gyergyóremete (ro. *Remetea*) a Gyergyói-medence egyik legnagyobb székely községe. A község közvetlen szomszédságában lévő Ditró telepesei hozták létre a 16. században. Lakatos szerint az 1670-es örmény betelepülés a falut is érintette.

Riphaei-hegyek – Homérosz görög költő által Európa és Ázsia északi határában fekvő hegyek megnevezésére használt gyűjtőnév. Legvalószínűbb a zonosítás szerint a Zulu-hegység nyugati oldala.

Roxolánia – A szarmata törzsszövetséghez tartozó roxlánok Don menti állásterületeiket elhagyva a Fekete-tenger mellett telepedtek le, innen egészen a Dunáig nyomultak előre a Római Birodalmat fenyegetve. Augustus és Nero császár idejében a rómaiak legyőzik, majd a hunok teljesen leigázzák őket.

Sajókeresztúr – Miskolctól északra található Sajó-menti település.

Szendrő – A Mórva folyó bal oldalán található város (srb. *Smederevo*), Szendrő latin neve Samandria. Várát a nevezetes despota B Rankovics György építtette, a melyben Hunyadi is fogva tartotta egy ideig. Több erdélyi püspök is viselte a város püspöki címét.

Sámbár Mátyás – Lakatos Mihálynak nevezte, de valószínűleg Sámbár Mátyás (1617–1685) jezsuita szerzetes, katolikus hittérítő és névesszótár-író. Kézismonostoron és Székelyudvarhelyen tanárként tevékenykedett, majd missziós tevékenységet folytatott Moldvában és Havasalföldön.

Sarajevó – India északi részén elterülő vidék.

Scythulus (Scythul, Siculus) – A székelyek latin nyelvű megnevezései.

Segesvár – Mátyás király korában lakott település (*Stenarum*), ahová II. Géza magyar király szászokat telepített. Az erdélyi szász városok egyike (ro. *Sighisoara*, de. *Schässburg*), több erdélyi fejedelmet is itt választottak meg.

Sepsiszek – A II. András kiváltságlevele után (1224) a Háromszéki-medencébe költözött székelyek által alapított székely székelyek egyike. Később, az újkorban a sepsi és az orbai székkel együtt alkották Háromszéket, a történelmi Székelyföld egyik közigazgatási egységét.

Sepsiszentgyörgy – Ma Kovászna megye székhelye (ro. *Sfântu Gheorghe*), az egykori Sepsi- majd Háromszék közigazgatási központja. Már a kőkorban lakott települést Zsigmond király emelte városi rangra 1417-ben.

Sick el y – Valószínűleg az Ural hegység neve.

S(z)og dia – Az iráni eredetű szogdok hazája volt a mai Üzbegisztán területén az Amu-darja felső folyása mentén. Központjuk Szamarkand városa volt.

Sóvár a d – Már a római korban ismert sóvidéki falu Maros megyében (ro. *Sărățeni*).

St a n c a r u s F e r e n c – O l a s z p r o t e s t á n s t e o l ó g u s (1 5 0 1 – 1 5 7 4), egyetemi tanár, oktatásszervező hitvitázó. Kemény vitastílus, valamint az unitárius valláshoz közel álló teológiai tanítása következtében több alkalommal több helyről is el kellett menekülnie. Erdélybe Petrovics Péter orvosaként érkezett, itt több városban is megfordult (Kolozsváron, Szebenben, Marosvásárhelyen).

S u r d a s t e r J á n o s – S u r d a s t e r J á n o s (? – 1 5 2 4 u t á n) s z e r z e t e s , Honterus mellett a z e r d é l y i s z á s z o k e l s ő r e f o r m á t o r a i k ö z é tartozott.

S v a t o p l u k – I. Szvatopluk (830–894) morva fejedelem, a magyar Fehér ló mondájának egyik főszereplője (igaz bizonyos események anakronisztikusak a történetben).

S z a b o l c s – A h o n f o g l a l ó h é t v e z é r e g y i k e . F e l t e h e t ő e n E l ő d n e k v a g y Á l m o s n a k v o l t a f i a é s ő k ö v e t t e Á r p á d o t a n a g y f e j e d e l m i t i z s t s é g b e n .

S z a k r a m e n t á r i u s – L u t h e r á l t a l h a s z n á l t k i f e j e z é s a z o k m e g n e v e z é s é r e , a k i k t a g a d t á k K r i s z t u s v a l ó s á g o s j e l e n l é t é t a z e u k a r i s z t i á b a n .

S z a l k a i L á s z l ó – E g r i p ü s p ö k (1 5 2 2 – 1 5 2 4), m a j d e s z t e r g o m i é r s e k (1 5 2 4 – 1 5 2 6), a k i t v a l ó j á b a n c s a k é r s e k k é v a l ó k i n e v e z é s e

után szenteltek pappá, majd püspökké. A Szalkai-kódex megőrizte iskolás jegyzeteit. Inkább érdekelte a világi hatalom, mint az egyház érdeke. Ez utóbbit csak jövedelemforrásnak tekintette. Közvetve ő is felelős volt a mohácsi kudarcért, ahol életét is vesztette.

Szántó – Szántó (Arator) István (1541–1612) misszionárius jezsuita szerzetes. Báthory István hívására Erdélybe jött. Kolozsmonostoron, Nagyváradon, majd rövid ideig Gyulafehérváron tartózkodott, ahonnan végül száműzték. Kolozsmonostori tanítványai között volt Pázmány Péter.

Szapolyai István – Szapolyai János, vagy másként János Zsigmond (1540–1571), választott magyar király (valójában sosem gyakorolhatta királyi hatalmát, kezdetben Ferdinánd miatt, majd a törökök miatt), az első erdélyi fejedelem. Halálán apja megeskette Fráter Györgyöt, hogy nem tartja be a Váradi békét, és fiát fogja trónra juttatni. Fiatalkorán kezdetben Fráter György, majd annak meggyilkolása után anyja, Izabella kormányozta a fejedelemséget. Fejedelemsége idejére tehető az erdélyi reformáció kezdete. Ő maga is kipróbálva az erdélyi vallások mindenikét, unitáriusként szenderült az Úrhoz.

Szapolyai János – I. János magyar király (1526–1540). A mohácsi csatát a király ellentmondásos parancsainak következtében Szegednél vesztelve lekéste. Ugyanabban az évben a Székesfehérvári országgyűlés királlyá választotta. Ferdinánddal meg kellett küzdenie a hatalom megtartásáért. Halálakor egyetlen fia, János Zsigmond alig két éves volt.

Szárhegy – Gyergyószentmiklós szomszédságában található Hargita megyei település (ro. *Lăzarea*). A falu története szorosan egybekapcsolódik a nemes Lázár család történetével, akik

birtokában is volt hosszú ideig a település. A Lázár családból származott Druzsina, Bethlen Gábor fejedelem anyja.

Szárkaskő – Székelyudvarhely közvetlen szomszédságában található vulkanikus eredetű tufa sziklafal.

Szászok – A Rajna és a Mosel vidékéről származó szászok első telepesei 11. században érkeztek Erdélybe. Az Anjou korban az általuk lakott Szászföld rohamos fejlődésen ment keresztül, különösen a kereskedelmi környezet számára előnyös változásainak következtében. Városiasodása oly hangsúlyos volt, hogy Erdély német nevét a hét legnagyobb szász városról kapta (*Siebenbürgen*). Az erdélyi és magyarországi reformáció történetében kulcsfontosságú szerepet játszott a szász közösség, ahol legkorábban vet gyökeret a lutheri tanítás.

Szászváros – A Maros folyó közelében található, korábban a szászok által lakott, dél-erdélyi város (ro. *Orăștie*).

Szebelédi Bertalan – Ferences szerzetes, kézdiszentléleki plébános (1631–1707), akit I. Apafi Mihály ideje alatt választottak erdélyi vikáriusnak, és a később kinevezett püspökök is megtartották őt hivatalában. Lakatossal rendkívül jó viszonyt ápolt, amint annak adománylevele is tanúskodik erről.

Szeben – Nagyszeben (ro. *Sibiu*, de. *Hermannstadt*), ma Szeben megye székhelye. Egykoron az erdélyi szászok kereskedelmi és szellemi központja.

Szeged – A római korban *Patriscum* néven ismert település, Nagy Lajos idején jelentős fejlődésen ment keresztül, majd a török hódoltság idején megtorpant fejlődése, de később ez

kiheverve a régió legfontosabb városa maradt, a 48-as forradalom utolsó bástyája is volt.

Szegényszereda – Nyárádszereda (ro. *Miercurea Nirajului*) Maros megyei város, Nyárádmente központja. Itt választották fejedelemmé Bocskai Istvánt (1605), továbbá itt tartották 1745-ig Marosszék közgyűléseit.

Székel y Mózes – Székelyudvarhelyi születésű erdélyi fejedelem (1603. április 15. – 1603. július 17.)

Székel yháza – Marosszentkirály (ro. *Sâncraiu de Mureș*) Marosvásárhely közvetlen közelében található község.

Székel ykeresztúr – Hargita megye egyik városa (ro. *Cristuru Secuiesc*). Mezővárosi ranggal már 1427-től rendelkezett. Itt választották Bocskai Istvánt székely ispánná (1605).

Szellő – Csíki-havasok egyik hegye a Tatros forrása fölött, legmagasabb pontja Szellő-tető (1493 m).

Szent Anna-tó – Tusnádfürdő közelében található Csomád-hegységben található krátertó

Szent István – Az első magyar király, az Árpád-ház dinasztia alapítója, a magyar nép nyugati kereszténység felvételének híve és szorgalmazója, a keresztény magyar állam megalapítója; ugyanakkor az egyik első magyar szent is.

Szentgyörgyi Ferenc – Csíkszentgyörgyi születésű, a magyar király által kinevezett erdélyi püspök (1656–1660).

Szentimre – Csíkszentimre (ro. *Sântimbru*), alcsíki székely falu az Olt mellett.

Szentkirály – Csíkszentkirály (ro. *Sâncrăieni*), a z Alcsíki-medence egyik legrégebbi települése. Szentkirály és Szentimrefalvakat 1569-ben János Zsigmond fejedelem Andrássy Mártonnak és fiának adományozta.

Szentmárton – Csíkszenmtárton (ro. *Sânmartin*) szitén a z Alcsíki-medence egyik székhelye. Fontos szellemi központja volt a vidéknek az 1618 körül alapított iskolája.

Szentmihályköve – A z Ompoly jobb partján található Tótfalud (ro. *Tăuți*) határában található csúcson található vár neve. Itt Goblinus erdélyi püspök pálos kolostort alapított (1384) a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére.

Szenttamási Gerely – Nem más, mint a csíkszenttamási születésű Szenttamási Mátyás sornai püspök, Erdélyi lasztott püspöke (1667–1676).

Szép-havas – A Csíki-havasok egyik magas hegye, Csík és Gyimes határán. Itt vezetett át az út, amely összekötötte Moldvát Székelyfölddel.

Széplak – Abaszéplak (sk. *Krásna*) Kassától pár kilométerre található felvidéki település, ahol 1143-ban bencés kolostort alapítottak.

Szerbek – A Balkán-félsziget középső részén élő déslátnép. Szerbián kívül más környező államokban is jelentős szerb közösség található.

Szeret – Ukrajnában, Észak-Bukovina térségében eredő folyó (ro. *Siret*), amely a Dunába ömlik.

Szil ágy – Lakatos félreértésén alapul azon állítása, hogy Szilágy (?) nevű település külön pálos kolostorral rendelkezett volna. Ez igazából nem más mint *Nagyfalu*.

Szkíti a – A sz kíták la kóhelye. K ét r észre, eu rópai é s á zsiái
Szkítiára oszthatjuk, attól függően, hogy a Don melyik oldalán is fekszik.

Szombatoso k – K eresztény felekezet, a mely ig yekezett a zokat a zsidó vallási törvényeket visszaállítani, amelyeket a kereszténység már az ókeresztény korban eltörölt. Nevét a szombat megtartásáról kapta. A vallás hívei elsősorban Erdélyben voltak nagyobb számban. 1638-tól kezdődően üldözték a szombatosokat Erdélyben is. A ma már kihalt vallási közösség leghosszabb ideig Bözödújfaluban maradt fenn az 1800-as évekig.

Ta na isz f ol yó – A Don folyó ógörög neve.

Ta pl oc za – C síktaploca ma C síkszeredával össz enőtt eg ykori csíki székely falu.

Ta r kő – A K eleti-Kárpátokban található hegység (Neamț, Bákó és Hargita megyében).

Ta tr os – A C síki-hegységből eredő folyó, amely a Szeretbe ömlik. Gyimesvölgye legnagyobb folyója.

Taur osscy t ha s – A T aurosz-hegység T örökország F öldközi-tengeri illetve Délkelet-Anatóliai régiójának térségében található. Sztrabón ókori történetíró szerint a szkíták lakhelye ide is kiterjedt. A név valószínűleg az itt lakó szkítákat jelöli.

Tau – A görög ábécé egyik betűje, de ugyanakkor Antalkeresztként is ismert T alakú háromágú kereszt.

Ta z l ó – A Tartos egyik moldvai mellék folyója (ro. *Tazlău*).

Tici nia – A T icino folyóról elnevezett svájci kanton (korábban köztársaság), az Olasz határon.

Tisza – A Du na leghosszabb mellékfolyója, a mely négy ország területét öntözi (Ukrajna, Románia, Magyarország, Szerbia).

Tomor i Pál – H advezér, kalocsai érsek (1523–1526), a m ohácsi csatában ő volt a magyar seregek fővezére.

Tor da – Ma Kolozs megye egyik városa, a korábbi Torda várme-gye székhelye. Fontos település volt már a római korban (lat. *Potaissa*), majd az Erdélyi Fejedelemség idején több fontos or-szággyűlést is itt tartottak (1505, 1542, 1557, 1568 stb.).

Tor ock ó – A sz ékelyek eg yik l egy nyugatibb tel epülése (ro. *Rimetea*) Fehér megyében a Székelykő lábánál.

Tor ocz kai Máté – U nitárius püspök (1601–1616), akinek ideje alatt kiűzték jezsuitákat Kolozsvárról, később ő is el kel lett menekülni a városból Basta hadainak pusztítása elől.

Tótf al ud – Lásd *Szentmihályköve*.

Tövis – Gyulafehérvár közelében található erdélyi település (ro. *Teiuș*), ahol Hunyadi János a marosszentimrei csata emlékére kolostort és templomot építtetett a ferencesek részére.

Tusná d – T usnádfalu á sványvizeiről híres c síki tel epülés (ro. *Tușnad Sat*).

Udva r hel y – S zékelyudvarhely, H argita m egyei vá ros (ro. *Odorheiu Secu iesc*) a z eg ykori U dvarhelyszék közigazgatá-

si központja volt. Székelyföld ha gyománys központjaként anyavárosként is emlegetik.

Udvarhelyszék – A történelmi székely székek egyike, amelyet a 12. században Biharból idetelepülő székelyek alapították.

Újhelyi Ádám – Jezsuita tanár, hitszónok. Megfordult Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen. 1717 és 1719 között (ez utóbbi évben elhalálozott) Székelyudvarhelyen ő látta el a házfőnöki hivatalt.

Újrakeresztelkedők – Lásd *anabaptisták*.

Úz – A Csíki havasokban eredő folyó, amely Bákó megyében ömlik a Tartosba.

Váci egyházmegye – A Szent István király által alapított egyházmegyék egyike, amely Magyarországon. Székhelye Vác városában van.

Vajdahunyad – Hunyad megyében található dél-erdélyi város (ro. *Hunedoara*). Itt volt a Hunyadi család birtoka és székhelye. Családi várukat Hunyadi János bővítette ki impozáns lovagvárrá.

Valens – Pannoniában született római császár (364–378). Uralkodása idején megosztotta a hatalmat tevékenységével Valentinianusszal. Valens a keleti részeket, míg tevékeny a nyugatiakat kapta meg. 369-ben komoly vereséget mért a birodalmat veszélyeztető gótokra.

Valentinianus – Római császár (364–375), a pannoniai határvonal (*limes*) megerősítése az ő nevéhez köthető. Lásd *Valens*.

váradi egyházmegye – Szent István által Bihari néven alapított katolikus egyházmegye (1020). Szent László helyezte át székhelyét Nagyváradra (1077).

Vargyas – Erdővidéki település Kovászna megyében, nevét a településen átfolyó Vargyas patakról kapta.

Vegamánuel – Jezsuita szerzetes, hitvitázó. Pontos adatink nincsenek vele kapcsolatban. Tudjuk, hogy az 1588-as Enyedi országgyűlésen ő is tagja volt a hitvitázó küldöttségnek.

Vérbúcsú – Bulcsúnak (?–995) a magyar krónikákban található megnevezése. Őharka – a magyar törzsszövetség fontos vezetője – volt, a vesztes Lech-mezei csata után Lehellel együtt kivégezték.

Verebes – Csíkverebes (ro. *Vrabia*) az alcsíki medencében található székely falu.

Veresmart – Pálosvörösmart, a Mátra lábánál fekvő település. Az 1300-as években a pálosok kolostort létesítettek itt. Lásd *Csobánka*.

Vereștorony – Szebentől délre, a hasonló nevű szoros közelében fekvő település (ro. *Turnu Roșu*).

Viriziraski Oxendius – Verzár Oxendius, Verzerescul (1655–1715) örmény katolikus püspök. Az erdélyi örmények hittérítője, Szamosújvár alapítója.

Vörösoroszország – Az első világháború végéig fennálló állam, Vörösruténia Kelet-Galíciában, található. Ma Ukrajnához tartozik (ua. *Червона Русь*).

Uzindur – Attila hun király fiainak egyike.

Wer böc zy – Werbőczy István (1458–1541) Magyarország nádora, kancellár, jogtudós. Ő állította össze a *Tripartitum* néven ismert magyar szokásjogi gyűjteményt (1514).

Wit t enberg – L utherstadt W ittenberg n émetországi S zász-Anhalt tartományban található város. Luther itt élt és tevékenykedett, innen van a város nevének előtagja, a reformáció bölcsője is egyben.

Za bol a – A Zabola-patak hordalékkúpján fekvő Kovászna megyei falu (ro. *Zăbala*). A Mikes család birtoka volt.

Zágr á bi eg yhá zme gye – Szent László király által alapított egyházmegye (1093). Ma Horvátországhoz tartozik.

Zetel aka – A Nagy-Küküllő hegyvidéki szakasza mellett fekvő Hargita megyei település Székelyudvarhely közelében. 1622-ben Bet hlen Gábo rtól k apott k iváltságait késő bb t öbbször megerősítették.

Utószó

A mű, a annak ellenére, hogy címében céltkitűzésként Székelyföld leírása szerepel, elsősorban az erdélyi reformáció egyháztörténeti kompendiuma katolikus szemszögből. Mindezek mellett a szerző igyekszik a címhez kötődően Székelyföldről is írni –ezen belül is nagy teret szentelve szülővárosa, Székelyudvarhely bemutatásának, a azonban többször támad az az érzésünk, hogy ez csak másodlagos tárgya az opusnak.

Érthető, hogy a vallás történeti szempontok dominálnak, hiszen igen csak hányatott sorsa volt az erdélyi katolikus egyháznak az erdélyi fejedelemség történetének nagy részében. Az 1526. augusztus 29-én lezajlott mohácsi csata Mohácsi vészként vonult be a magyar történelem gyászos eseményeinek sorába. Az erdélyi vajda, Szapolyai János, nem érkezett időben a harctérre, ez mindenek mellett azal is járt, hogy neki sikerült éltben maradnia. A csatát követő letargikus állapotban Ferdinánd király és Szapolyai János király közötti ellentét tovább fokozta az események tragikusságát. Ilyen előzmények után született meg az önálló Erdélyi Fejedelemség. Az akkori véleménye megoszlik a kérdésben, ugyanis egyesek 1541-et, Budapestet tekintik az fejedelemség megalakulásának időpontjaként, mások 1556-ot, amikor is az erdélyi rendek visszahívják János Zsigmondot, ismét mások szerint Báthory István fejedelemmé választásával (1571) kezdődik az önálló fejedelemség története.

Buda eltele után az erdélyi rendek még csak csecsemőkorú János Zsigmondot teszik meg Erdély fejedelmévé. A kis-korú uralkodó mellett a nyja, Izabella és a pálos szerzetes,

Martinuzzi Fráter György kormányozta a fejedelemséget. Az újonnan alakuló államszervezetet Róma nem nézte jó szemmel, és Zsigmond helyett inkább Ferdinándot favorizálták. Fráter György kormányzóként mindent megtett annak érdekében, hogy ebből a konfliktusos helyzetből Erdély a lehető legjobban jöjjön ki (helyesebben a legkevesebbet veszítse). Statileo erdélyi püspök halála után nem foglalta el a püspöki széket, hanem a püspökség épületeit és uradalmait a születendő Erdélyi Fejedelemség szolgálatába állította. Politikájának egyik fontos célkitűzése volt, hogy egyensúlyt tartson fel a két nagyhatalommal – a török Portával és Habsburg udvarral – való viszonyában. Noha közeledni szeretett volna Ferdinándhoz, végül ennek zsoldosai végeztek vele a lvinci kastélyában 1551. december 16-ról 17-re virradóan.¹ Az időközben elmenekült János Zsigmondot visszahívják a rendek, akik egyre inkább elhidegülnek a római egyháztól, igaz, nem elsősorban vallási meggyőződésük vezetett ide, hanem sokkal inkább a Ferdinándtól való elhidegülés járulékos következménye. Az előállt helyzet pedig megfelelő terepet kínál a reformáció különböző irányzatainak. Róma sem ismerte fel a helyzet súlyosságát, és elfogadva Ferdinánd tiltakozását, végül meg sem hívta az erdélyi fejedelmet a tridenti zsinatra. Ez a meghívás egyet jelentett volna a fejedelemség elismerésével. A török ennél nagyvonalúbb volt a fejedelemséggel, hiszen szövetséglevelet ad az erdélyieknek, aminek értelmében azt választanak fejedelmüknek, akit éppen akarnak, ő nem fog abba beleszólni. János Zsigmond uralma a vallási változások néha káprázatos gyorsasággal történő időszakára. Maga az uralkodó is katolikus, majd lutheránus, ké-

¹ Castaldo vezetése alatt álló sereg egyik tisztje, Sforza Pallavicini vezette a merényletet.

sőbb református, végül pedig az unitárius vallás követője volt.² 1560-ban kiutasítja a katolikus papokat az országból. Politikai, társadalmi, vallási bizonytalanság, fejetlenség vezetett az 1562-es székelylázdához is. János Zsigmond leveri a lázadókat, keményen megtorolja vállalkozásukat jogaik megnyirbálásával, és két várat is épít a hasonló események megelőzésére. A székely főemberek a megtorlás következményeit csökkentendő, a fejedelem kegyei megnyerésének érdekében reformpártiak lettek és őket követte egész háznépük is. (Marton: 1993: 52) János Zsigmond halála után Báthory Istvánt (1571–1586) választották fejedelemmé. Vallási szempontból uralkodása kiegyensúlyozottnak mondható, már Zsigmond uralma alatt is igyekezett a katolikusokkal igazságosan eljárni. Ennek ellenére uralkodása idején jelentős paphiánnyal küzdött az erdélyi katolikus közösség, diszkriminált oktatási intézményrendszerük nem tette lehetővé a hiány pótlását. Egyházzolgálat, kántorokat, harangozókat szenteltek pappá, hogy pótolják a hiányt. Az áldatlan helyzet következményeként rohamosan csökkent a katolikus hívek száma Székelyföldön (különösen Udvarhely és Háromszéken). 1579-ben a fejedelem Lengyelországból hívtat be tíz jezsuitát elsősorban színvonalas oktatási intézmények létesítésére.³ Kolozsváron, Gyulafehérváron telepednek le a szerzetesek és alapítanak iskolát. Áldásos tevékenységüknek két szerencsétlen esemény vet véget, 1586-ban a pestis elviszi a szerzetesek felét, és ugyanebben az évben meghal a fejedelem is. Őt követi a fejedelemségben Báthory Zsigmond, aki kisebb-

² Szellemi mentora, az anyja kezelésére érkezett, olasz orvos, Blandrata György volt.

³ A tordai országgyűlés jóváhagyja, de megtiltja, hogy lelkipásztori munkát végezzenek.

nagyobb intermezzókkal egészen 1602-ig uralkodott. Uralkodása alatt a Magyarországi országgyűlés (1588) kitiltja a jezsuitákat az országból, 1595-ben majd 1606-ban ismét visszatérnek, de helyzetük továbbra is bizonytalannak látszik. Az 1605-ben Erdély és Magyarország fejedelmévé kikiáltott és rövid ideig uralkodó Bocskai István Kolozsmonostorról is kitiltotta a jezsuitákat. Rákóczi Zsigmond, Rudolf, Báthory András és Székely Mózes rövid uralkodása után Báthory Gábor (1608–1610) választották fejedelemmé. Uralkodása alatt rövid ideig katolikus püspök is van Erdélyben Szentandrásy István személyében, akit hamarosan kiűznek a még megmaradt két jezsuitával együtt. A II. Mátyás Habsburg és Báthory Gábor erdélyi fejedelem között 1613-ban tető alá hozott egyezmény következtében javultak a katolikusok vallásgyakorlási körülményei, és a jezsuitákat is visszafogadták Erdélybe. Báthory meggyilkolása után a porta támogatásával Bethlen Gábor (1613–1629) került a fejedelmi székbe. A katolikusokra nehezedő nyomás tovább csökkent, engedélyezte, hogy ahol a katolikusok többségben vannak, ott megkaphassák a templomot és vallásuk gyakorlásához.⁴ Naprágyi Demeter elmenekülése után (1601) nem volt a katolikusoknak Erdélyben püspökük. A fejedelem létrehozta a vikárius intézményt, és a vikáriusoknak megadott minden, a tridenti zsinat által szavatolt jogot, azonban a papképzést nem indíthatták be. Ezzel párhuzamosan választott erdélyi püspökök is voltak Magyarországon, akik a magyar király kegyúri hatalmából kapták címüket. Ezek igyekeztek vagyonukat arra

⁴ Így került a katolikus kézbe többek között a tövisi, a fenesi, a kolozsmonostori templom. A székelyudvarhelyi csak később került a katolikusok birtokába, addig Bethlenfalvára kényszerítelenek járni szentmisére.

felhasználni, hogy papokat képezzenek, aki majd Erdélybe jönnek és itt szolgálnak. A fejedelem halála után felesége, Brandenburgi Katalin utarkodott rövid ideig (1629–1630). A márférje idejében titokban katolizáló fejedelemasszony visszavonja a beszercei rendelkezéseket, meghagyja, hogy a papok szükség esetén bemehessenek oda is, ahol amúgy nincs szabad vallásgyakorlat. A székelyudvarhelyi templom ügyét is népszámlálással döntik el, így a katolikusok megkapják a Szent Miklós templomot, igaz előbb közösen templomot kellett építeniük a reformátusoknak. Őt Bethlen István, majd I. Rákóczi György (1631–1648) követi a trónon. Ez utóbbi nem kedvelte a katolikusokat, nem engedélyezte, hogy a katolikusok csak külföldre menjenek tanulni. A ferencesekkel elnézőbben viseltetett, Szalainai István bosnyák szerzetest tette vikáriusnak, aki a paphiány további enyhítése érdekében megszervezi a licenciátus⁵ intézményét. Sőt a fehéregyházi kolostorban licenciátus képzőt is hozott létre, amit a következő fejedelem, II. Rákóczi György (1648–1660) alatt fel kellett adni. A fejedelem hazardírozó külpolitikája következtében a ország rendkívül meggyengült és egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe került. Katolikus szempontból nagy megkönnyebbülést hozott az 1653-ban megjelent *Approbatae Constitutiones*, amely rendszerezi és egybegyűjti a korábbi országgyűlési törvényeket. Megalakul a katolikus Státus, amelynek a katolikus egyház világi dolgaiban van döntési joga. II. Rákóczi György idejét jellemző polgárháború után I. Apafi Mihály (1661–1690) lett Erdély fejedelme, aki véget vet a belharcnak, és a Habsburg irányultságban látja a fejedelem-ség jövőjét. 1688. május 9-én Caraffa előtt kiadja a n agysze-

⁵ „Gyorstalpalt” világiakat fogtak be egyházi szolgálatra, amit az egyházi törvénykezés megengedett.

beni nyilatkozatot, amelyben nyilvánvalóvá teszi elszakadási szándékát a Portától és a Magyar Korona fennhatóságának az elismerését. Az ő ideje alatt született *Diploma Leopoldinum*⁶ igazából az Erdélyi Fejedelemség betagozódását jelentette a Habsburg birodalomba.

Apafi halála után kiskorú fia helyett Teleki vezetésével egy 12 tagú tanács vezette az országot. A fejedelmi címre azonban más pályázó is volt Thököly Imre személyében, aki 1682-től már Magyarország fejedelme volt. Apafinak nem volt ellensége volt, több alkalommal is bevádolta a Portánál elsősorban annak Habsburg irányultságát ostorozva. Thökölyt Kálnoki Sámuel küldi Erdélyből, ő pedig a szultánnál keres menedéket. Az hamarosan *athnamét* állít ki, melyben megbízza Thökölyt Erdély kormányzásával. Sőt mi több, sereget is rendel mellé, hogy el tudja foglalni a fejedelmi széket. Több mint 20000-re tehető seregével (kuruc, török, tatár, oláh) hamarosan Erdély ellen indul. Jó katonai taktikával sikerül legyőzni az erdélyi seregeket az ernyesti csatában (1690. augusztus 21.). Látván sikereit, a székelyek többsége csakhamar behódolt, kivéve Csík, Gyergyó és Kászon székeket. Itt elsősorban a papok és a ferences barátok erdélyibiztattak az ellenállásra (elsősorban valláspolitikai okokból, de realitás-érzékük is erre sarkalhatta őket). Thököly bosszúból csapatokat szabadít a vidékre, és hamarosan ők is kénytelenek lesznek behódolni (szeptember 2-án) neki. Csíkra különösen rájárt a rúd ebben az időben. Az augusztus 31-i saskajárás pusztításait Thököly megszállása folytatta (a kozmási

⁶ Az 1691. december 4-én kihirdetett *Diploma Leopoldinum* értelmében az Erdélyi Fejedelemség különálló tartományként betagozódott a Habsburg Birodalomba, széleskörű autonómiát és vallási jogokat, valamint kedvező adóterheket kapott.

templomot és parókiát is kifosztják, amelyet tettelesen is támogattak a református háromszéki székely testvérek), és november 3-i labanc betöréssel tetőzött (ezek is feldúlják Lakatos parókiáját, végül a csíkszentsimoniak űzik ki a rabló csapatot a mitácsi csata után). (Szilágyi 1859: 37.) Thököly bukása után az ország fokozatosan Habsburg befolyás alá került. A katolikus vallást az új berendezkedés egyre jobban favorizálta és az elkövetkező korokban szerepcsere következett be: a zűldözöttből üldözött lett.

Lakatos István

A korábban felvázolt erdélyi történelmi helyzet nem sokkal kecsgettette az 17. században Székelyudvarhelyen, katolikus családba született Lakatos Istvánt. Azt, hogy Székelyudvarhelyen született, saját írásából tudjuk. Egyik első életrajzírója, a cirkózmási származású Boga Alajos (1914:6.) szerint a pja Lakatos alias Tsizmadia János udvarhelyi nemes, anyja pedig Basa Zsuzsanna volt. (Batthyaneum 2160 XII/10) Ismert adat az is, hogy Lakatos saját családi örökségével támogatta a székelyudvarhelyi ferences kolostor megalapítását, hiszen az ezt igazoló dokumentum fennmaradt.⁷ A Batthyaneum könyvtár levéltárában található oklevél 1705. október 25. keltezésű, a dokumentum több adatot is tartalmaz Lakatos családjáról. Név szerint megemlíti szüleit, valamint testvérét is. E lemi iskoláit valószínűleg Székelyudvarhelyen végezte. (Hermann 2012: 7) Középiskolai tanulmányairól is elég keveset tud a szakirodalom, azonban érdekes a data bukkanatunk a kolozsmonostori

⁷ Az adománylevelet Szebeléby Bertalan hitelesíti, aki vikáriusként tevékenykedett több erdélyi püspök mellett is.

Sodalitas 1641-től vezetett *Albumában* (GYÉL V.1, 1.). Itt, a 1655-ös évnél, a friss tagok névsorában szerepel egy *Stephanus Lakatos*, aki nek a neve után egy másik kézműjegyzésként írta: *factus est sacerdos*.⁸ (Album GYÉL V.1, 1. 518–519) Ezek a *sodalitasok*, vagy *társaságok* többnyire oktatási (elsősorban jezsuita) intézmények mellett működtek. (Bíró 1931) Céljuk volt a vallási élet elmélyítése a diákság körében, ugyanakkor karitatív tevékenységet is folytattak, és a katonai terjesztése érdekében könyvkiadással és azok terjesztésével is foglalkoztak. (Vaskó 2007) Kolozsmonostoron már 1582-től kezdődően működött – kisebb, nagyobb megszakításokkal – ilyen *sodalitas*. Az előbbiekből következtethető, hogy a kolozsmonostori jezsuita kollégium diákjaként vették be Lakatost is az Angyalok Királynéjáról nevezett *sodalitásba*. A kolozsmonostori kollégium megalapítását a katolikus Báthory István fejedelemnek köszönheti, aki nem csak behozott 12 jezsuita szerzetest Erdélybe (ez korábban a protestáns rendek ellenállásnak köszönhetően elképzelhetetlen lett volna), ha nem 1579-ben a tordai országgyűlésen előfogadtatta a rendekkel a betelepítést. Akadémiát létesített Kolozsváron, ami halála után is még rövid ideig működött (1605-ig), azonban Basta távozása után a jezsuiták már nem tudtak háborítatlanul tevékenykedni, végül a beszercei országgyűlés az utolsó két jezsuitát (Ladó és Forró) is kitiltotta az országból, így az oktatási intézmények is tanár nélkül maradtak. Ezután már csak Bethlen Gábor uralkodása alatt történt változás, hiszen a művelt fejedelem nemcsak a katolikusok helyzetét próbálta meg valamelyest rendezni, hanem

⁸ Hálás köszönet Doina Hendre Biro asszonynak (Batthyaneum könyvtár) és Vass Csongornak (Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár) a kutatás során nyújtott segítségükért.

felismerve a jezsuita oktatás és iskolarendszer hatékonyságát, iskolák alapítását, újraindítását is tervbe vette. Az ő kezdeményezésére jött létre a *Missio Transilvanica*. Magától Pázmánytól kért jezsuita szerzeteseket, és 1618-ban újra megnyitotta kapuját a kolozsmonostori jezsuita iskola. Hatosztályos gimnáziumukban a magasabb szintű intézmény létrehozásának még a látszatát is kevelendő, tiltva volt az akadémiai tárgyak oktatása. A jezsuiták már biztonságos helyzetben voltak, hiszen a fejedelem halála után sem kellett elmenekülniük. Sőt, az 1610-es, a kitiltásukra hozott rendeleteket is érvénytelenítette az 1630-as medgyesi, majd a gyulafehérvári országgyűlés. Az intézmény is tovább működhetett.

Lakatos felsőfokú tanulmányairól források hiányában inkább spekulációra kell hagyatkoznunk. Ha születésének pontos évszámát sikerülne beazonosítani, az esetben segítene a kérdés jobb megismerésében. Boga Alajos korábban idézett könyvében be nyolult, spekulációktól nem mentes okfejtései végeredményeként 1620 és 1625 közé teszi a születési dátumát, ami igaz is lehet, de nem valószínű. Ha arra gondolunk, hogy a *sodalitas* vice-rektori feladatát betöltő Kálnoki Sámuel a bejegyzés időpontjában 15 éves volt, a lajstromban szereplő Lakatos sem lehetett ennél sokkal idősebb. Tehát ezek alapján a születési évet inkább 1635 és 40 közé tehetjük. Ez fogódzópont lehet Lakatos felsőfokú tanulmányai beazonosításához is. Az utóbbi évek kutatásainak eredményeként ismerjük a jelzett időszak európai egyetemeinek a matrikuláit.⁹ Mivel az erdélyi katolikus papképzés helyzete a fejedelemségben megoldatlan kérdés volt ebben az időszakban, ezért teológia tanulmányait

⁹ Szögi László, Varga Júlia és társai alapos munkájának köszönhetően.

nem végezhetette az országban. Műveltsége azon túlmutat, hogy valamilyen, a k orábban már vá zolt szü kséghelyzet következtében szentelték volna pappá. A korabeli viszonyokat és egyetemjárási sz okásokat, lehetőségeket m érlegelve, há rom egyetem jöhet számításba.

XIII. Gergely pápa kifejezetten azzal a céllal hozta létre az olmützi egyetemet, hogy a protestáns országokból érkező fiatalok itt végezhessek el tanulmányaikat. V. Pál pápa pedig külön rendelkezett arról, hogy évente két erdélyi aspiránsnak biztosítsanak továbbtanulási lehetőséget. A bécsi Pazmaneum alapítója szándékának megfelelően külön figyelmet szentelt arra, hogy segítse a z erdélyi fiatalok teológiai tanulmányait. Pázmány Péter a z intézmény alapítólevelében meghagyta, hogy különös figyelmet szenteljen a z Erdélyből és t örök hódoltság alatt lévő területekről érkező jelölteknek. Ezt a feladatát pedig a gyulafehérvári szeminárium megalapításáig (sőt még azután is) kiválóan ellátta. Továbbá a Nagyszombati szeminárium, az Erdélyi Fejedelemség idejében – de nem csak– az erdélyi papság képzésének helyszíne volt. Az itteni matrikula sem tartalmaz Lakatos nevű személynevet, azonban a számunkra érdekes időszakban egy Udvarheli(j) Stephanus neve tűnik fel mint nem jezsuita teológus. (Kádár 2011:79.) 1658 és 1661 között tanult az intézményben. A Pazmaneum növedékeinek lajstromában is szerepel ugyan ez a név igazolva nagyszombati tanulmányait, a mit itt kiegészített további teológiai tanulmányokkal, azt is megjegyzi a lajstrom, hogy 1663 február 2-án felvette az egyházi rendet. (Fazekas 2003: 90) Ezzel a családnévvel a későbbiekben hiába keresünk bárhol papot, mert nem találunk. Kézenfekvőbb azonban azt hinnünk, hogy Lakatos családneve helyett városának neve alapján azonosították az intézményben. Ez a sz okás nem volt idegen az egyetemektől, bőven találunk

rá példát a középkortól kezdődően. Talán nem mellőzendő az a tény sem, hogy az a Lenczovich András SJ, akinek a Siculiát ajánlja, ugyanazon intézmény diákja volt. (Fazekas 2003:116)

Papi pályáját csak csíksomlyói plébánosi tevékenységétől kezdődően is merjük.¹⁰ Általános tevékenységének nagyobb részét a csíkkozmási plébánián fejtette ki. Erről a kozmási Domus Historia lapjain olvashatunk egyrészt a plébánia papjainak jegyzékében, másrészt a második kötet bevezetőjében maga Lakatos ír röviden pályájáról. 1692-ben keltezett bejegyzésében állítja meg arról, hogy nyolc éve kozmási plébános és csíki főesperes, ez pedig teljesen megegyezik a papi listában szereplő 1684-es évvel. Ugyaninnen tudjuk azt is, hogy 20 évig volt *ordinarius assessor* az erdélyi vikáriusok mellett és 17 évet a csíki főesperesek szolgálatában. A probléma az, hogy ezeket a tisztségeket nem tölthette-e be párhuzamosan. Ugyanis, ha ez így van, akkor fenntartható a korábbi, a teológiai tanulmányaira vonatkozó feltevésünk, amennyiben ez nem igazolható, sajnos el kell vetnünk feltevésünket, és el kell fogadnunk Boga eszmefuttatását ez ügyben. Lakatos István 1706 március 14-én távozott az örök hazába 22 év csíkkozmási plébánosi szolgálat után.

Az általa vezetett és írt Domus Historia¹¹ helyi vallási törvénykezési iratok és egyéb adminisztrációs feljegyzések mellett külön fejezet szentel a Thökölyféle támadás leírásának. A *Memorable quoddam anni 1690* címmel a jelezett részben

¹⁰ A csíksomlyói (csobotfalvi) plébánia Domus Historiáját 1674-től egészen 1684-ig ő vezette, sajátos kézírása könnyen felismerhető. (Muckenhaupt 1999: 22)

¹¹ Pontos címe: *Protocollum rerum di versarum memoratu dignarum*.

magyar nyelven írja le a zokat a vészes időket. Lakatos és a csíki papág is bizalmatlan volt Thökölyvel szemben elsősorban vallási okokból, hiszen a protestáns fejedelemtől nem sok jóban reménykedhettek, a mint korábban is tapasztalták, ez még tetőzte az is, hogy előbbi a pogány törökkel szövetkezett azért, hogy célját elérje. Mindezek mellett pedig kuruc, török, tatár és nem utolsó sorban székelyekből álló csapata igencsak gátlástalanul fosztogatott. A fosztogatást maga a c síkkozmási plébános és plébánia is saját bőrére érezte. Tehát első kézből ismerhetjük meg a vészes korszak eseményeit. Külön jegyzéket készített Lakatos azokról a javakról, amelyeket a kuruc hadak elraboltak. A plébániához tartozó falvakban az épületeket is felgyújtották, a falvakat kirabolták. Szintén ilyen g yászos eseményekről számol be a *Funesta tragoedia*, mégpedig a tatárok 1694-es betörését írja le, amikor is február 13-án az amúgy is megviselt csíki falvakat feldúlták és kifosztották a tatár hordák. Ezek nem ismeretlen területen portyáztak, hiszen Thököly kíséretében pár évvel korábban már megfordultak a vidéken, akkor sem távoztak üres kézzel.

A plébániai ügyvitelhez tartozó iratok legterjedelmesebbike, és egyben egyháztörténeti és művelődéstörténeti szempontból is fontosnak mondható, az egyházközség működését szavatoló a lapszabályzatnak¹² az is mertetése: *Constitutiones universales totius parochiae Kozmasiensis ab antiquo observari solitae: transsumptae ex antiquis scriptiis, uti sequitur eo ordine, ut infra.* (Domus Historia 1897: 431) Mindezek mellett azon-

¹² Az egyházközség vagyonáról, vezetésének személyi összetételéről, kihágások megbüntetéséről, alkalmazottak bérezéséről, az egyházi építkezésekről stb.

ban Lakatos István legnagyobb és történelemi, egyháztörténeti, kultúrtörténeti szempontból legfontosabb műve a *Siculia*.

A mű hat kéziratban maradt ránk. Budpesten van három példány, (Fol. Lat. 1093. ff. 81v-93); Quart. Lat. 503) amelyből egyik Lakatos autográf kézírata (Oct. Lat. 324.) Továbbá a korábbi szakirodalom említ egy enigmatikus nagyszebeni kéziratot¹³, amelyet sem mi, de korábban Jaklovszky Dénes sem tudott fellelni (Jaklovszky 1942), ez ért a kérdés megoldatlan marad továbbra is.¹⁴ Brassóban viszont megtalálható az a kézirat, amelyet korábban többen is felhasználtak kutatásaik során. (Tausch, Philippi 2008; Hasdeu 1874; Sebestyén 1915: 14) A magyar őstörténész, nyelvész és szenvedélyes oklevélgyűjtő Jerney János (Péter 2011) (1800–1855) Lakatos művét mint forrást felhasználta, és azt írja róla egyik tanulmányában, hogy a hivatkozott szöveg megtalálható gróf Teleki könyvtárában és saját gyűjteményében. (Jerney 1840:110) Kolozsváron az Egyetemi Könyvtárban Ms 9 59 száma alatt található, valamint a

¹³ A Bruckenthal Múzeum többszöri kérésünkre sem tudott nyomára bukkanni.

¹⁴ Jaklovszky még kilenc lehetséges példányról beszél, azonban mindeniket ő sem látta: *több példány maradt fenn, de csak kéziratban. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában 4 példányt őriznek, a Magyar Nemzeti Múzeumában hármat. Az utóbbiak közül azonban csak egy teljes, a másik kettő félben maradt. Én csupán ezt a hármat néztem át és arról győződtem meg, hogy nem egy kéztől erednek, legfeljebb a teljes szöveg származhatott a szerzőtől. Ebből fordítottam le a Székelyudvarhely városáról szóló részt. Állítólag Erdélyben is található Lakatos műve és pedig Brassóban és Szébenben. Azonban Szébenben hiába érdeklődtem utána a Bruckenthal könyvtár igazgatóságánál, nem tudtak nyomára akadni.* (Jaklovszky 1942: 3–4)

Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Ms. 472/A alatt.¹⁵ Mindezek közül az Oct. Lat. 324 Lakatos saját kézírata, a szöveg átírásánál is ezt követtük.

Azt, hogy az opus a maga idejében, de később is népszerű volt, bizonyítja az is, hogy Benkő József a református lelkész-történétíró állítja, hogy Lakatos Kolozsvárt ki is adta művét, de ez a korviszontagságai között elpusztult. (Benkő 1778: 368; Hasdeu 1874: 25–34) Sajnos ezt az állítás nem tudjuk komolyan venni, hiszen semmilyen más forrás, vagy éppen fennmaradt példány nem tudja ezt bizonyítani.¹⁶ Ez igaz annak ellenére is, hogy a száz történész és a száz evangélikus egyházsuperintendense Georg J. Haner (Teutsch 1879: 507) 1763-ban írt művében szintén hivatkozik a Siculiára mint *edita Claudiopoli Anno 1702*. (Haner 1763: 103) A francia királyi könyvtár kéziratgyűjteményének 11. kötetében Ștefan cel Mare moldvai vajda török fölött aratott győzelméről szóló források jegyzeteiben megjelenik Lakatos Sciuliája – a csatában szintén résztvevő székelyek eredetéhez mint szakirodalmi forrás – szintén a következő bibliográfiai megjegyzéssel: *edit. Claudiopoli 1702*. (de Sacy 1827: 339) Valószínű, hogy ezt az adatot sem kell komolyan vennünk, mivel ugyanabban a lábjegyzetben, ugyanahhoz a kérdéskörhöz Haner korábban említett műve is fel van sorolva. Ezért inkább hisszük azt, hogy a szerkesztők valójában nem látták Lakatos művét sem kéziratban, sem esetlegesen nyomtatásban, ha nem Hanert követték vakon.

¹⁵ Az unitárius gyűjtemény állományban található.

¹⁶ Szinte elképzelhetetlen, hogy elvileg több példányban megjelent mű csak úgy nyomtalanul eltűnjön.

Amint a címben is szerepel, 1702-ben fejezte be munkáját, és ezt a dátumot is tekinti (másolatok is bizonyítják) végleges keltezési évnek. Érdekes adat azonban, hogy a jezsuita szerzetes Bzenszky Rudolf (Molnár 2001, 2007, 2012) 1699-es keltezésű *Sylogimaea sive Collectanea Ecclesiae Transylvanae Libri Septem*. kéziratban fennmaradt művében hivatkozik Lakatos Siculiájára. A helyzet pontosabb megértéséhez tudnunk kell, hogy a morva szerzetes 1694 és 1701 között Brassóban tartózkodott. Itt a jezsuita történést Hevenesi Gábor rendszeresen bízta meg különböző kutatási feladatokkal, (Molnár 2008) de neki magának is volt saját kutatási érdeklődése (a m. ilkovi püspökség története különösen foglalkoztatta). A Brassó és Székelyföld közötti távolság is meretében nem kizárt, hogy a két szerző találkozhatott egymással, és így akár saját példányt is kaphatott Bzenszky Lakatostól, vagy csak vázlatosan áttekintve megismerte a készülő félben lévő opust. Feltevésünket igazolja maga Bzenszky, aki művében beszél arról, hogy: *Incidi oportune Mense Julio Anni 1696 in familiarum conversationem A. R. P. Stephani Lakatos, in Csík, Siculiae Parochi, Doc trina tu m sacra, tu m profana multum illustris, cujus scripta Historica perlegens reperi quoque mirabilia aliqua ad fecunditatem Transsylvaniae Terrae pertinentia, eademque his meis Prolegomenis inferre non dubitavi ejusdem nomine.* (Bzensky 1966: fol. 26.) Tehát személyes találkozásuk bizonyos. A jezsuita attya nagyra értékelte Lakatos művét, a miből is. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a z. má. r. 1696-ban készült, vagy olyan állapotban leledzett, hogy azt a szerző Bzenszkynek megmutathatta.

Nem véletlen, hogy Lakatos Siculiája ebben a korban született, hiszen a magyar tudományos történetírás kezdeteit éppen erre a korszakra szokták tenni. Ebben is e nélkülözhetetlen

szerepe volt a k atolikus szerzetességnek, első sorban a j ezsu-
itáknak. I gaz, a 16–17. sz ázadi j ezsuita történetírókat szí-
nté kizárólag csak a rend története érdekelte, és munkásságukban
első helyet nem a forráskritika foglalta el, ha nem a z üdvör-
téneti aspektus. A *Litterae Annuae* (rendi évkönyvek) inkább
a rendi propagandát és a belső kohéziót szolgálták. Az 1690-
es évektől kezdődően a j ezsuita történetírás is megváltozott,
a rend felvállalta, hogy összegyűjti a magyarországi történeti
forrásokat és meg szervezi egyen agyszabású egyháztörténeti
szintézis előkészítő munkáit. Ezeknek természetesen már vol-
tak nyugati mintái, aminek alapján elindultak ezek a munká-
latok. A forrásgyűjtés első jeles képviselői Szentiványi Márton
és Hevenesi Gábor voltak. (Hevenesi 1694) A tridenti zsinatot
követő időszakban a k atolikus oktatás is igyekezett felvenni,
sőt néha túlszárnyalni a korábban jóval fejlettebb fokon műkö-
dő protestáns iskolai oktatást. A korábban említett zsinat sike-
rét nagyjából az annak is köszönheti, hogy felismerte annak
fontosságát, hogy az oktatás és a kutatás egyaránt a helyi igé-
nyekhez alkalmazkodva érheti el a legnagyobb sikert és kiváló
eredményeket. Ez több szintén is megjelenik, de fokozottan
a történelemoktatásban és kutatásban, ahol egyre fontosabb a
lokális, helyi kisebbségi nemzetek történetével foglalkozó histo-
riográfia, egyszóval hangsúlyosabb lesz a nemzeti történetírás
művelése. Ennek a kornak történetírása sem szakadhatott el
a történetírás klasszikus hagyományaitól, amelyet a középkori
keresztény történetírás is felhasznált és gazdagított különösen
annak moralizáló szemléletét, ráerősítve ugyanakkor a törté-
neti földrajzi szemléletre. A reneszánsz felfogás szerint is alig
létezik olyan ismeret, amely hasznosabb volna a történelem is-
mereténél, hiszen az képes arra, hogy: *életbölcsességre tanítson,
ami alkalmassá teszi az embert arra, hogy önmaga és mások*

erkölcsi megjavításán munkálkodjon. A történelmi események *annalistikus* bemutatása szintén kedvelt historiográfiai eszköz volt Lakatos idejében is. Jóllehet a *Siculia textusa* nagyjából az erdélyi reformáció történetét taglalja, ha nem is egészen a világ terebélyesítésétől, de a hun-székita-magyar rokonság eredet-szemléletnek megfelelően – a székelyeket is székítéssel rokon népcsoportként kezelve – a hunok ázsiai kivonulásától egészen I. Apafi Mihály fejedelem koráig taglalja az eseményeket. Az, hogy Lakatos latin nyelven írja meg történelmi művét több szempontból is érdekes. Az erdélyi történetírás nagyobb alakjai korábban már írtak szorosan Erdélyhez kapcsolódó műveket magyar nyelven, és a magyar nyelv széleskörű használata még a *leopoldinum* után is jellemző volt erre az országrészre. Szerzőnk miért is írt latinul? Egyrészt mert ebben az időszakban a tudományosság nyelve még mindig a latin volt, másrészt a bécsi udvar nem lelkesedett az anyanyelvhasználatban is megnyilvánuló lokálpatriotizmusnak, harmadrészt a középkori annalesek műfajához mindenképpen jobban illett – különösen egy, a művelt klerushoz tartozó személyiség számára – a latin nyelv.

Az *annalista* irodalomnak komoly előzményei vannak, egyrészt a római történetírás egyik első megnyilvánulási formája, amely a későbbi századok szerzőinél is felbukkan¹⁷, másrészt a középkori történetírás mondhatni legkedveltebb történelmi műfaja. A középkori világkrónika nem más, mint az ókori *annalesek* továbbvitele más finalitással: az időrendbe rakott eseményekben nem annyira a történelmi pontosság, pártatlanság volt a z elsődleges szempont, hanem hogy a z Isten népeinek,

¹⁷ Jóllehet a műfaj megteremtőjének Fabius Pictort tekintik, de Livius vagy Tacitus is valamilyen módon kapcsolható a műfajhoz.

a *civitas Dei* nek a dicső, ma gasztos folytonos felemelkedését bizonyítsa, sz emléttesse. A z e rdélyi h umanista t örténetírás nagy alakjai: Gyulai, Berzeviczy, az olasz Gian Michello Bruto, és u tódaik: S zamosközy, B aranyai D ecsi, F orgách F erenc a pádovai t örténetírói isk ola F rancesco P atrizzi-féle i rányzatát követve fontosnak tartották, hogy a történetíró ne csak száraz tényeket k özőljön, ha nem ma gyarázzon is és í télkezzen is a történelmi események, személyiségek fölött. Ugyanakkor fontosnak tartották a nnak ha ngsúlyozását, hogy a b űnt elkerülhetetlenül követi a büntetés. És fontos az is, hogy a történetíró az e rények n agyszerű pé ldáit f elsorakoztassa, Thuk üdidesz, Sallustius vagy éppen Tacitus moralizáló jellemábrázolásához kapcsolódóan. A barokk korban meglehetősen háttérbe szorul a történetírás mint műfaj, a szónoklat, a polémia segédtudományaként tartották számon. Ennek a kornak egyik legfontosabb társadalmi va llási m ozgalma a k orábban e mlített k atolikus restauráció, amely sikerességét vallási érvei mellett tagadhatatlanul a nnak is k öszönheti, hogy a n emesek n agy lehetőséget láttak a feudális viszonyokban meglehetősen otthonosan mozgó k atolikus eg yházban ha talmuk m egszilárdítására, k ivált-ságaik ér vényesítésére. A z i lyen kö rülmények köz ött sz ülető történelmi m űvek is a h umanizmus o lyan kése i ha jtásainak tekinthetőek, amelyek a k özőpkorba fordulnak vissza. Ha nagyon röviden szeretnénk jellemezni Lakatos történetírási koncepcióját, meglehetősen eklektikusnak mondhatjuk. Bővebben tárgyalva a zt lá thatjuk, h ogy a k özőpkori t örténetírás a ntik előzményeken n yugvó mor alizáló s zemlélete lé pten-nyomon tetten érhető a szövegben. Tacitus moralizáló történetfelfogása inkább jellemző rá, mint Livius epikus stílusa. Azonban Tacitust moralizáló történetírónak kikiáltani nagy tévedés lenne, amint erre már többen is rámutattak. (Havas 2001: 204–245)

Organikus történelem-szemlélete az, ami minden művén átível, de műveiben más és más képpen jelentkezik. Az *inertia Caesarum* szintén központi eleme történelem-szemléletének. A g yenge j ellemű c sászárók v eszélybe, sőt v esztébe ke rgetik Rómát. Bonyolult célzásokkal teli írásaiban egy olyan, a *virtusszal* ellenségesen viseltető korban, mint pl. Domitianus uralma, igyekszik erkölcsi és politikai állásfoglalását burkolton megjelteni pozitív és negatív h ősök jellemzésén keresztül. (Borzsák [1970], 1998: 405)

Habár műve megírásakor célként tűzte ki Székelyföld részletes leírását, mégis a célhoz képest nagy teret szentel az erdélyi reformáció (elsősorban annak kezdeti fázisának) bemutatásának, valamint a jezsuiták bejövételének és rövid erdélyi történetének felvázolásának. Lakatos szerint a szerencsétlen mohácsi csata után nagy veszteség érte az egyházat, hiszen több tucat főpap veszttette életét ott, aminek az lett a következménye, hogy *a különféle eretnekségek szörnyei azon nyomban mint vadkanok és medvék rárontanak Magyarországra és Erdélyre*. (Siculia V.) A szerencsétlenség pedig nem jár egymagában, hiszen a hatalmi vákuum gerjesztette helyzetben két trónkövetelő is színre lépett: Ferdinánd és Szapolyai János, egyiket a többség, másikat a vérség jogán választották királlyá. A legnagyobb gond az volt, hogy egyik sem állt a helyzet magaslatán. Ferdinánd a pogány törökkel szövetkezett, Szapolyai pedig az eretnekek támogatásában bízott. Van ennél siralmasabb helyzet – teszi fel a kérdést Lakatos? Igen – adja meg a választ –, a mi ez után következik, ugyanis ezen eretnekek tevékenységének következtében: *Azon nyomban lábra is kapott az istentelenség, az Isten és a szentek ellen intézett, korábban még soha nem hallott káromlások, először Magyarországon, aztán Erdélyben, és Isten szent egyházát mindkét helyen lábbal tiporták, irtották, széttépték és*

nyomorultán majdnem teljesen elpusztították. Tacitus az *Annales*-ben így ír saját történelmi koncepciójáról: Az évkönyvek elsődleges feladatának vélem, hogy az érdemeket (*virtutes*) ne borítsa hallgatás, és hogy a hivatás szavaknak szentetnek az utókortól és becstelenségtől félniük kelljen. (Ann. III. 65) Tehát nemcsak a jó példák lehetnek tanulságosak, hanem a negatívak is. Rossz és jó példák sorozata követi egymást, amelyek közé befűzi az érdélyi vallási villongások történetét egészen saját koráig. A negatív példák természetesen a protestáns hittérítők és fejedelmek, akik az eretnokség mérgét az emberek lelkébe elkezdtek belcsepegtetni. Egy vallásos arcképcsarnokot sorakoztat fel előttünk a katolikus hit ellenségeiből. Elsőként Surdaster Jánost, aki a szebeni reformáció vezéralakja volt, így jellemzi: *hitehagyott sziléziai conventualis szerzetes, műveletlen és szinte tudatlan, de annál jóval nyelvesebb és szemtelenebb.* A katolikusokra nézve áldatlan tevékenységét így eleveníti fel: *először 1517-ben, a szabad ég alatt, Szeben városának kapuján kívül, a Szent Erzsébetről elnevezett templomban, ahol a keresztrefeszített Krisztus kőből faragott szobrát szász éven át tiszteleték, elkezdett az egyházi rend ellen lázítani. Majd a szebeni Szent Erzsébet templomban, a városban elkezdte csepegtetni Luther mérgét, és 1526-ban miután Szapolyai Jánost a török elleni harcra hívták, a papság ellen olyan eredményesen lázítottak, hogy 1529-ben a szebeni városi tanács és a szász tanácsának rendelete alapján az összes világi és szerzetes papot kidozták Szebenből. Corvati Bertalan, akire rá volt bízva a Ferdinándtól küldött, különböző eretnokségekhez tartozó, zsoldért hűbérló nemetországi emberekből álló segédszolgák felügyelete, Gyulafehérvárra is nyomban elkezdtek nyilvánosan lutheránus összejöveteleket tartani, oly sikerrel, hogy a törzsi rendelet kihirdetése után engedélyt adtak nekik a jogos és törvé-*

nyes vallásgyakorlásra, mégpedig úgy, hogy az összes többi szekta értelemszerűen tiltva maradtak, amint a sacramentariusoké is. Azonban mialatt a lutheranizmus megerősödött Erdélyben... azon nyomban csapatostól berontott a többi eretnecség is. Egyedül Martinuzzi György bíborostól félték az eretnekek, de ő is 1551-ben Alvincen, Gyulafehérvár alatt, Castaldo, Ferdinád se-regei vezére fondorlatainak következtében meghalt. (Siculia V.) Tehát nem állott már senki sem az eretnekek útjában. Érdekes megjegyezni, hogy a Habsburg restauráció időszakában ró lakatos nagyon óvatosan kezelte a zsidó nyilvánvaló gyilkosságot. Továbbá itt van Petrovics Péter, aki a vallási *inertia* első megtestesítője: katolikus, majd lutheránus, kálvinista és végül ariánus lett, aki a törökkel is képes volt szövetkezni, csak hogy a katolikus egyházat széttűzze: *ő, mivel gyakran volt a fejedelem körül, könnyen becsépegtette az eretnecség mérgét a tapasztalatlan serdülő lelkébe olyannyira, hogy jóllehet katolikus anyja, Izabella életében a fejedelem sem lutheránusnak, sem ariánusnak nem merette magát vallani, eközben az onban saját udvara nyitva állt úgy a lutheránusok, mint a kálvinisták és ariánusok számára.* (Siculia V.)

Blandrata Györgyöt is ő menekítette Erdélybe, hiszen az az inkvizítorok elől Olaszországban, Németországban, majd Lengyelországban bujkált. Azt írja Lakatos, hogy ez a Petrovics keményen üldözte a katolikusokat, az egyháziak közül legtöbben a török fennhatóság alatt lévő területekre menekültek, ha valaki mégis titokban visszatért és elkapták, tüzes vassal égették rá a kereszt jelét a homlokára. Szintén Petrovics számlájára írja, hogy elűzte Bornemissza Pál erdélyi püspököt és lefoglalta az egyház javait az állam részére. Sikasztástól nem mentesen oly módon, hogy: *azok jó részét saját maga számára tartotta meg.* Azt is mondja továbbá, hogy *olyan ádáz ellensége volt a*

katolikusoknak, hogy az egyházi emberek közül sokan a tölte, a zsarnoktól való félelmükben a törökökhöz, vagy a tőlük megszállott városokba kényszerültek menekülni, mások pedig más-hová mentek el. Ismét mások pedig hivataluktól és méltóságuktól megfosztva, nyomorultan, elhagyott kietlen helyeken töltötték életük hátralévő részét, ezek közül pedig, akik még mostan is megmaradtak, ma is vándorként, Istennek szolgálva a hegyekben és kápolnában tengetik életüket a Székelyföldön. Ha valaki is ellentmondani vagy ellentállni me részelt, annak homlokára jelet süttöttek, mégpedig a keresztet, Krisztus legszebb jelvényét, a Taut, a megváltás jelét. Arra is van bizonyíték, hogy a papokról nem csak a hajkoronát nyírták le, hanem a bőrt és a húst is lenyúzták. Sokan ettől a kegyetlenségtől megrettenve megnősültek és inkább vallást is váltottak. (Siculia V.) A katolikus klérus valóban hátrányos helyzetbe volt, azt azonban Petrovics számlájára írni, hogy a codebs katolikus papok megnősültek, nevezhetjük egyszerűen kegyes hazugságnak is, hiszen nem annyira a protestáns nyomás hatására terjedt el a nős papság, különösen Székelyföldön, hanem a püspök hiányában jelentkező laza egyházi fegyelem következtében főként önként próbálták ki a papok a házaselet kalandos realitásait.

De itt vannak továbbá Stancarus Ferenc, aki botrányos életű férfi volt, akit Königsberből is el kellett űzzenek, 1553. március 22-én bevonult Kolozsvárra és: *Itt elkezdte szórni az ariánus eretnekséget a Szentháromság ellenében.*

Dávid Ferenc, egy cipésmester fia – hangsúlyozza Lakatos megvetően (igaz, korábban ő is katolikus pap volt) –, *elhagyva katolikus hitét, az ágostai vallás – melynek hitvallását színlelte – leple alatt saját szektájának követőket és férfiakat keresve, a wittenbergi egyetem teológia professzorával, Major Györggyel is vitázott levél útján. Aztán vitára hívta ki Kálmáncsai Már-*

ton szakramentárius prédikátort, akit a né p nyelvén sántának is hívtak, akit Petrovics vitt be Debr ecenbe, és annak a v árosnak volt lelkipásztora, s miután három napon át Erdély előkelőinek jelenlétében vitáztak, mindkét fél érveit összegyűjtötték és Melancton Fülöphöz küldték bírálatra. Ezután Dá vid Ferenc elhagyva az á gostai hitvallást, a hel vétet követte, majd ez t i s megtagadta, és Blandrata György hatására ariánus lett, mint a fejdelem sok más tanácsosa... Dávid Ferenc pedig Kolozsváron oly sokakat térített át az ariánus szektára, hogy szükségessé vált, hogy él ükre v alakit s zuperintendenssé ne vezzenek ki , amel y tisztséget a ma gyar nemz et é rdekében maga Ferenc vállalt el , miután a kolozsvári plébániát Heltai Gáspárnak adta át, akit, miután Luthert megvetette, már s zintén elbolondított az ar iánus tan ítás. (Siculia V.) Az olasz Och imus Bernát, aposztata kapucinus szerzetes, először az újrakeresztelkedők vallását hirdetve, tud niillik azt, hogy a g azdagság az ör dögtől való, ezért nem is szabad a kereszténynek bármit is sajátjának tartani, az inkvizitorok kezét el akarván kerülni, alattomban Olaszországból Genfbe távozott, innen Zürichbe és Bázélbe ment, de mivel mindkét helyről kidobták, Németországba ment, innen Lengyelországba, kálvinistából antitrinitárius ariánussá válván, de innen is tak arodni kényszerülván, Erdélybe jött és itt valamiféle dialógusokat és határ talan i stentagadástól h emzsegő k atekizmust írt. Innen aztán Angliába ment. (Siculia V.)

Géczi János kormányzó, aki 1588. december 24-én kitiltotta a jezsuitákat az országrészből, és ezután az erdélyiek közül senkinek sem lesz szabad bármilyen jezsuitát magánál tartani, sem ők, sem pedig semmi más szerzetes soha nem léphet be az országba. Erre volt kénytelen megesküdni Zsigmond Szent István első vértanú ünnepén, megtiltva az atyáknak, hogy bármit is magukkal vigyenek, midő n átlépik lakhelyük küszöbét. Azon

a napon az e evangéliumból a következő részt olvasták az a tyák vigasztalására: Nos, prófétákat, bölcseket és írástudókat küldök hozzátok. Közülük né melyeket megöltök é s k eresztre fe szíttek, másokat megostoroztok a z sinagógában és városról városra üldöztök. (Mt. 25. 34.)

Isten azonban nem tűrte büntetlenül ezt a hatalmas vétket és ezt az igazságtalan törvényt. Midőn ugyanis János apostol ünnepnapján az Atyák parancsot kaptak, hogy Medgyesről vonuljanak vissza Kolozsvárra, olyan nagy szélvész kerekedett, hogy annak a templomnak a tetejét, amelyben a számkivetés dekrétumát kihirdették, és a fejedelmi házról a kéményt és a Gyulafehérvári híd egy részét lerombolta. Amikor az Atyák elköszöntek a fejedelemtől, a fejedelem a távozóknak útravalót adott és írást is adott mellé, amelyben tanúsította, hogy azért lettek elbocsátva, mert vallásuk miatt a neme sség nem tud ta megtúrni őket, saját hivatásukban pedig minden egyebet helyesen és dicséretre méltóan végeztek. Ez a hatalmas gaztett Isten haragját is magára vonta – állítja Lakatos –, hiszen midőn lejárt a kitiltás előtti türelmi idő (25 nap) 1589. január 3-án Géczi kiadta szerencsétlen lelkét sokat nyögve és sóhajtozva: Jaj nekem, ki h űséget esküdtem az én királyomnak, Istvánnak, becsaptam őt. És végül nemcsak a kancellár, hanem a katolikus hit többi ellenzője is: *dederunt meritas poenas*. A kancellár feleségét, a ki férje gaztetteinek egyik értelmi szerzője is volt, házasságtörésen értek, aki *miserrimam vitam mi sere morte mutavit*. Maga a fejedelem, Bocskai István –aki kiűzte a szerzeteseket az országból– is megkapta méltó büntetését: szörnyű vízkórság végzett vele 50 éves korában.

Pozitív példák is vannak, a zok t ermészetesen v édelmezték és pártolták, terjesztették a katolikus hitet. A jezsuita rend iskolákat a lapított, p apokat küldött a l elkek g ondozására, de

munkáját hamar megirigyelte az ördög és annak szülöttje, az eretnekség. P. VEGA Emmanuel, valamint P. SZÁNTÓ SOK ÉS BÁTOR ERVEKKEL VÉDELMEZTÉK. Báthory István – a Társaságkiváló oszlopa – valamint Kristóf és Zsigmond, a rend támogatóiként szintén a jó *exemplum*ok sorába tartoznak.

Amint láttuk, a 16–17. században rendkívül nagy volt az érdeklődés a történetírás iránt. Sorra jelennek meg aantik szerzők – különösen a latin *auctorok* munkái – történelmi műveinek magyar fordításai. (Havas 1993: 19) Ezek végső célkitűzését – ami igaz más korabeli történelmi tárgyú művek többségére is – más módon összegzi Dávid Benkő Florusfordításhoz írt előjáró beszéde is, amelyben azt állítja, hogy a magyar nyelvű fordításnak az a végső célja, hogy „Nemzetünk olvashatná, és abban való jeles példákról életének, erkölcsének, társaságának, igazgatásának, egyéb szóval minden dolgának rendjét tanulhatná”. (Kecskeméti 1993: 437) „A historiográfiának tehát alapvető feladata, az ókori történetírás egyik fő célkitűzésével összhangban, hogy *exemplum*okat nyújtson, amelyek segítenek a jelen és a jövő lakításában.” (Havas 1993: 21)

A humanista történetírás általános szemlélete mindenképpen tetten érhető a műben, különösen az erősödő történetföldrajzi szemlélet: a történelmi események időbeli és térbeli kontextusba helyezése néhol kiérezhető. Szintén a humanista és ezáltal az antik történelemszemléletet lehet felismerni a *docere* fontos elve mögött. Szükséges, hogy a történelem tanítson, és aki értelmes egyén, az a példából tanuljon jót és elrettenjen a gonosztól.¹⁸ Az antik szerzők is merete és azok forrásként való felhasználása szintén a humanista vonások

¹⁸ Cicero és az őt követve Juan Luis Vives is ezt vallja.

közé sorolhatók. Ha pedig a magyar történetírás kutatása a *Staatskunde* megjelenését Bél Mátyás nevéhez köti, nem lehet mellőzni semmiképp sem a Siculiában felbukkanó államismereti sajátosságokat sem. Az egyházi történetek mellett, azok szoros kötelékéből kilépve rendkívül nagy fontosságot tulajdonít más tudományterületek felkutatásának, hiszen Székelyföld megismeréséhez nélkülözhetetlennek tartja természeti adottságainak, éghajlati jellemzőinek, flórájának, altalajkincseinek a felfedezését. Teret szentel ugyanakkor a székely nép hétköznapi életének a bemutatására (rituális, étkezési stb. szokások). Mindezek mellett talán még a műszerkezeti felépítésnek a vezérfonala a *docere*, a mint ez jellemző a barokk kor szónoki beszédeire is, de szinte minden területen rendkívül fontossá vált a reformáció, valamint a tridenti vallási megújulási mozgalmak következtében.

Lakatos művéhez két – sajtó kezűleg készített – térképet is mellékel. Ebbéli törekvése sem véletlen, hiszen a 17–18. század a magyar térképészet újjászületésének az időszaka. Lázár deák 1528-as magyar térképe után az 1689-ben Bécsben Hevenesi Gábor által kiadott *Parvus atlas Hungariae...* a török hódoltsági utáni idők első jelentős térképgyűjteménye. Lakatos térképei is szinte ezzel egy időben születtek. A kartográfiai szempontból is alaposnak mondható térképek tartalmazzák a hosszúsági és szélességi fokokat, ugyanakkor az arányokra is van utalás. Mindkét térkép címmel van ellátva: Hunnia térképén, a hunok feltételezett címere; Székelyföld térképén a terület régi (nap és hold) és újabb (kardot kézbe tartó) címere látható. Az erdős területeket fákkal, a hegyeket kis dombokkal, a városokat toronnyal (számuk méretüktől függően növekedett), a ferences rend kolostorait stilizált templom (tornyán kereszttel) tünteti fel. A terület határait apró pontokkal jelölte ki. A szom-

szédos régiók fontosabb települései is megjelennek a térképen. Így kerülnek fel arra a fontosabb szászvárosok, de ugyanakkor a moldvai magyarok Székelyföldre közelebb eső települései (Forrófalva, Szalonka, Lukácsfalva stb.). Korábban már beszéltünk Lakatos és Bzenszky kapcsolatáról, itt pedig Hevenes hatását láthatjuk a térképszerkesztésben, és a térképnek mint a történelmi mű fontos mellékleteként való felhasználásban. A különböző jelek és címerek használata a térképszerkesztésnél mindenképpen Hevenes hatására utalhat (mindezt a zonban csak kartográfiai szakvéleményezés után lehetne eljes bizonyosság kijelenteni). A székely rovásírásra vonatkozó részt eredeti formában, Lakatos kéziratában közöljük, ennek két oka is van, egyrészt a Lakatos által használt jeleket mind nem lehet megtalálnia a jelenleg használatos betűkészletekben, másrészt ezzel a munkával párhuzamosan folynak a rovásírásos emlékek publikálásának munkálatai.¹⁹ Ezek között fellelhető lesz az itt mellőzött rész is, szakavatott kommentárral. Éppen ezért itt és most ennek bővebb elemzését is mellőztük, megjegyezve hogy Boga Alajos említett könyvében bővebben foglalkozik a kérdéssel.

A *Siculia* latin nyelvű szövegének első kiadása Boga Alajos nevéhez köthető. A Lakatosról írt monográfiájának függelékében közöl kisebb-nagyobb részleteket. (Boga 1914: 67–81) Mivel nem jelöli, nem tudjuk pontosan, melyik kéziratot vette alapul szövegkiadásához. Az 5–8. szakaszokról csak rövid magyar nyelvű összefoglalót ad, ez a zonban a kéziratos-azonosítás szempontjából nem releváns adat.

¹⁹ Ez úton is köszönetemet fejezem ki Benkő Eleknek a borsói kézirat felkutatásában nyújtott segítségéért.

Lakatos mint, aki szerette szülővárosát és mint azt a humanista történetírók tették korábban – gondolunk itt a szintén erdélyi Reicherstorferre (vö. Szabadi 1994) – művében nagy teret szentel annak részletes leírására. Ezeket a részeket Jaklovsky Dénes (1942: 7–16) fordította le magyarra és publikálta az Erdélyi Ritkaságok sorozatban. Domokos Pál Péter is próbálkozott – két kézirat alapján – a szöveget rekonstruálni és lefordítani, ez a munka nem jelent meg, a Csíki Székely Múzeumban található hagyaték egyik példánya. (Ltsz. 6680.)

Az e redeti latin nyelvű szöveg megállapításához a létező összes kéziratot felhasználtuk. Ezek a rchetípusa az a utográf példány, azonban bizonyos olvasati nehézségeket a későbbi másolatok segítségével sikerült megoldanunk.

Végül érdemesnek tartjuk megemlíteni azt is, hogy Lakatos mint a művelt klérus tagja értékes könyvtárral is rendelkezett. Könyvtárához tartozó állomány egy részének jegyzéke megtalálható az Erdélyi könyvesházak III. kötetében (Monok 1995: 265–279). Ugyanakkor a Csíki Székely Múzeum könyvtárának Régikönyv-gyűjteményében is őriznek egy, a Lakatos tulajdonából származó könyvet (de Aquino 1558), illetve a Ba tthyaneum állományában is található egy hasonló eredetű példány (Kulcsár 1965: 78–79). Az székelyudvarhelyi római katolikus plébánia könyvtárának állományában is van annak Lakatos-könyvek.²⁰

²⁰ A könyvtár állományának feldolgozása folyamatban van. Személyesen nem volt alkalmam áttekinteni az anyagot, az információim Muckenhaupt Erzsébettől származnak, akinek ezúton is hálásan köszönöm minden segítségért.

Kéziratok

LAKATOS István: Siculia

Fol. L at. 1093 = Országos Szécsényi Könyvtár Folio Latina 1093 (ff. 81v-93);

Quart. Lat. 503 = Magyar Nemzeti Múzeum Quarto Latina 503

Oct. Lat 324 = Országos Szécsényi Könyvtár Octavo Latina 324.

Ms .959 = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Biblioteca Centrală Universitară *Lucian Blaga* Ms .959

Ms. 4 72/A = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Biblioteca Academiei Române Cluj-Napoca Ms.472/A

Fekete templom = Brassói Állami Levéltár, Filiala Arhivelor Statului Braşov. Colecția de documente a "Bisericii Negre" Braşov. 1. IV. F. 2. fol. 4–29.

LAKATOS István

Lakatos István kozmási plébános székelyudvarhelyi házat adta a Franzisk. Klostornak. Gyulafehérvári Káptalani Levéltár, Arhiva capitulară Batthyaneum 2160 XII/10

ALBUM Sodalitas Reginae Angelorum

A kolozsvári Sodalitas Reginae Angelorum tagságának névsora 1641–1847. Gyulafehérvári Érseki Levéltár V.1, 1.

BZENSKY Rudolf

Syllogimaea sive Collectanea Ecclesiae Transylvanae Libri Septem. 1699. Batthyaneum könyvtár VI. 10. 6.

Bibliográfia

ALBERT Dávid

400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium. Székelyudvarhely 1993.

ANTAL Imre

”Tisztesség adassék”. Lapok a Csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből. Csíkszereda 1994.

BALÁZS Mihály–FRICSY Ádám–LUKÁCS László–MONOK István

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I/2. 1617–1625. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 26/2.) Szeged, 1990.

BALÁZS Mihály

Kolozsvár és Vágsellye. Adalékok a Mária kongregációk korai történetéhez. = PÁL-ANTAL Sándor: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 2003, p.7–17.

BEKE Antal

Index mancriptorum Bibliothecae Batthyianae Dioecesis Transsylvanesis. K. Fehérvár, 1871.

BÉLFENYÉRI Tamás-János

Fehér barátok a középkori Magyarországon. Keresztény Szó, 2015 (XXIV). 9 . sz . h <https://keresztenyszó.verbumkiado.ro/archivum/2015/szeptember/4.html> [2017. 03. 01]

BENDA Kálmán

Ferences iskola Esztelneken a XVII. században. =ZOMBORI István szerk.: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szeged, 1988.

BENEDEK Fidél

Ferences kolostorok. Csíkszereda, 2005.

BENEDEK Fidél

P. Halász-Losteiner Leonárd történetíró 1744–1826. Kézirat. Csíksomlyó, Ferences Kolostor Könyvtára, jelzet nélkül.

BENKŐ Elek

A siménfalvi róvásemlék és kőre. Kovács A. et alii: Em lék-könyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1996. 55–64.

BENKŐ József

Erdélyi országi nemesszékelyi nemzetnek képe. Kolozsvár. 1806.

BENKŐ József

Milkovia. Bécs. 1781.

BENKŐ József

Transsilvania specialis. SZABÓ Gy. ford. Bukarest–Kolozsvár. 1999

BÍRÓ Lajos

Neves jezsuita plébánosok és írók a székely nyavárosban. Székelyudvarhely, 1937.

BIRÓ Vencel

A Báthoryak kora. = BAGOSSY Bertalan: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 48–55.

BÍRÓ Vencel

A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében. Kolozsvár. Minerva 1931. (Erdélyi Tudományos Füzetek 35.)

BIRÓ Vencel

Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. = GYÖRGY Lajos szerk. Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai. Szerk.. I. oszt., 1. sz. Cluj-Kolozsvár, 1929. 3–23.

Ioan BOBB

Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, si Unguresc I–II. Kolozsvár, 1822.

BOGA Alajos

A katolikus iskolázás múltja Erdélyben. Kolozsvár, 1940.

BOGA Alajos

Székelyföld történetírója a XVII. században. Kolozsvár, 1914.

BOGDÁNDI Zsolt – GÁLFI Emőke

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. JAKÓ Zsigmond). Kolozsvár, 2006.

BOGDÁNDI Zsolt, GÁLFI Emőke

Az Erdélyi Káptalan Jegyzőkönyvei I. Erdélyi történelmi adatok VIII. 1. Kolozsvár, 2003.

BOGNÁR Krisztina – KISS József Mihály – VARGA Júlia

A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777. Budapest, 2002.

BORZSÁK István ford.

Tacitus összes művei. Szeged, 2001.

BOTÁR István

A csíki-medence középkori településtörténete. Phd. diss. Budapest, 2013.

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/botaristvan/diss.pdf> [2017. 03. 01.]

BURADA, Theodor

Despre creștăturile plutașilor pe cherestele. Iași, 1880.

Silvestre de SACY

Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque du roi et autres bibliothèques. Tome XI. Paris, 1827.

DÓBÉK Ágnes

Possevino-kutatók a római jezsuita levéltárban. I. tk. 2014(CXVIII) 6. sz. 863–868.

DOMOKOS Pál Péter

Csíki monográfia. Csíki Székely Múzeum. Ltsz. 6680.

DOMUS HISTORIA

Constitutiones universales totius parochiae Kozmasiensis ab antiquo observari solitae, transumptae ex antiquis scriptis, uti sequitur eo ordine, ut infra. = SZÁDECZKY Lajos szerk.: Székely Oklevéltár VI. k. Kolozsvár, 1897. 431–443.

EGYED Ákos et alii szerk.

Székelyföld története I–III. Székelyudvarhely, 2016

ENDES Miklós

Csik-, Gyergyó, Kászon-székek (Csikmegyeföldjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1938.

FAZEKAS István

Abécész az magyarországi hallgatóság 1923–1918 (1951). Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.)

FERENCZI Sándor

A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára. Budapest–Kolozsvár, 2009.

GUNDA Béla

Egy kárpátaljai magyar falu etnobotanikája. A Nyíregyházi Jós András Múzeum évkönyve 1978–1980 (XXI–XXIII.) 25–41.

GYÖRGY József

A ferencrendiek életének és működése Erdélyben. Kolozsvár, 1930. 182–183.

Georg J. HANER

Das königliche Siebenbürgen... Erlangen, 1763.

Bogdan P. HAȘDEU

Istoria critica a romanilor. Bucuresti, 1874.

HAVAS László et alii

A római irodalom története: Általános megfigyelések és kutatási beszámoló = HAVAS, L. – TEGYEY, I. szerk: Bevezetés az ókortudományba IV. Debrecen, 2001. 101–387.

HAVAS László

Előszó = Kecskeméti Gábor szerk. Római szerzők 17. századi, magyar fordításai. Budapest, 1993.

HERMANN Gusztáv Mihály

Székelységtudat Műtiszokkal és Műtiszatlanul. Kolozsvár, 2012(III). 3. sz.

HEVENESSI Gábor

Modus materiae conquirendae, pro Annalibus Ecclesiasticis Regni Hungarico continuandis, a Philippo Gabriel Hevenesi S. J. compositus et typis datus. Kézirat. Egyetemi Könyvtár. Budapest. 1694. Collectio Hevenesiana. Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Universitatis Budapestiniensis (1910) 395–700.

Parvulus Atlas Hungariae sive geographica Hungariae in 40. tabellas divisae descriptio. Viennae, 1689.

IMETS Fülöp Jákó – LAKATOS Kornél

A B. S. z. Mária Társulatának törvényei és a hivatossági gyakorlatai. A latin kiadások nyomán 1852-ben magyarul szerkesztette a gyűjtő P. Bodó Benjámin Sebastyén társulati elnök és gymn. tanár által; most pedig bővebb épülés céljából újjalaztva és kinyomtatva I [mets] F [ülőp] J [ákó] és P. L [akatos] K [ornél] által. (A csiki M.- Társulat tulajdona.) [Csíksomlyó], a csíksomlyói kolostor betűivel 1877.

ISZLAI Sándor

Erdélyi emlékirók Erdélyről és a fejedelemségről. Marosvásárhely, 2010.

JAKLOVSZKY Dénes

Székeludvarhely legrégbbi leírása. Kolozsvár, 1942.

JERNEY János

Közlemények a hun-scitha betűkkel írott Turóc-zármegyei régiségről. Tudománytár 1840 (4.) 8. k.

KÁDÁR Zsófia – KISS Beáta – PÓKA Ágnes

A Nagyszombati Egyetem Teológiai Karának halgatósága 1635–1773. Budapest, 2011. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 26. – Varia Theologica – PPKE HTK 3.)

KÁJONI János

Fekete könyv. A z erdélyi ferences kúszódia története. MADAS Edit szerk. Szeged, 1991.

KECSKEMÉTI Gábor gond.

Dálnoki Benkő Márton Florus-fordítása. = KECSKEMÉTI Gábor szerk. Római szerzők 17. századi, magyar fordításai. Budapest, 1993.

KEMÉNY József

Erdélyország történeti tára. I–II. Kolozsvár, 1837–1845.

KOVÁCS Bálint

Örmények Erdélyben (A 17. századi letelepedéstől a 20. századig). = BERNÁD Rita – KOVÁCS Bálint: A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Budapest–Gyulafehérvár–Leipzig, 2011.

KOVACSÓCZI Farkas

Báthori István dicsérete. Szemelvények. = MAKKAI LÁSZLÓ szerk. Erdély örkösége. Erdélyi emlékirók Erdélyről II. Sárkányfogak 1572–1602. Budapest, 1941.

KÖVÁRI László

Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854.

KULCSÁR Péter

Catalogus Incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae. Szeged, 1965. 78–79.

LÉNÁRT József

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája. Erdélyi Múzeum 1880(VII). 9. sz. 17–278.

LUPESCUNÉ MAKÓ Mária

Az erdélyi domonkos kolostorok a középkor végén és Bartók Márton 1718. évi jelentései. Erdélyi Múzeum 2005(LXVII.) 3–4. sz. 138–155.

MAKKAI László, MÓCSY András, SZÁSZ Zoltán. KÖPECZI Béla. szerk.

Erdély története. I–III. k. Budapest, 1986.

MAKKAI László

Szolnok-Doboka megye magyarsága. Kolozsvár, 1943.

MARTON József:

Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története. Kolozsvár, 1993.

MARTON József

Fráter György. Keresztény Szó, 1990(VI). 6. sz.

MIHALIK Vilmos Béla

„Campus ad fidei catholicae in seminationem” Katolikus megújulás az egyházmegyében a 17. század utolsó harmadában. PhD disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mihalikbelavilmos/tezis.pdf> [2017. 03. 01]

MOLNÁR Antal

A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon. = Úő. Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Budapest 2009. 18–28.

MOLNÁR Antal

A Zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest, 2012. (METEM Könyvek 77.)

MOLNÁR Antal

Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok. Regnum. 1994(VI.) 3–4. sz. 71–89.

MOLNÁR Antal

Bzensky Rudolf jezsuita történetíró és az erdélyi örmények. = ÖZE Sándor–KOVÁCS Bálint szer.: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. Piliscsaba, 2007. [2008.] 18–28. (Művelődés-történeti Műhely. Felekezet és identitás 2.)

MOLNÁR Antal

Egyetem volt-e a kolozsvári “Báthori-egyetem”? = Uő. Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Budapest, 2009. 29–48.

MOLNÁR Antal

Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642). Történelmi Szemle 1999 (XLI) 1–2. sz. 127–156.

MOLNÁR Antal

Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647). = JANKOVICS József szerk.: Humanizmus és reformáció 26. Budapest, 2002. 380–382.

MOLNÁR Antal

Rudolf Bzenszky SJ (1651–1715) ein tschechischer Missionar und Geschichtsschreiber in Siebenbürgen. = MONOK István

et alii: Lesestoffe und kulturelles Niveau des niederen Klerus. Jesuiten und die nationalen Kulturverhältnisse. Böhmen, Mähren und das Karpatenbecken im X VII. und X VIII. Jahrhundert. Szeged, 2001. 67–77. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok. Különszám III.)

MONOK, István szerk.

Erdélyi könyvesházak I II. 1563–1757. Szeged, 1995. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3).

MUCKENHAUPT Erzsébet

A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985. Budapest–Kolozsvár, 1999.

NAGY Kornél

Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715). Budapest, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

NAGY Kornél

Az erdélyi örmények vallási uniója. O xendio V irziresco unitus püspök portréja. Erdélyi Örmény Gyökök, 2015 július–augusztus, 46–55.

NYÁRÁDI Zsolt

Középkori falvak Székelyudvarhely árnyékában. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009 (VI). 1 sz. 83–131.

ORGONA Angelika

Unikornisok Tündérországbán. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546 k. – 1648). Budapest, 2014.

PAPP Kinga

Kálnoki Sámuel és a könyvek világa. Erdélyi Múzeum
2013(LXXV). 1. sz. 16–26.

PÉTER László

Jerney János. Kiskundorozsma, 2011. (Dorozsmai Füzetek 7.)

PÉTERFFY Carolus

Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi 1016 usque, ad annum 1734.
Pozsony, 1742.

PEZENHOFFER Antal

A magyar nemzet történelme. A katolikus egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. Csolnok, 1993.

Paul PHILIPPI

Land des Segen? fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen. Böhlau. Köln, Weimar, Wien, 2008.

PRINÁT Antal

Gerendi János és Eörsi András. Itk. 1970(LXXIV). 5–6 sz.
680–684.

Aurel RĂDUȚIU și Vasile RUS szerk.

Glosar de latină medievală a documentelor care ilustrează
istoria Transilvaniei, vol. I, fasc. 1 (lit. A–B), Cluj-Napoca,
2003.

RÓNAI HORVÁTH Jenő

Magyar hadi krónika II. A mohácsi vésztől a legújabb korig.
A Hadtörténelmi Közlemények 1896. évi melléklete. Budapest, 1896.

Adrian Andrei RUSU

Dicționarul mănăstirilor, din Transilvania, Banat Crișana și
Maramureș. Cluj Napoca, 2000.

SÁVAI János

A c síksomlyói és a kántai iskola története. Szeged, 1997.
(Documenta missionaria II/II.)

SÁVAI János

Missziók, mesterek, licenciátusok. Szeged, 1997.

SEBESTYÉN Gyula

A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915.

SESTINI Domenico

Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia,
Transilvania e Ungheria fino a Vienna. Firenze, 1815.

SZABÓ György Piusz

Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest, 2012.

SZABADI István ford.

Reicherstorffer, Georg: Chorographia Transilvaniae.
Chorographia Moldaviae. Erdély és Moldva leírása 1550. Debrecen, 1994.

SZELES János

Székely-Udvarhely története (III.–IV.) Erdélyi Múzeum –
1898(XV). 8. sz. 523–605.

SZENTIVÁNYI Róbert

Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae
Batthyanyanae Albae in Transsylvania. Szeged, 1958⁴.

SZILÁGYI Sándor

Erdély irodalomtörténete. Budapesti Szemle. 1859 (V). 15. sz.
32–58.

SZÖGI László

Az olasz egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és hor-
vátországi születésű hallgatók 1576–1850. = E. Kovács Péter
et alii: Unger Mátyás Emlékkönyv. Budapest: 1991. 191–225.

Daniel Georg TEUTSCH

„Haner, Georg” i n: A llgemeine Deu tsche B iographie 1 0
(1879). h ttp://www.deutsche-biographie.de/pnd124515932.
html?anchor=adb [2017.03.01.]

TÓTH István György

A missziós faházból az érseki trónra (Marco Bandini bosnyák
ferences misszionárius levelei a hódoltságról). = J. ÚJVÁRI
Zsuzsanna: E zredforduló-századforduló-hetvenedik évfor-
duló. Ünnepi tanulmányok ZIMÁNYI Vera tiszteleté re. Pi-
liscsaba 2001. 164–227.

Thomas de AQUINO

Quaestiones. Velence, 1588. CSSZM Régikönyv-gyűjtemény.
Ltsz. 6619.

TÓTH István György

Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania
(1627–1707). Budapest–Roma 1994. (Bibliotheca Academiae
Hungariae in Roma. Fontes 1.)

TRAUSCH Joseph

Diplomatarium (Ms. i m A rchiv de r S chwarzen K irche
Kronstadt) V, S. 1565.

VARGA András

A k önigsbergi eg yetem ma gyar d iákjai 1548–1715. Szeged,
1999.

VARJÚ Elemér

A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. Budapest 1899

VARJÚ Elemér

A gyulafehérvári Battyhány-Könyvtár. Budapest, 1899.

Vasile RUS

Pe urmele lui Rudolph Bzenszky S. J. Prolegomene la o ediție
critică a operelor sale. Annales Universitatis Apulensis, Series
Historica, 1998–1999 2–3. sz. 119–146.

Vasile RUS

[Rudolphi B zensky e S(ocietate) J [esu] R elatio de eccl esia
Transylvania – st udiu i ntroductiv și tex t r econstituit.
Mediaevalia Transilvanica, 1998(II) 2. sz. 1998.

VERESS Endre

Oklevéltár a kolozsvári Báthory-egyetem történetéhez. Erdélyi Múzeum 1906(XXIII). 342–386.

VERESS Andrei

Scrisorile misionarului Ba ndini d in M oldova (1644–1650).
= A nalele A cademiei Române. Memoriile sec țiunii istorice.
1926 (III)., 6. sz. 333–397.

VESZELY Károly

Erdély egyháztörténelmi adatok. Kolozsvár, 1860.

VISKOLCZ Noémi

17. sz. ázadi is meretlen ha zai k isnyomtatványok a Ma gyar
Országos Levéltárból. Magyar könyvszemle 2007(123). 2. sz.
185–199.

Johann Christian von ENGEL

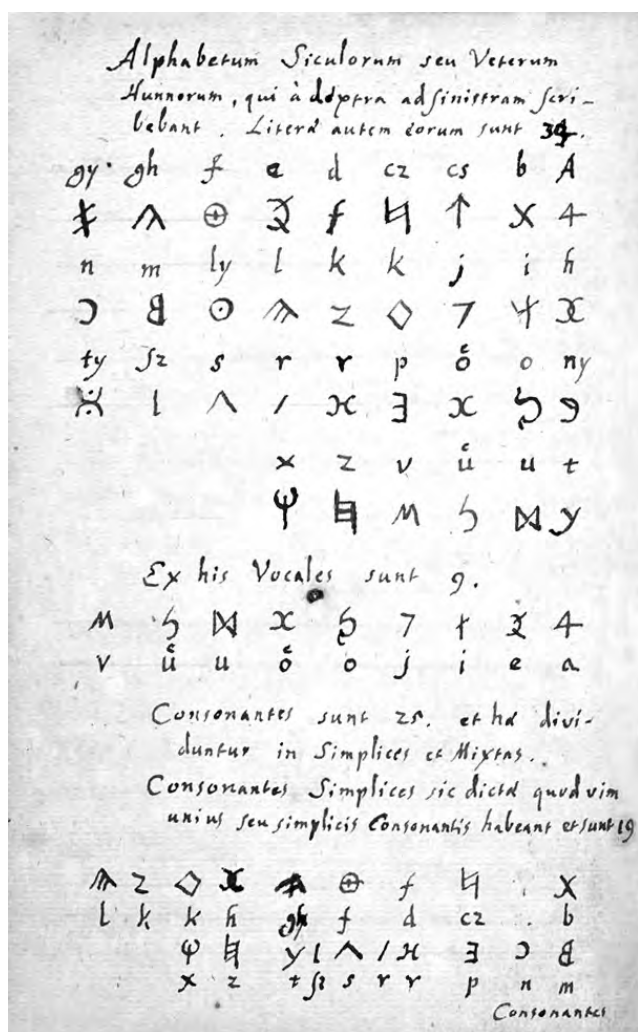
Geschichte des ungarischen Reichs. Wien, 1834.

ZSOLDOS Attila (szerk.)

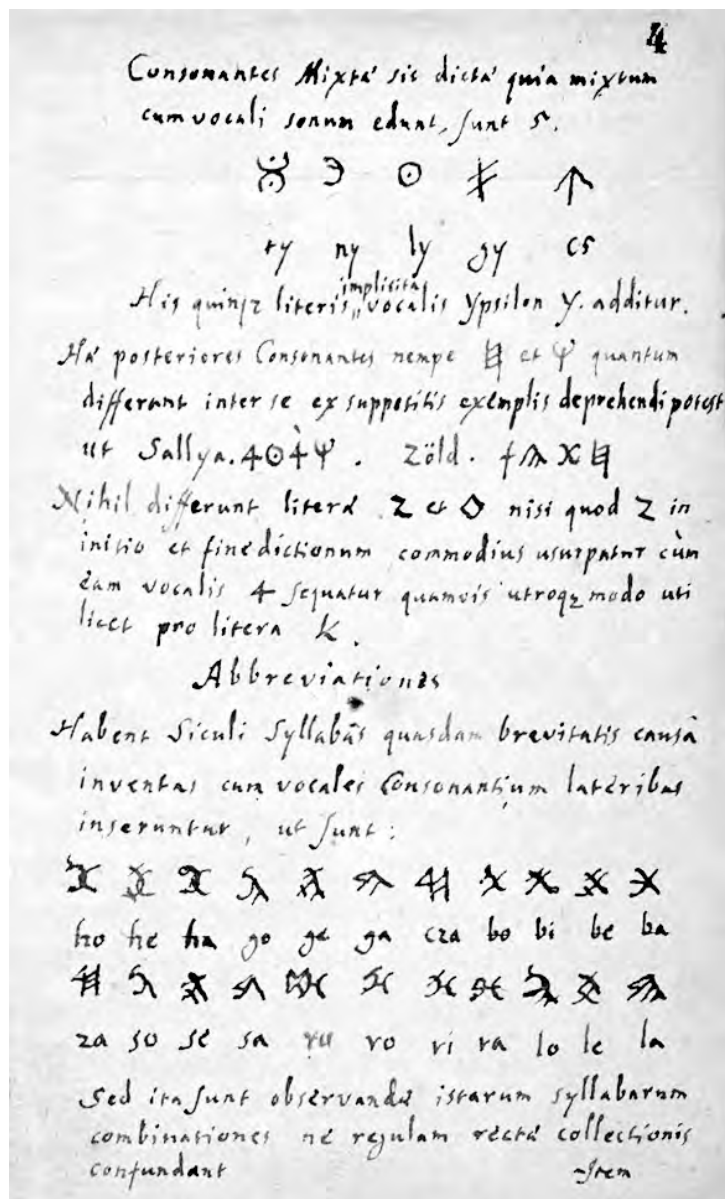
Matricula U niversitatis T yrnaviensis 1 635–1701. B udapest,
1990.

Függelék

1. kép

2. kép

3. kép

Item quando duæ Consonantæ in unum con-
tantur ferè absq[ue] vocalibus in finalibus dictio-
num terminationibus. v.g.

Х Н М Р В Ф Д З Ч

rt st lt nt nk ngy ngh nd nez

Azért Epst, paravolt ollyant nekünk rangy ingh mind Ferencz
hæ in medio dictionum usurpari non possunt.

Litera / r. plerumq[ue] in fine dictionis et
etiam medio usurpatur loco H r. abbrevi-
ationis causâ.

Hæ dē literis seu scribendi modo Sicularum
seu Veterum Hunnorum. iam redeamus ad priora.

S. Z. g.

Sedium Siculicalium supra præfatarum prima
ab initio hucusq[ue] fuit Udvarhely Jek, ab Oppido
huius nominis sic denominata: et hoc oppidum ex
eo quod ibidem fuerit frequentior totius Nationis
Siculicæ Conventus, ubi suos tractatus ac Consil-
lia peragebant. inde Udvarhely, hoc est locus
Aulæ, sive aulicis Nobilium Conventus et Congregatio
Unde habet et defacto Insigne totius Siculicæ Na-
tionis antiquum, nempe: Brachium ferro

manipulum

4. kép

5. kép

